

A TRIANONI HATÁROKON KÍVÜL ÉS BELÜL

TANULMÁNYOK A MAGYARSÁG
HUSZADIK SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

A trianoni határokon kívül és belül
Tanulmányok a magyarság huszadik századi történetéből

A TRIANONI HATÁROKON KÍVÜL ÉS BELÜL

TANULMÁNYOK A MAGYARSÁG
HUSZADIK SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette
MIKLÓS PÉTER

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
Szeged
2021

A kötet megjelenését a
a Nemzeti Együttműködési Alap
támogatta.

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapítvány Zrt.

A könyv anyagát lektorálta:
Dr. Vizi László Tamás PhD,
a Magyarságkutató Intézet tudományos főigazgató-helyettese,
a Kodolányi János Egyetem rektorhelyettese, főiskolai tanár.

© A szerzők és a szerkesztő
© Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány

A borítón:
Gyermekek irredenta jelképekkel, 1930
Forrás: Fortepan, képszám: 120645, adományozó: Hanser Mária.
www.fortepan.hu

TARTALOM

<i>Előszó</i> (MIKLÓS PÉTER)	7
KINCSES KATALIN MÁRIA <i>Az első Rákóczi-emlékmű: az 1903. július 8-án felállított dolhai emlékoszlop története</i>	9
MARJANUCZ LÁSZLÓ <i>Ki a felelős?</i>	29
OLASZ LAJOS <i>A megszállás reménye, 1918–1919. Politikai várakozások az antant csapatok budapesti bevonulásával kapcsolatban</i>	39
FAZEKAS CSABA <i>Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja</i>	53
GICZI ZSOLT <i>A magyarországi evangélikusság és a trianoni béke</i>	77
KÁSA CSABA <i>Karcagról indult el. A vitézi rend történetének kezdete</i>	89
BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON <i>Bánszki Tamás festőművész pályaképe, különös tekintettel Trianon sorsfordító hatására</i>	111
JANEK ISTVÁN <i>Magyar–szlovák határrevíziós elképzelések 1938 és 1944 között</i>	119
VAJDA BARNABÁS <i>A dunaszerdahelyi református gyülekezet kezdetei a magyar idők alatt</i>	137
VIRT LÁSZLÓ <i>Önrendelkezés, nyelvi határok, békekötés</i>	147
MIKLÓS PÉTER <i>Parasztpárti portrék</i>	157
A kötet szerzői.....	165

ELŐSZÓ

A szegedi Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány minden évben rendez olyan konferenciát, illetve jelentet meg olyan kiadványt, amely a magyar nemzet nagy sorskérdéseivel, valamint a szervezet névadója által olyan sokat kutatott – jelenleg Magyarország, Románia és Szerbia területén fekvő, Trianon óta határokkal szabdalt – „szögedi nemzet” múltjával foglalkozik.

Ezen törekvések sorába illeszkedik ez a tanulmánykötet is, amelynek tizenegy szerzője a huszadik századi magyar múlt ismert, vagy éppen kevésbé kutatott, országos, illetve lokális történeti folyamatait mutatja be írásában.

Külön öröm, hogy magyaroszági és határon túli, felsőoktatási intézményekben, illetve történeti kutatóintézetekben dolgozó politika-, egyház-, eszme-, diplomácia- és társadalomtörténészek egyaránt munkatársai ennek a könyvnek, amelynek megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap tette lehetővé.

Dr. habil. Miklós Péter PhD

a kötet szerkesztője

AZ ELSŐ RÁKÓCZI-EMLÉKMŰ: AZ 1903. JÚLIUS 8-ÁN FELÁLLÍTOTT DOLHAI EMLÉKOSZLOP TÖRTÉNETE

Bevezetés

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem születésének 300. évfordulója alkalmából az 1976-os Rákóczi-emlékévből Molnár Mátyás vajai múzeumigazgató tanulmányt jelentetett meg a tiszabecsi és tiszaujlaki Rákóczi-emlékművekről.¹ Ebben összefoglalta az egyidejűleg, ugyanazon a napon: 1903. szeptember 20-án Rákóczi fejedelemnek állított két emlékmű történetét. Munkája bevezetőjében Molnár Mátyás hangsúlyozta, hogy egy történelmi emlék mindig komplex jelentést tartalmaz: tükrözi a közösség viszonyát az ábrázolt, megörökített személyhez, de benne vannak a kor gondolkodásának, hagyománytartalmának főbb jegyei is – azé a koré, amelyben az emlékmű létesült.² Ehhez annyit tehetnénk hozzá, hogy egy kor gondolkodása, hagyománytartalma önmagában is összetett kérdés – gondoljunk csak a néphagyomány és a politikai hagyomány nagyon különböző voltára, ugyanakkor sokszori egymásra hatására – II. Rákóczi Ferenc esetében mindkettő jelentős. Továbbá, szem előtt kell tartanunk a Rákóczi-szabadságharc emlékezetének vonatkozásában azt a XX. század első évtizedeiben megnyilvánuló speciális jelenséget is, amit Rákóczi-kultusznak nevezünk. A Rákóczi-kultusz egy sokrétű, komplex történelmi jelenség, mondhatni probléma, ily módon a Rákóczi-emlékművek, emléktáblák, szobrok történetének feltárásakor is többdimenziós koordináták között kell térben és időben vizsgálnunk: egy-egy emlékmű felállításának motivációi, folyamata, például az anyagi lehetőségek, a helyi hagyományok, a lokális érdekek, a korabeli politikai szituáció, az országos pártpolitikai célkitűzések az adott emlékmű felállításával kapcsolatban mind-mind hozzátartoznak a témához, s nem szabad megfedkezniük az időben párhuzamosan zajló, hasonló törekvésekről (kultuszokról): más szobor- és emlékműállításokról sem, mert ezek kölcsönösen hatottak egymásra.

A dolhai Rákóczi-emlékoszlop – említtetik turul vagy turulos, illetve kuruc emlékoszlopként is – az ország első Rákóczi-emlékműve. E mementó felállításának

- 1 Molnár Mátyás: Szatmár kontra Ugocsa. A Két Rákóczi-emlékmű története. Szabolcs-Szatmári Szemle, 11. évf. (1976) 3. sz. 31–39. Lásd továbbá: Csatáry György: A tiszaujlaki és tiszabecsi Rákóczi-emlékmű. In: Csatáry György: Rákóczi-emlékek és -emlékhelyek Kárpátalján. Ungvár, 2002. 64–67., újabban szószerint ugyanez: uő: A Rákóczi-kor emlékhelyei Kárpátalján. Beregszász–Ungvár, 2020.101–105.
- 2 Molnár: Szatmár kontra Ugocsa, 31.

történetére is vonatkoznak a fent elmondottak, létrehozásának történetét a régió hasonló törekvéseinek sorába illetve érdemes feltárni. Molnár Mátyás kiváló, alapos írásművének két hiányossága van csupán. Az egyik, hogy bár utal rá, de nem mondja ki, hogy azért állítottak Tiszabecsen–Tiszaújlakon két emlékművet egyszerre Rákóczinak, mert a Rákóczi-kultuszban is kifejeződő országos politikai szembenállás – amit a korabeli sajtó nemcsak közvetített, hanem tevékenyen táplált és szított – lokális szintre képeződött le, s a hazafias felbuzdulás, a hagyománytisztelő, a romantikus viszonyulás a fejedelemhez, a Rákóczi-kultusz vallásos ünnepélyessége sem volt elég erős motiváló, kényszerítő erő ahhoz, hogy a helyi potentátok az aktuális politikai nézetkülönbségeket képesek legyenek félretenni. Továbbá, nem illesztette be a párhuzamos, regionális szoborállítási törekvések közé a tiszabecsi megmozdulást. – Témánk szempontjából, a dolhai emlékműállítást illetően mindennek azért van jelentősége, mert a dolhai akció a térség más, hasonló törekvéseihez illeszkedik, illetve azok sorát nyitja meg – és nem egyedül a pár hónappal később célba ért tiszabecsi kontra tiszaujlaki akcióhoz. A dolhai oszlopállítást az egyik, illetve a legkorábban realizálódott, de nem az egyetlen volt a közel egyidejűleg zajló regionális Rákóczi-emlékműállítási törekvések közül (utóbbiak aztán nem, illetve nem mind valósultak meg). Ezért, ha csak az említés szintjén is, de utalnunk kell a dolhai emlékműállítással kapcsolatban (az említett tiszabecsi–tiszaújlaki Rákóczi-emlékhelyek kialakításán kívül) az 1903-as beregszászi, az 1905-ös ungvári, valamint az elhúzóódó sárospataki és természetesen a kassai szoborállítási kezdeményezésekre is.³

A helyszínekben közös, hogy a Kassa–Munkács–Ungvár–Sárospatak által határolt térséghez, a Rákóczi-szabadságharc katonailag és politikailag legaktívabb

3 Beregszászon 1903-ban határozták el, hogy lovas szobrot állítsanak, de a célkitűzésnél ekkor nem jutottak messzebb. Homoki Dianna: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz. *Acta Academiae Beregsasiensis*, 9. évf. (2010)1. sz. 177–186. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épületében csak 2008 óta áll II. Rákóczi mellszobra, lovas szobor pedig 2019 óta hirdeti a fejedelem dicsőségét a városban.

Rákóczi Ferenc szobra Ungváron. Magyarország, 1905. március 3. 8.: „Ungvár hazafias közönsége szobrot állít a Rákóczi-szabadságharc két nagy alakjának, II. Rákóczi Ferencnek és Bercsényi Miklós grófnak. A hazafias eszme megvalósulása Lőrinczy Jenő Ung megyei alispán érdeme, akinek indítványára a február 28-án tartott törvényhatósági közgyűlés elhatározta, hogy a szoboralap javára a vármegyei kavicsvállalati alpból 2000 koronát folyósít, és a vállalat jövedelemfőlölségét évről évre ezen alap növelésére fordítja. Elhatározta továbbá a közgyűlés, hogy a vármegye kezelése alatt álló Bercsényi-szoboralapot is ezen tőkéhez kapcsolja, a törvényhatóságokhoz, városokhoz és kulturális intézetekhez pedig átiratot intéz, melybe a hazafias célra anyagi támogatást kér.” A terv nem realizálódott, azonban több éven át folyt a gyűjtés a szoboralap javára. 1908-ra már nem lovas szobor, hanem csak egy dombormű szerepelt a célok között: „A dombormű gyönyörű díszé lesz a szobának s kedves emléke a hazafias szép buzgalomnak. A Rákóczi daliás alakját föltüntető dombormű 67 cm magas, 53 cm széles.” Lásd: Vármegyénk hölgyei és Rákóczi lovas szobra. *Bereg*, 35. évf. 1908. március 1. (S. p.) – Itt és a továbbiakban – a mellékletekben is – a korabeli sajtóból a mai helyesírási elveknek megfelelő módon idézünk. A szokatlan írásmódra [!] - jelzéssel hívjuk föl a figyelmet. Végül egyik tervet sem sikerült megvalósítani. (1911-ben még a Bercsényi-szoborterv élt: Homoki: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc, 185., s egy Bercsényi-emléktábla pedig 1911-ben elkészült: Csatóry György: Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. Ungvár, 2004. 91.; Uő: Rákóczi-emlékek, 78–80.; Csatóry: A Rákóczi-kor emlékhelyei Kárpátalján, 121–123.

területéhez tartoznak. A térségről általában elmondható, hogy a XX. század elején, II. Rákóczi Ferenc politikai kultuszának virágkorában már önmagában is országszerte elismerten kiemelt szerepet kapott a Rákóczi-emlékhelyek vonatkozásában, mert nagyjából erre a területre estek az úgynevezett Rákóczi-vármelegyek – az egykori Rákóczi-birtokok terjedelmes birtoktesteinek területe, egyben a szabadságharc tűzfészkeének, kitörésének helyszíne.

A másik tényező, ami alapvetően befolyásolta a terület lakosainak, nemzetségeinek viszonyát a XX. századi Rákóczi-emlékműállításokhoz, az erős Rákóczi-hagyományápolás volt. Az élő néphagyomány legelevenebb, legnagyobb hányadát kitevő része fűződik Rákóczihoz és a szabadságharchoz ebben a régióban. Ennek két területe különíthető el. Az első a verbális hagyomány: mondák, versek, énekek, balladák (mondhatni, a néphagyomány), melyek összegyűjtése, feldolgozása szintén Molnár Mátyásnak és munkatársainak az érdeme.⁴ A másik a valós vagy vélt Rákóczi-emlékhelyek népi emlékezetben, a folklórban megőrzött színterei, objektumai – a köztudatban fennmaradt Rákóczi-helyeknek ebben a régióban se szeri, se száma nem volt.⁵ Találunk itt Rákóczi-fákat, forrásokat, köveket, kutakat, utakat a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. Ezeket a XIX. századi sajtóanyag alapján lehetett rekonstruálni, melyek közül a legfontosabbakat Kovássy Zoltán 1970–1980-as években, majd az 1990-es évek első felében Szölössy Tibor gyűjtötte össze és írta meg tudományos-népszerűsítő írásokban, de alapos kutatásra építve.⁶

A dolhai emlékoszlop felállításának van egy olyan vonulata, amely alapvetően különbözik a további Rákóczi-emlékmű és Rákóczi-szoborállításoktól: még nem kizárólag vagy elsősorban a Rákóczi-kultusz, hanem a helyi Rákóczi-hagyományok, mondák, tárgyi emlékek és szóbeli közlések is motiválták azok létrejöttét. Vagyis, létrehozása komoly előzményekre támaszkodó, alapvetően spontán helyi hagyománytiszteltetből és nem országos szintű politikai törekvése érvényesítéséből fakadt. A dolhai emlékmű felállításához kapcsolódóan a Rákóczi-hagyományápolás gazdag helyi, regionális emlékanyagából – miután nem ez írásunk fő tárgya – most csak illusztrációképpen ragadunk ki néhány fontos momentumot, támaszkodva az említett összefoglalókra, állításunkat alátámasztandó.

Melyek ezek? Több, mint egy évszázad elteltével a szabadságharc után a pázstörök például emlékezetükben tartották a Popágya-havason átvezető Rákóczi-út

4 Ferenci Imre – Molnár Mátyás: Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Szerk. Csallány Dezső. A bevezetőt írta: Ferenci Imre. Vaja, 1972.

5 Átfogóan, irodalomjegyzékkel legutóbb: Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. (Osiris könyvtár.) Budapest, 2000.

6 Kovássy Zoltán: Rákóczi emléke Máramarosban. Lobogó, 15. évf. 1973. június 13.; Uő: Rákóczi nyomában Máramarostól Kővárig. Honismeret, 4. évf. (1976) 1. sz. 3–7.; Uő: [Cím nélkül, olvasói levél.] Élet és Tudomány, 37. évf. 1982. február 19. 226., 243.; Uő: A dolhai csata emléke. Honismeret, 11. évf. (1983) 5. sz. 12–14.; Uő: A dolhai kuruc emlékoszlop. Magyar Nemzet, 47. évf. 1984. november 1. 9.; Uő: A népek Szabadságának fejedelme volt. Magyar Nemzet, 48. évf. 1985. április 4. 16.; Uő: „Két szabadságharc hőseinek fája”. Új Tükör, 22. évf. 1985. március 3. 3. Lásd még: Szölössy Tibor: Megyan-e még a középsajsi kuruc zászló? Honismeret, 21. évf. (1993) 1. sz. 87–88.

nyomait, melyen a fejedelem belépett a Kárpát-medencébe 1703-ban.⁷ Az út emlékét nemcsak a szájhagyomány őrizte meg, hanem az 1860-as években megtalált nehéz, ötküllős, vasalt kerék: Rákóczi ágyúkeréke is.⁸ A következő: van egy monda, mely szerint a Szinevér melletti Tócska telepen, egy Szvatinya Vaszily nevű parasztembernél ebédelt a fejedelem. Kovássy Zoltán szerint talán innen maradt fenn a 19–20. század fordulóján még élő családi szokás a ruténoknál, hogy nagyobb ünnepeken üresen hagyták az asztalfő terítékénél a széket, mondván az „a Fejedelem helye”.⁹ Az 1870-es évek elejéig, amíg össze nem omlott az ebédnek helyet adó ház, az ajtó fölött látható volt a felirat: „Hic fuit Rákóczi Anno 1703.”¹⁰ Következő példánk: Máramarosban a Talabor folyócska melletti Kövesligetnél az úgynevezett Boczár telep víznyerő helye hagyományosan „a Rákóczi-forrása”. Jéghideg vízből ivott a fejedelem, amikor 1711-ben a salánki tanácskozás után menekült.¹¹ A millennium apropóján, 1896. október 18-án kockakövekből boltívet emeltek fölé, melyre vörös márvány táblát helyeztek, aranyozott felirattal: „Itt volt II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1711. február hónap 18-án – 1896.” Az emléktábla felavatását Füzy Zoltán, az Eszterházy-birtok színevéri erdésze¹² kezdeményezte, az avatóünnepséget pedig a máramarosi Pogány Ödön főszolgabíró szervezte.¹³ Pogány Ödönnek egyébként a Maros vármegyei úrmezei birtokán állt „...egy régi szilfa, melyről a néphit azt tartja, hogy II. Rákóczi Ferenc ez alatt az óriási fa alatt költötte el utolsó ebédjét, mikor hazájából kibujdosva, Lengyelország felé menekült... Pogány Ödön maga is nagy kegyeletesen őrizte ez emlékezetes fát, és a tagosítás alkalmával külön hat hold földet hasítottat ki körülte. A dúló vihar azonban tönkretette az öreg Rákóczi-fát. Az öt méter kerületű szilfa derékban kettétört, s koronátlanul áll, mint egy letört piramis. A csonka törzset tulajdonosa fedél alá téteti, hogy megóvja a végleges enyészettől” – tudhatjuk meg egy 1895-ös kertészeti szaklapból.¹⁴ A fa azért is volt nevezetes, mert a 19. század utolsó negyedében alatta tartották a Széchenyi reformtörekvéseit követő lótenyésztők a máramarosi nyári lóversenyeket. Ilyenkor az egybegyűltek mindig földidéztek a hagyományt, mely szerint a fa alatt pihent meg a fejedelem¹⁵ – a reformkori, illetve a ’48-as szabadságharc

7 Kovássy: Rákóczi emléke.

8 Szöllösy: Megvan-e még, 87.

9 Kovássy: „Két szabadságharc hőseinek fája”.

10 Kovássy: Rákóczi emléke.

11 Szathmáry Károly: A Tisza bölcsője. 2. rész. Vasárnapi Újság, 11. évf. (1864) 6. sz. 195. Erről nem tud, de a forrást említi: Kovássy: Rákóczi emléke.; Kovássy: Rákóczi nyomában is.

12 Vö.: Vadászlap, 17. évf. 1896. december 15. 465. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/VadaszLap_1896/?query=f%C3%BCzy%20zolt%C3%A1n%20szinev%C3%A9r&p-g=468&layout=s, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) (Füzy nagy hazafi volt, például 1900-ban az országos sajtó is beszámolt adakozásáról a budapesti Vörösmarty szoborra. Budapesti Hírlap, 20. évf. 1900. november 17. 6.)

13 További adalékok: Kovássy Zoltán: [Cím nélkül, olvasói levél].

14 Történelmi nevezetességű fák pusztulása. A kert, 46. évf. 1895. október 15. 581. (Szerző megjelölése nélkül.)

15 Kovássy: Rákóczi nyomában; Kovássy: „Két szabadságharc hőseinek fája”.

és a Rákóczi-hagyomány egymásra rétegződése figyelhető meg. Végül az innen nem messze, Hidegpataknál található földhányást említhetjük, amit a közeli bányaművelés során a hegyoldalból hordtak. Neve Rákóczi-sáncok volt, mondván, a kurucok itt védművet alakítottak ki ágyúik számára.¹⁶ A legenda később további elemmel is gazdagodott: „a síró fejedelem három napig tanyázott itt, mielőtt eltávozott Galíciába”.¹⁷

Az ország első Rákóczi-emlékműve, a dolhai emlékoszlop törtériája tehát nem értelmezhető csak önmagában, hiszen a fenti példákából is kiderül, hogy a kulturális tradíció, melynek az oszlop csak az egyik eleme, szintén összetett. A kárpátaljai Rákóczi-kultusz jelenségei 1903. és 1911. közti évi hírlapi közleményeiből 2010-ben Homoki Dianna idézett.¹⁸ A kárpátaljai Rákóczi-kultusz máig köztudatban élő történéseit, jelenségeit, élen a dolhai emlékoszlop és beregszászi emlékművel, Vári Fábíán László foglalta össze.¹⁹ A dolhai emlékoszlopot megemlítő, ennél korábbi, rövid írások, utalások: Kovássy Zoltán hírlapi cikkei, E. Fehér Pál esszéje és Borbély Zsuzsa közleménye is mind utaltak már a kérdés sokszínűségére, valamint Csatáry György is készített egy rövid, kétoldalas összeállítást,²⁰ de átfogó tanulmány még nem készült a témáról – erre az áttekintésre teszünk most kísérletet a korábbi írásművek adatait is felhasználva, a korabeli források feltárásával, a sajtóhírek bevonásával.

Dolha, 1901: Rákóczi-szobor helyett turulos, kuruc, avagy Rákóczi-emlékoszlop

Annak, hogy Dolhán az ütközetről, illetve az ütközetben elesettekről a 200. évforduló kapcsán (is) megemlékezzenek, a helyi hagyományokban mély gyökerei voltak: a csatában elesettek – hagyomány szerinti – közös sírhalmára évről évre, mint említettük, a lakosok virágokat hordtak. „Rákóczi dicső emléke 200 év múlva is élénken él e nép között, büszkén vallja magát »Rákóczi katonájának«, tudja az utolsó gyerek is a dolhai kurucok sírját, Rókamezőn mutogatják még ma is azt a helyet, hol Rákóczi reggelizett” – számolt be a helyi hagyományápolásról egy későbbi, 1905-ös névtelen szerzőjű olvasói levél a Görög Katolikus Szemlében.²¹

16 Kovássy: Rákóczi nyomában; Szöllösy: Megvan-e még.

17 Kovássy: „Két szabadságharc hőseinek fája”.

18 Homoki: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc (passim).

19 Vári Fábíán László: Rákóczi-kultusz Kárpátalján. Együtt, 13. évf. (2011) 1. sz. 53–55.

20 Kovássy: Rákóczi emléke; Kovássy: A dolhai csata emléke; Dr. Kovássy: A dolhai kuruc emlékoszlop; E. Fehér Pál: Híd Kárpát-Ukrajnában. Népszabadság, 43. évf. 1985. július 6. 13.; Borbély Zsuzsa: Rákóczi-emlékhelyeken Kárpátalján. Honismeret, 32. évf. (2004) 5. sz. 109. Lásd még: Csatáry: Rákóczi-emlékek, 78–80. A szerző levéltári adatok segítségével állította össze írását, de az emlékműállításról csak egyetlen bekezdés szól, levéltári adata a szobor utóéletére vonatkozik. (Ugyanez szó szerint újabban: Csatáry: A Rákóczi-kor emlékhelyei Kárpátalján. 121–123.)

21 Görög Katolikus Szemle, 6. évf. 1905. május 14. 116.

1901-ben az augusztus 20-iki ünneplés során merült fel első ízben, hogy a község a virágoknál maradandóbbat helyezzen el, a „Rákóczi-sírhalomnak nevezett kuruc temetőt emlékekkel jelölje meg.”²² A városi előljárók az ünnep után közvetlenül meg is tartották első megbeszélésüket,²³ élükön a címzetes kanonok, dolhai görögkatolikus esperes-lelkésszel, Demjanovich Endrével (1816–1936).²⁴ Demjanovich tanulmányai befejezése után 1859-től volt Dolha görögkatolikus lelkésze, szolgálatát mintegy 48 éven át végezte a községben. Nekrológia három fontosabb, a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos közéleti, hagyományápoló tevékenységéről emlékezik meg: azon kívül, hogy a szoborbizottság elnöke volt, majd, mint látni fogjuk, az 1903-as ünnepségek alatt is főszerepet vitt a Rákóczi-kultusz helyi „motorjaként”, pár évvel az emlékoszlop állítását követően, 1909-ben a dolhai görögkatolikus temető közepén felállítottatott öt, vaskerítéssel körbevett vaskeresztet, „melyeknek középsőjén 4 lámpa gyúl ki annak emlékére, hogy itt nyugsznak azok a hit- és honhű hegyvidéki görögkatolikus rutén harcosok, akik [az] 1703. évben II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek kibontott Máriás-zászlói alatt az elsőbben Dolhánál vívott ütközetben vérüket ontották a magyar szabadságért.”²⁵

Ahhoz a fejedelem emlékiratai nyomán elterjedt és a mai napig hangoztatott, élő legendának, illetve hagyománynak a fenntartásához, miszerint az itt és a környéken élő ruszinok Rákóczi leghűségesebb hívei (gens fidelissima) voltak a szabadságharcban, Demjanovich Endre tevőlegesen, nagyban hozzájárult. A legenda szerint ugyanis ruszinok a fejedelem seregében „ezrével” vettek részt a harcokban és a végsőig kitartottak. Valójában a források alapján annyit lehet tudni, hogy a Rákóczi-birtok munkácsi uradalmából 128, a szentmiklósi domíniumból 33, összesen 161 ruszinok lakta település jobbágycsoportjai álltak a szabadságharcban a fejedelem zászlaja alá,²⁶ pontos létszámadatokat (és a nemzetiségi összetételt) azonban nem lehet megállapítani. Ahogyan azt sem került még feltárássra, hogy a fegyvert fogók mely hadseregrészekben, alakulatokban, csapatoknál, mely fegyvernemben harcoltak, mely hadmozdulatokban, csatákban, összecsapásokban vettek részt, s ki meddig tartott ki a szabadságharc ügye mellett. A ruszinok ragaszkodásának a dolhai Rákóczi-emlékoszlop története szempontjából ugyanakkor különös jelentősége volt, mint majd azt a továbbiakban látni fogjuk. 1901

22 Hazánk, 8. évf. 1901. augusztus 23. 6.

23 Uo.

24 Családja nemzedékek óta adott görögkatolikus lelkészeket, 1902-ben nemességet szerzett. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. 3. kötet. Budapest, 1912. (S. p.) In: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/3-kotet-33CD/demjanovich-barankai-4885/> (A letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) Nekrológja: Dudinszky István: Barankai Demjanovich Endre, munkácsi e. m. tb. kanonok, dolhai gkath. esperes, lelkész *1836–†1916. Görög Katolikus Szemle, 17. évf. 1916. március 5. 2–3.

25 Görög Katolikus Szemle, 17. évf. 1916. március 5. 2.

26 A korábbi szakirodalom felhasználásával legutóbb összefoglalóan lásd: Botlik József: A Rákóczi-család és a ruszinok. Zempléni Múzsza, 10. évf. (2010) 1. sz. 5–45., a létszámadatok: 14–15. Adatainak, írásművének elsődleges forrása: Hodinka Antal: II. Rákóczi F. beregmezei rutén jobbágycsoportjai az 1704–1711-iki szabadságharcban. Ungvár, 1915.

augusztusában tehát Demjanovich Endre elnökletével megalakult a szoborbizottság abból a célból, hogy a dolhai csata 200. évfordulóján, 1903. június 7-én leleplezzék Magyarországon Rákóczi fejedelem első szobrát.²⁷

A mozgalom irányítását – a rendezőbizottság új elnökeként – októberre a dolhai főszolgabíró, Hatfaludy László (1874–1937) ragadta magához.²⁸ Valószínűleg az ő ötlete volt, hogy a költséges Rákóczi-szobor helyett inkább emlékoszlopot állítsanak a Dolhánál elesett kurucok emlékére. Vagyis, a Rákóczi-kultuszon „felülkerekedett” a Rákóczi-hagyományápolás, más kifejezéssel a kuruc hagyományápolás. Pontosabban, még csak 1901-ben járunk, amikor a napi szinten átpolitizált Rákóczi-kultusz még nem szorította háttérbe, homályosította el a fejedelem és a szabadságharc élő hagyományokon alapuló tiszteletét, s ezért nem azonnal a legnagyobb anyagi áldozatot követelő szoborállítást tűzték ki célként. Ezért nem fogalmazódott meg ellenvetés, hogy az évekig tartó gyűjtés és a költséges fejedelmi szoborállítás romantikus gondolata helyett rövid időn belül egy emlékoszlop mellett tegye le a bizottság a voksát.

A dolhai emlékműbizottság többi tagja is mind a helyi közélet neves, aktív szereplője volt. A tisztviselői kar éléről Dallos István szolgabíró,²⁹ Forberger János (1842/43 k.–?) magyar királyi erdőrendező, főerdész, az Országos Erdészeti-Egyesület egyik alapító tagja vett részt a munkában,³⁰ továbbá a Nagybányai

27 Hazánk, 8. évf. 1901. augusztus 23. 6.

28 Magyarország, 8. évf. 1901. október 22. 6. Hatfaludy László 1897-től a Sugatagi járás szolgabírója volt. Magyarország tisztai cím- és névtára, 1897. 168. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TisztaiCimtar_1897/?query=hatfaludy%20%C3%A1szl%C3%B3%20szolgab%C3%ADr%C3%B3&pg=183&layout=s, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) 1899. júliustól pedig a Dolhai járás főszolgabírója volt, 1914-es nyugalmazásáig. Kinevezéséről lásd: Hazánk, 6. évf. 1899. július 13. 3. 1914-ben említik utoljára főszolgabíróként, lásd: Világ, 5. évf. 1914. január 11. 11.; Magyarország tisztai cím- és névtára, 1914. 122. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TisztaiCimtar_1914/?query=hatfaludy%20%C3%A1szl%C3%B3%20f%C5%91szolgab%C3%ADr%C3%B3&pg=137&layout=s, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) Balesetben hunyt el Budapesten. Friss Újság, 42.évf. 1937. szeptember 11. 4.

29 A híradásokban a keresztnév tévesen szerepel; Dallos Sándor 1897-től 1905-ig volt a huszti járás szolgabírója. Magyarország tisztai cím- és névtára, 1897. 168. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TisztaiCimtar_1897/?query=dallos%20s%C3%A1ndor%20szolgab%C3%ADr%C3%B3&pg=183&layout=s, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) Magyarország tisztai cím- és névtára, 1905. 96. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TisztaiCimtar_1905/?query=dallos%20s%C3%A1ndor%20szolgab%C3%ADr%C3%B3&pg=105&layout=s, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.)

30 Vö.: Erdészeti Lapok, 17. évf. (1878) 9. sz. 559. Az Országos Erdészeti Egyesület Pesten, 1866. december 9-én rendkívüli közgyűlés keretében alakult meg a több mint 160 éve, 1851-ben alapított Ungarischer Fortsverein jogutódjaként. Lásd: Az Országos Erdészeti Egyesület rövid története. In: A magyar erdészek legjelentősebb szakmai civil szervezete. H. n., 2013. 3–4. (https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjGkeij8Y-bqAhVGDOwKHYxGDwcQFjAGegQICRAB&url=http%3A%2Fwww.oee.hu%2Fupload%2Fhtml%2F2013-07%2FOEE_ismerteto_A5_web.pdf&usq=AOvVaw2_uOl-XIDx7GFAnPE9szoH, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) Az 1864/65-ös tanévben 22 évesen végzett Johann Forbergerről szóló bejegyzés: Albert Levente et al. (szerk.): Az erdészet felsőoktatás 200 éve. III. kötet. Emlékkönyv. Selmecbánya 1808 – Sopron 2008. Sopron 2008. 74.

Bányakapitánysághoz tartozó dolhai gróf Teleky vasgyár³¹ tisztikara (vezetősége), valamint Somogyi Ferenc gyógyszerész, Bálinty István községi tanító és Farkas Aranka, az állami óvoda óvónője.³²

A dolhai emlékműállítás híre országszerte 1901 októberében az aradi vértanúk emléknapja után terjedt el, amikor bekerült az országos napilapokba is: „Újabb időben az ország minden részében emlékekkel jelölik meg a történelmileg nevezetes helyeket. A szabadságharc³³ diadalmas ütközeteinek helyén már számtalan szobor hirdeti az elvázott hősök emlékét. Rákóczi szabadságharcának azonban, amely nyolc évig tartott, s a nemzeti önfeláldozás minden erejét megfeszítette, hogy az ország függetlenségét kivívhassa, még nincsen egyetlen köemléke Magyarországon. Dolha Máramaros megyei község csekély számú intelligenciája most lelkes mozgalmat indított meg avégből, hogy a község határára, a Borszava-patak völgyében fekvő Rákóczi-sírhalmot díszes emlékoszloppal jelöljék meg. Itt vívták ugyanis Esze Tamás kurucai 1703. június 7-én csatájukat Károlyi Sándor Szatmár megyei főispán nemessége ellen.”³⁴ A hagyomány szerint az Esze Tamás által vezetett, ekkor még felkészületlen hadsereg 150 főt veszített az ütközetben, s „a föld népe” a Borszava völgyében egy közös sírba temette a szabadsághősöket, amit Rákóczi sírhalmának neveztek el. A tömegsír a szabadságharc 200. évfordulójához közeledve még megvolt – adta hírül a Hazánk 1901. egyik augusztusi száma.³⁵ Eszerint tehát a helyi értelmiség a dolhai csatában elesett kuruc hősök sírhantján kívánta az emlékoszlopot felállítani.

Előkészületek 1903 tavaszán

A Rákóczi-emlékmű állításának költségeire a pénzgyűjtés a bizottsági ülést követően megkezdődött 1901 őszén, hogy 1903-ra elkészülhessen a „kurucvilágnak Magyarországon első emlékoszlopa, amelynek fölállításához honfíui kegyelettel járul minden magyar ember”.³⁶ Az adományok azonban nem igazán gyűltek, pedig a dolhaiak, felmérve lehetőségeiket, ellentétben az ország többi városával, településével, mint említettük, nem törekedtek arra, ahogy monumentális emlékművet állíttassanak, országos, többezres tömeg részvételére számítva a leleplezési ünnepségen: „csak szerény kis emléket akarnak, s adakozásra szólítják fel a megye hazafias közönségét.”³⁷

31 Vö.: Magyar Bányakalauz • Ungarisches Montan-Handbuch, 5. évf. (1900) 50. (http://epa.oszk.hu/02000/02000/00005/pdf/EPA02000_magyar_banya-kalauz_1900_050-064.pdf), a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.)

32 Hazánk, 8. évf. 1901. augusztus 23. 6.

33 Értsd: az 1848–49-es szabadságharc.

34 Rákóczi sírhalma. Alkotmány, 6. évf. 1901. október 13. 8. Lásd továbbá például: Budapesti Hírlap, 21. évf. 1901. október 13. 9.; Pesti Napló, 52. évf. 1901. október 13. 9.; Bereg, 28. évf. 1901. október 20. (S. p.); Magyarország, 8. évf. 1901. október 22. 6.

35 Hazánk, 8. évf. 1901. augusztus 23. 6.

36 Bereg, 28. évf. 1901. október 20. (S. p.)

37 Független Magyarország, 2. évf. 1903. május 21. 12.

1903 májusáig, azaz két hónappal a leleplezés előtt még csak 180 korona gyűlt össze,³⁸ mellyel veszélybe került a teljes vállalkozás. A fő ok az volt, hogy ebben az időszakban mindenki országszerte a kassai Rákóczi-emlékműre adakozott, s ezzel a dolhaiak is tisztában voltak, „tudták a helyüket”, nem kívántak konkurenciát teremteni.³⁹ Ebben a helyzetben a görögkatolikus lelkész, Demjanovich Endre ismét magához ragadta a kezdeményezést: a Görög Katolikus Szemlében, az 1903. május 17-i számban, a főcímlapon megjelentetett egy felhívást (lásd az 1. mellékletben), melyben felszólította a híveket az adakozásra, amihez önálló gyűjtőívet is kibocsájtott. Demjanovich felhívásának fontos eleme a Rákóczi-szabadságharcban részt vett ruténok szerepének kiemelése. A felállítandó emlékoszlop egyben a helybeli ruszin görögkatolikusok által elődjeiknek állított emlékjel is lett. Dolha lakossága a 19. század közepére túlnyomó részt (94%) görögkatolikus volt,⁴⁰ s a pontos, 1910 és 1913 között felvett adatok szerint 1913-ban a nemzetiségi megoszlást tekintve még a ruszinok voltak túlnyomó többségben a településen, a teljes népesség (3524 fő) 63%-a: 2226 fő,⁴¹ mely mutatók jól utalnak a község 1903-as viszonyaira is. Ily módon kapott az ország első Rákóczi-emlékművének felállítása egy sajátos, nemzetiségi és felekezeti színezetet is, amikor a Historicus álnéven író Demjanovich Endre lelkész tovább mélyítette idézett cikkében a ruszinok gens fidelissima mítoszáét. Végül az emlékműre Dolhán és környékén a helyi értelmiségiek és a görögkatolikus hívek 744 korona 87 fillért gyűjtöttek.⁴²

A dolhai emlékoszlop avatási ünnepe

A dolhai emlékoszlop felállításáról szóló helyi sajtó leszögezte a végül 1903. június 8-ára kitűzött avatási ünnepség kapcsán: „Nem kell elfeledni, hogy Dolha a szabadságharc kiindulópontja, ugyanis az itteni hegyek közt tűntek fel először Rákóczi lobogói. Itt zajlott le 1703. június 7-én az első küzdelem, amely a kurucok vereségével végződött.”⁴³ De mi is történt a helyi tudósítók szerint? Érdemes idéznünk szavait, mert immáron a Rákóczi-kultusz romantikus hangulata köszön ránk: „1703. június 7-én történt e nagy esemény, ekkor nyílt meg Dolha

38 Uo.

39 „Nagyszerű mozgalom indult meg széles e hazában oly célból, hogy a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc két százados emlékére Kassán a dicső fejedelemhez méltó szobor állíttassák. Ifjak és férfiak, sőt gyermekek és öregek adják naponként e szent célra hazafias áldozataikat. Méltán! Mert hiszen főleg Felső-Magyarország volt e nagy és dicső küzdelemnek színtere s ott, a régi fővárosban, Kassán kell emelkedni a monumentális szobornak, hogy hirdesse e nagy szabadságharc hőseinek emlékét.” Görög Katolikus Szemle, 4. évf. 1903. május 17. 1.

40 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I. kötet. Pesten, 1851. 272.

41 Lelkes György: Magyar helységnevező szótár. Budapest, 2011. 202.

42 Görög Katolikus Szemle, 6. évf. 1905. május 14. 116. Dolhán 398 korona 30 fillért, Kovácsréten 21 korona 70 fillért, Szuhabarankán 22 korona 10 fillért, Kereckén 130 koronát, Rókamezőn 30 koronát, Lipcsemezőn 52 korona 77 fillért, Lipcsén 40 koronát, Berezneken 20 koronát, Zárnyán 30 koronát gyűjtöttek össze. A Dolha környéki, Máramaros vármegyei települések.

43 Görög Katolikus Szemle, 4. évf. 1903. május 17. 1.

földje, hogy örökös nyugvó helyet adjon az elhullott kuruc vitézeknek, ekkor fogadta magába a Kárpátok sziklás anyaföldje a magyar haza szabadságáért s az alkotmányért harcoló, nem magyar ajkú, de érzésben és szívben magyar kuruc vitézeket.”⁴⁴

Az országos napilapok előzetesen nagy tömegeket megmozgató és látványos ünnepi eseményt harangoztak be: „A máramarosi Rákóczi-ünnep... igen nagyszabásúnak ígérkezik. Ekkor leplezik le a Rákóczi-szabadságharc emlékének emelt oszlopot... A hazafias és nemes törekvés iránt az egész vidék szerte igen nagy rokonszenv mutatkozik, s megjelenésüket sic!] nem csak Máramaros, de Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyék hazafias közönsége is kilátásba helyezte.”⁴⁵ Vagyis, ha számolva a realitásokkal, a dolhaiak eredetileg nem is kíváncsoltak nagyravágyó terveket, az országos sajtó egy nagyszabású tömegrendezvényt jósolt.

Az ünnepség menete szintén a sajtóhírekből rekonstruálható. A központi helyszín a község főtere volt, ahol, mint láthattuk, a Rákóczi-kultusz lelkes patrónusa, a történetíró-politikus Thaly Kálmán (1839–1909) nyomán elterjedt „hagyomány” szerint az ütközet a lezajlott.⁴⁶ A másfél méter magas emlékmű, melyet végül nem a sírhanton, hanem a főtéren, a görögkatolikus templom, a paplak és a Teleky-kastély szomszédságában állítottak föl, egy színes homokkő talapzaton álló, ruszkiai fehér márványból készült oszlop volt, melynek tetején egy kiterjesztett szárnyú – a híradások szerint aranyozott – turulmadár állt.⁴⁷

Az ünnepély délelőtt 9 órakor a görögkatolikus templomban kezdődött, ahol a munkácsi püspökség vikáriusa, Balogh Mihály prépost nyolc segédlelkésszel ünnepi misét (más híradások szerint gyászistentiszteletet) tartott. A templom nem tudta befogadni az összegyűlteket, nagy részük kiszorult, s kintről követte a misét, együtt énekelve a templomba bejutott hívekkel.⁴⁸ A gyászmise után a papság és az őket követő, a környékről érkezett hívek községük zászlóival az emlékoszlop fölszenteléséhez vonultak, amit a prépost megáldott.⁴⁹ A vármegye képviselőjében Szabó Sándor alispán, aki a szobrot átvette, Szaplóczay István árvaszéki elnök, Kozma főorvos, Szabó Elemér árvaszéki ülnök jelent meg, s ide érkezett több járás főszolgabírója, egész tanítói és jegyzői kara is.⁵⁰

11 órakor megérkezett Ung vármegye küldöttsége az alispán vezetésével, aki koszorút helyezett el az oszlop alapkövére. De az első koszorút, „amelyet az egész ünnepség alatt két orosz ember tartott a magasba, az orosz köznép nevében barankai Demjanovich Endre dolhai görögkatolikus esperes, egy köztisztviselőben...

44 Uo.

45 Magyarország, 2. évf. 1903. május 19. 6.

46 Maurer Mór: A dolhai Rákóczi-ünnep (képpel). Vasárnapi Újság, 50. évf. (1903) 8. sz. 403.

47 Uo.; Budapesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 4. 8.; Pesti Hírlap, 25. évf. 1903. június 8. 5.; Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 8.

48 Maurer: A dolhai Rákóczi-ünnep.

49 Uo.; Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 8.

50 Budapesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 11. 8. (A főorvos keresztnévét nem sikerült kiderítenünk.)

álló művészeleklű öregúr tette le.”⁵¹ Csakhamar tárogató harsant, mire megkezdődött a községi képviselőtestület díszközgyűlése, melyen „nagy számú intelligencia” jelenlétében jegyzőkönyvben örökítették meg az eseményt (lásd a 2. mellékletet). Fél tizenkettőkor a máramarosszigeti tanítóképző dalárdája elénekelte a Himnuszt, amit Kovássy Zoltán, a máramarosszigeti tanítóképző igazgatójának szónoklata követett. Ezt követően ismét Balogh Mihály prépost kapott szót, aki „rutén” – orosz – nyelven tartott beszédet, melynek két legfontosabb eleme Rákóczi rutén híveinek méltatása, valamint a helybéli rutén és magyar lakosok Rákóczi és Kossuth alatt megmutatkozott hazafisága volt.⁵²

Az emlékbeszéd elhangzása után koszorút helyeztek az emlékoszlopra a „dolhai nők”, a máramarosszigeti tanári kar, a tanítótestület, a huszti polgári iskola és más helyi intézmények, szervezetek, egyletek képviselői. Eközben a Teleky-kastély bástyáján elhelyezkedő, kuruc jelmezbe öltözött zenészek: a huszti tűzoltók zenekara tárogatós kuruc nótákkal lelkesítették az ünneplő közönséget.⁵³

A Szózat eléneklése után a közönség a Rákóczi-induló hangjai mellett az állami iskolához vonult, ami zászlókkal, virágokkal és Rákóczi arcképével volt ez alkalomra feldíszítve.⁵⁴ Itt, az iskolában (más híradások szerint az iskola udvarán) került sor déli 12 órakor a bankettre,⁵⁵ ahol 200 (más híradások szerint 250) főre terítettek, s melyen számos hazafias pohárköszöntő hangzott el. Közöttük a legemlékezetesebb az ünnepség fővédnökeként elsőként köszöntőt mondó Teleky Gyula grófé⁵⁶ – volt, „aki a nemzetet megértő királyra” mondott lelkesítő beszédet,⁵⁷ majd egy Szilágyi nevű joghallgató és egy Kassay nevű 8. osztályos tanuló szavai hangzottak el.⁵⁸ Végül aznap este (máshol: késő délután) reggelig tartó táncmulatságot tartottak.⁵⁹ Demjanovich Endre nekrológja megemlékezik arról, hogy a lelkész aznap zongorajátékával is megörvendezettette az egybegyűlteket: „Ezen ünnepélynek fénypontja Demjanovichnak művészi zongorajátéka volt...”⁶⁰ – ám ennek részleteiről nem sikerült többet megtudnunk (valószínűleg az esti bál keretében kerülhetett rá sor).

51 Uo.

52 Görög Katholikus Szemle, 4. évf. 1903. június 14. 4.

53 Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 8.; Budapesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 11. 8.; A Vasárnapi Újság Füzetekben, 1903. (34. kötet.) 441–442.

54 Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 8.; Görög Katholikus Szemle, 4. évf. 1903. június 14. 4.

55 Pesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 8. 5.

56 Budapesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 11. 8.; Görög Katholikus Szemle, 4. évf. 1903. június 14. 4. Teleky Gyula pontos életrajzi adatait nem sikerült kiderítenünk. (Az bizonyos, hogy nem azonos az 1837 és 1864 között élt Teleky Gyulával, a Dunántúli református egyházkerület főgondnokával, 1861-ben Pest-Pilis-Solt vármegye dunavecsei országgyűlési követével).

57 Budapesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 11. 8.

58 Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 8. o.

59 Pesti Hírlap, 25. évf. 1903. június 8. 5.; Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 8.; Görög Katholikus Szemle, 4. évf. 1903. június 14. 4.

60 Dudinszky: Barankai Demjanovich Endre, 2–3.

Mérleg, utóélet

Az ünnepségen résztvevők létszámáról a korabeli híradások igencsak ellentmondásosak. A Magyarország című napilap szerint várakozáson fölül sikerült az avatás, a zászlók alatt vonuló, hazafias dalokat éneklő közönség létszáma a dolhai piacon mintegy 35 000 fő volt.⁶¹ A Görög Katolikus Szemle sokkal mértéktartóbban a tömeget csak nagyjából 5000 főre becsülte.⁶² Úgy véljük, az utóbbi adatot jelzi – és ezzel a regionális, nem pedig az országos ünnepség kereteit támasztja alá – a szónokok kiválasztása is: az emlékbeszédet a dolhai községházán a máramarosi tantestületek nevében Kelemen Ferenc főgimnáziumi tanár tartotta,⁶³ valamint az ünnepség során a helyi görögkatolikus papok, Balogh Mihály és Demjanovich Endre, továbbá Kovássy Zoltán máramarosszigeti tanítóképzői igazgató kapott szót – országos ismertségű politikusok (parlamenti képviselők, pártpolitikusok, miniszteriális személyek), egyházi személyek, közszereplők részvételéről nem szólnak a híradások – még Thaly Kálmán sem vett részt, pedig az első Rákóczi-szabadságharcnak állított emlékműről volt szó. A Hamvai Lajos huszti ügyvéd, publicista, aki a Budapesti Hírlapban jelentetett meg tárca-cikket közvetlenül az ünnepség után, ezt az ötezer fős megjelenést is nagyra értékelte: nemcsak a környékről, hanem Máramarosszigetről és Huszt környékéről is érkeztek az ünneplők a nehézkes dolhai közlekedési viszonyok ellenére.⁶⁴ Elmondható, hogy bár a dolhai turulmadaras, márvány Rákóczi-emlékoszlop nem vonzott tömegeket az ország különböző pontjáról és nem vált avatási ünnepsége országos politikai eseménnyé, mégis, a sajtó jóvoltából – mint láttuk, az országos napilapok részletesen beszámoltak az ünnepségről – Magyarországon mindenki értesülhetett az ország első Rákóczi-emlékének felállításáról, leleplezéséről. Rákóczi országos szintű politikai kultusza helyett a dolhai emlékműállítás a helyi Rákóczi-tisztelet, a hagyományápolás, valamint a görögkatolikus egyháznak a fejedelemhez fűződő viszonyát fejezte ki annak ellenére, hogy az előzetes híradásokból és az ünnepi beszédekből kihallatszódtak a Rákóczi-kultusz bizonyos felhangjai.⁶⁵ Azonban többségben voltak azok az elemek a híradásokban, melyek az 1703-as dolhai eseményeket, ha nem is mindig mentesen a romantikus

61 Magyarország, 2. évf. 1903. június 11. 7–8.

62 Görög Katolikus Szemle, 4. évf. 1903. június 14. 4. Ezt az adatot fogadta el Csatóry: Rákóczi-emlékek, 78. is

63 Magyarország, 2. évf. 1903. május 19. 6.

64 Budapesti Hírlap, 23. évf. 1903. június 11. 8. Hamvai Lajos (1862–1929 után) ügyvéd, a huszti Nagyvilág című lap szerkesztője, felhívja a figyelmet írásában, hogy a Dolha 31 km-re volt a vasúttól. (Hamvairól lásd a Magyar Zsidó Lexikon internetes változatának szócikkét: Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Budapest, 2006. 343.)

65 Lásd például: Budapesti Hírlap, 21. évf. 1901. október 13. 9.: „A kuruc világ lelkesítő emlékét szívében őrzi a magyar nép, hőseit dalokba foglalta, amelyeknek hangjára ma éppúgy elborul a honfi szív, mint egykor, ha a csatamezőn sötét estén fölhangzott a tárogató mélabús, sirató szava a hadverő vitézek között.” Magyarország, 2. évf. 1903. június 7. 5.: „Most van kétszáz esztendeje annak, hogy az elnyomott, agyon gyötört magyar nép végső erőfeszítésében, az előbbi harcok fáradalmait még ki sem pihenve, kibontotta a szabadság zászlóját...”

megfogalmazásoktól, de viszonylag tárgyyszerűen ismertették meg az olvasókkal (lásd a 3. mellékletet). Erősebb vonulata az ünnepségnek, hogy a görögkatolikus egyház aktuális hatalmi lojalitását hangsúlyozta⁶⁶ a többnyire ruszin nemzeti-ségű lelkekből álló görögkatolikus közösség szerepének kiemelésével, mellyel a ruténok a gens fidelissima mítoszának megteremtéséhez járult hozzá a Rákóczi szabadságharcból eredeztetve azt.

A Dolhán elesett kuruc ősök emlékezetének ápolása 1909. októberben újabb állomáshoz érkezett, amikor lebontották a még 1816-ban emelt görögkatolikus fatemplomot, hogy helyébe kőtemplomot építsenek, s a munkálatok során a helyszínen megtalálták az 1703-ban eltemetettek csontjait, amelyről a Pesti Hírlap szeptember 21-iki száma ekképpen számolt be: „Az alapárkok ásásakor alig 20 cm mélységtől kezdve lefelé és oldalt egymásután kezdtek előtűnedezni az 1703. június 7-én elesettek csontjai, kuruc–labanc vegyesen, s a munkálatok tíz napja alatt eddig mintegy száz koponyát ástak ki. A töredékes koponyáknak és lábszár- meg karcsonatoknak, bordáknak stb. se szeri, se száma. Az építés vezetője, az ősz Demjanovich Endre kanonok-lelkész, azonnal gondozás alá vette a kuruc kori hamvakat, és Hatfaludy László főszolgabíró, valamint Cseh István körjegyző segítségével a községházán ládászámra elrakott csontokat egyre-egyre gyűjtik, hogy majdan díszes temetéssel ismét nyugalomra helyezzzék őket. Mert a számuk folyton-folyvást nő. A leletek kuruc kori volta kétségtelen. (...)

A csatában elhullottakat azon mód, ott, ahol feküdtek, elföldelték tízé-vel-húszával egy-egy gödörbe a piac éjszakai oldalán emelkedő magaslaton. Erre a dombra 1816-ban a tőle kissé oldalt feküdt régi fatemplom helyett újat építettek kőből, s az akkori építkezés alkalmával a kuruc kori temetőül szolgáló dombot előbb lehordták. Csakis így lehet megmagyarázni azt, hogy a mostani építkezés alkalmával olyan csekély mélységben bukkantak Rákóczi hű népének csontjaira. (...)

De ami a sírok kuruc kori voltát legerősebben bizonyítja, az a koponyák állapota. A koponyáknak igen nagy részén ugyanis erőszakos ütéstől származó lyukak vannak, éspedig vagy kerek, vagy pedig hosszúkás lyukak. (...)

Puska, kard vagy valami egyéb katonai szerszám eddig egy se került elő. Több csontváznak a ruhájából is maradt egy-egy hímzett foszlány; azután fonott nemezfürtök, talán a beregi kurucok üstökéből, szövettarabok, amelyeken rózsa alakban elrakott különféle színű gyöngyök hevertek száz számra, végül egy ezüsttalpú réz pecsételő, ezzel a lengyel felirattal: PRW I POLK POLSK. LEG., azaz a lengyel légio első ezrede – ím ezek az eddigi ásások eredménye[i]. A sírokból előkerült III. Zsigmond-féle lengyel garasok és Lipót-féle magyar polturák száma és tudományos értéke jelentéktelen; egyébként valamennyi sírmellékletet s néhány feltűnőbb koponyát a Máramaros vármegyei Múzeumba beszállítottunk.”⁶⁷

66 Vö.: „Balog Mihály püspöki vikárius beszéde, melyet rutén nyelven Rákóczi szabadságharcáról tartott, és amelyben lelkes szavakkal ecsetelte azt az összetartást, mely a magyar és rutén népet ezer év óta jóban és balsorsban egyesíti, és amely sohasem fog megszűnni.” Maurer: A dolhai Rákóczi-ünnep, 403.

67 Pesti Hírlap, 31. évf. 1909. szeptember 21. 7.

Tudományos feltárást: alapos régészeti ásatást a község anyagiak hiányában nem tudott végezni, a csontmaradványok nagy részét ezért az újonnan épülő templom falai között elhelyezett közös sírba temettek november 8-án egy nagyszabású gyászistentisztelet keretében, melyet Demjanovich Endre celebrált.⁶⁸ A „dolhai kuruc hősök porladó csontjai fölé [emelt] templomot egyház búcsújáró helylyé kívánta tenni”, azonban egy év elteltével kifogytak a pénzből, s ekkor Demjanovich Endre az emlékműállításnál is nagyobb feladatba munkába fogott: országos gyűjtést indított a Szentlélek tiszteletére emelt templom építésének befejezéséhez,⁶⁹ melynek évtizedekkel későbbi, 1942. évi elkészültét már nem élhette meg.

Az emlékoszlopot 1923-ban fel kellett újítani, miután márciusban egy rongálás során az ott garázdálkodók ledöntötték a turulmadárral együtt. A rajta lévő, eredeti magyar nyelvű márványtáblát nem helyezték vissza, hanem a szöveg ruszin változatát. Visszaállították az oszlopot, ám a turul nélkül. 2000-ben újították fel a mai változatát, 2003-ban pedig a magyar nyelvű tábla is visszakerült rá az eredeti szöveggel, s „rárepült” egy új turulmadár is – még ha nem is aranyozott változatban: Matl Péter munkácsi szobrászművész alkotása (lásd a képmellékletben).⁷⁰

Mellékletek

*1. melléklet: Demjanovich Endre görögkatolikus esperes 1903. május 17-iki felhívása a dolhai Rákóczi-emlékoszlop felállításának tárgyában*⁷¹

Kérő szózat a hazafias érzelmű közönséghez, a Dolhán felállítandó Rákóczi-emlék érdekében!

Nagyszerű mozgalom indult meg széles e hazában oly célból, hogy a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc kétszázados emlékére Kassán a dicső fejedelemhez méltó szobor állíttassék. Ifjak és férfiak, sőt gyermekek és öregek

68 Uo. és Csatóry: Rákóczi-emlékek, 78.

69 Budapesti Hírlap, 30. évf. 1910. szeptember 8. 10. (Közli Demjanovich felhívásának szövegét is.) Lásd ugyanerről: Görög Katolikus Szemle, 11. évf. 1910. szeptember 18. 281.

70 A mai állapotokról lásd: <https://www.karpatinfo.net/latnivalok/dolhai-turul-emlekmu> (A letöltés időpontja: 2021. 05. 23.) és Csatóry: Rákóczi-emlékek, 79–80., aki közli az eredeti magyar és a lefordított ruszin feliratokat. Eszerint az eredeti magyar feliratok:

„Istennel a hazáért és a szabadságért!

A II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának első csatájában 1703. június[!] 7-én elesett kuruc vitézek emlékére.”

A másik oldalon:

„Kioltani vérem apámért, anyámért,
megöletem magam szép gyűrűs [!]
mátkámért, meghalok én még ma
magyar nemzetemért.”

71 Közli: Görög Katolikus Szemle, 4. évf. 1903. május 17. 1–2.

adják naponként e szent célra hazafias áldozataikat. Méltán! Mert hiszen főleg Felső-Magyarország volt e nagy és dicső küzdelemnek színtere, s ott, a régi fővárosban, Kassán⁷² kell emelkedni a monumentális szobornak, hogy hirdesse e nagy szabadságharc hőseinek emlékét.

De ne feledjük, hogy Dolha e szabadságharc kiindulópontja. Az itteni hegyek közt lobogtak először Rákóczi lobogói „Istennel a hazáért és a szabadságért”. Itt vívott 1703. június 7-én az első küzdelem a labanc Montecuccoli-ezreddel, mely a kurucok vereségével végződött.

Most is látható a község felett elterülő mezőn a gyászos sírhalom, mely e szabadságharc első halottjainak hamvait takarja, de fájdalom! semmi emlék nem jelöli azt.

Ezért Dolha község hazafias érzelmű lakossága saját kebelében már régebben mozgalmat indított meg, egy e helyen felállítandó Rákóczi-emlék érdekében gyűjtést rendezett, amelynek lett is némi eredménye, de ez oly csekély (mindössze 180 korona), hogy ezzel a hősökhez [!] méltó emléket felállítani nem lehet. Miért is az emlékbizottság elhatározta: miszerint kérő szöveget intéz s gyűjtőívet bocsát a nagyközönséghez, hogy e hazafias szent célt szíves adományokkal elősegíteni s megalósítani kegyeskedjék! Hadd jelölje itt a határszélen emlékoszlop azt a helyet, hol a máramarosi, beregi, ugoicsai és szatmári kurucok hősiesen küzdve estek el „Istennel a hazáért és a szabadságért”! Hadd legyen ez oszlop az utókorra nézve is emlékjel s buzdító eszköz [az] Isten-, Szabadság- és Hazaszeretetre!

Azon édes reményben, hogy kérésünk nem leend elhaló szózat a pusztában, hazafias bizalommal kérjük az igen tisztelt közönséget: miszerint e nemes célra adakozni s az adományokat folyó évi június hó végéig Dolhára (Máramaros megye), a községi Hitelszövetkezethez, mint megbízott pénzügyvezetőhöz, beküldeni szíveskedjék!

Hazafias tisztelettel a Rákóczi-emlékbizottság

A Rákóczi hű katonái, a felvidéki kuruc harcosok csatározásának s a Dolha mellett elhullott orosz–magyar kurucok elestének kétszázadik évfordulóját üljük ez évben.

1703. június 7-én történt e nagy esemény, ekkor nyílt meg Dolha földje, hogy örökös nyugvó helyet adjon az elhullott kuruc vitézeknek, ekkor fogadta magába a Kárpátok sziklás anyaföldje a magyar haza szabadságáért s az alkotmányért harcoló, nem magyar ajkú, de érzésben s szívben magyar kuruc ruténeket. Ekkor nyílt alkalma először a felvidéki kis oroszoknak, hogy hazafiságuknak fényes tanújelét adják, s hogy bebizonyítsák azt, hogy bár nyelvre nézve oroszok, érzésre nézve mindig magyarok voltak, magyarok, s azok is lesznek, míg csak e hon területén élni fognak úgy ők, mint utódaik, s hogy a magyar hazáért készek meghalni mindig és mindenkor.

72 Értsd: Felső-Magyarország legjelentősebb városában.

De míg az 1703-ban elesett rutének bizonyosságot tettek égő hazaszeretetükről, Dolha még egy másik glóriával is dicsekedhetik, mely a Rákóczi-féle felkelésre, ha nem is volt döntő és elhatározó befolyással, mégis kis részben mintegy ez adta meg az impulzust [a] Rákóczi és Bercsényi aláírásával megjelent s Brzezán várában írott kiáltvány kiadására, s a Lembergől Bereg megyébe küldött 17 piros színű tafota zászló kibontására egyrészt, másrészt a ruténeknek Rákóczi zászlaja alá való sorakozásra. Igen, Dolha küldöttsége volt az, mely e történelmi eseményben ily szerepet játszott, mely 1703-ban felkereste Rákóczit s a vele együtt bujdosó s Brzezán várában tartózkodó Bercsényi Miklós grófort, hogy fogjanak kardot, s álljanak a magyarok seregének élére, s védjék meg a veszélyben forgó hazát az osztrák központosító hatalom ellen, s mentsék meg a megsemmisítéssel fenyegetett magyar alkotmányt a pusztulástól.

E küldöttség, melyben Dolha nemes parochusa, Pap Mihály,⁷³ s híve, Bige Vasily⁷⁴ vettek részt, tették Dolha fejére a glóriát, mert tagadhatatlan tény, hogy a pár nappal, 1703. május 12-én kiadott s fegyverre hívó kiáltvány⁷⁵ sürgette ez is. A kiáltvány fegyverbe szólította a magyar népet, mert a nép, melyhez címezve volt s amelynek szólt, belátta, hogy kérelme jogos volt, s hogy fellépése a haza iránti szent kötelesség akkor, midőn gróf Bercsényi s Rákóczi „minden rendű igaz magyarokat” arra hív fel, hogy „édes hazája s nemzete szabadsága mellett az Isten s törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, porcióztató, adózató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz régi törvényünket, jussainkat megvető, jószágainkat hatalmasan foglaló s fogyasztó, becületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő s életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert”.

Meg is tette ezt a nép, s bár Isten csudája lett volna, ha a Leviathán fölött diadalt aratnak, mégis, nagy és szent dolgot cselekedtek s vittek véghez, mert megmutatták a zsarnokoknak, hogy e hazában nem lehet zsarnok módra uralkodni, s hogy itt nem lehet jogot s törvényt lábbal tapodni. De hiába, a sors úgy intézte el, hogy Rákóczi s vele együtt az ügy elbukjék, egy azonban, ami a bukás után mégis fennmaradt, az az eszme volt, mely mindig lángolt a magyar szívekben. Ez az eszme tartotta fenn tovább e hazát, s tartja fenn ma is. Ez lángol a magyar hazáját szerető rutén kebelben mindig. Ezért oly szép és nagy nap az 1703. május 12-iki s június 7-iki nap. S e glória, melyet Rákóczi felkelése font Dolha s ruténjei homlokára, ma is ott ragyog ősi fényben és mocsoktalan tisztaságban. Hazáját

73 Pap Mihály (1643 k.–1710 u.) a tiszaháti felkelés egyik szervezője, a bujdosók követe Rákóczihoz, 1703. júliustól, a dolhai ütközet alatt már lovas ezerekapitány stb. Életrajza forrásokkal, irodalommal: Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészített és az előszót írta Mészáros Kálmán. Budapest, 2005. 327.

74 Bige László – itt a név szláv formája jelenik meg – (vagy György): II. Rákóczi Ferenc Thököly egykori hadnagyaként emlegeti, emlékiratai nyomán maradt fenn a neve; a kérdéstről lásd: Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 88. évf. (1954) 2–3. sz. 301–302. Vö.: Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, 1934. 95.

75 Ekkor még úgy tudta a történettudomány és a közvélemény, hogy a breznai kiáltvány május 12-én jelent meg, a hat nappal korábbi példányok csak 1939-ben váltak ismertté. Lásd: R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 2004. 35.

szerető a rutén ma is, nem volt más soha, ma se más, s ha a jó Isten megtartja évezredekén át, az lesz örökké, hű lesz e hazához, mely táplálja, mindig s minden imájában azért is imádkozik, hogy tartsd meg Isten e hazát.

Historikus

2. melléklet: A dolhai Rákóczi-emlékoszlop leleplezésének alkalmából megfogalmazott jegyzőkönyv szövege⁷⁶

A dolhai Rákóczi-ünnep

Lapunk tegnapi számában megemlékeztünk arról a gyönyörű ünnepélyről, mely Dolhán a Rákóczi-emlékoszlop leleplezésénél lefolyt, s ugyanott említést tettünk arról is, hogy a községi képviselőtestület díszközgyűlésén jegyzőkönyvi-
leg örököltette meg a dolhai hősök emlékét. Most itt adjuk [közre] a díszközgyű-
lésen felvett jegyzőkönyvet egész terjedelmében.

Jegyzőkönyv

Felvetetett Dolha község képviselőtestületének a Rákóczi-ünnepély megnyitása alkalmából 1903. év június hó 8-án de. 11 órakor Hatfaludy László főszolgabíró elnöklete alatt tartott díszközgyűlésében.

Jelen vannak az összes képviselőtestületi tagok. [Az] elnöklő főszolga-
bíró a községi képviselőtestület nevében üdvözlí a mai ünnepélyre [!] megjelent vendégeket és örömeinek ad kifejezést afelett, hogy a dicső szabadságharc emlé-
kezetére a kétszázados évforduló alkalmából immár áll az első emlékjel, s hogy annak leleplezési ünnepélyére e félreeső kis faluban is ily nagy számú és lelkes kö-
zönség gyűlt egybe. Üdvözlí a törvényhatóság képviseletében megjelent alispánt, és a piactéren felállított Rákóczi-emlékoszlopot a törvényhatóság rendelkezése alá átadja.

Bejelenti továbbá, hogy Kádár Géza máramaroszigeti lakos, festőmű-
vész⁷⁷ a mai ünnepély alkalmából II. Rákóczi Ferenc fejedelem arcképét megfes-
tette, és azt Dolha községnek ajándékozta, miért is indítványozza, hogy a képv-
selőtestület Kádár festőművésznak ezen nemes és hazafias áldozatáért köszönetét
fejezze ki.

Határozat

A községi képviselőtestület örömmel és lelkesedéssel csatlakozván az elnöki
kijelentésekhez, hálás köszönettel veszi át a Kádár Géza festőművész ajándékát

⁷⁶ Közli: Magyarország, 3. évf. 1903. június 12. 9.

⁷⁷ Kádár Géza (1878–1955) avantgárd festőművész, grafikus, aki ebben az időben még a müncheni festőiskolában tanult. Zádor Anna (szerk.): Magyar művészet 1800–1945. (A magyarországi művészet története II.) Budapest, 1958. 430.

s azt a község tanácstermében elhelyezni rendelvén: egyben határozatilag [!] ki-
mondja, hogy köszönete és hálája az ajándékozó előtt jelen határozat megküldé-
sével tolmácsoltassék.

Ezek után [az] elnöklő főszolgabíró a gyűlés jegyzőkönyvének hitelesí-
tésére Demjanovich Endre és Hamrák Adolf⁷⁸ képviselőtestületi tagokat fölkér-
vén, az ülés berekesztésével a mai napon megtartandó Rákóczi-emlékünnepejt
megnyitottnak nyilvánítja.

Kelt, mint fent.

Hatfaludy László s. k. elnök,

Grigássy János s. k., jegyző.⁷⁹

*3. Melléklet: Történeti kitekintés a Magyarország című napilapban a dolhai
emlékoszlop felállításának alkalmából⁸⁰*

A dolhai hősök emlékezete

Budapest, június 6.

Lélekemelő ünnepély keretében leplezik le holnap Dolhán a kuruc kor és
a kuruc hősök emlékére felállított emlékoszlopot. Most van kétszáz esztendeje
annak, hogy az elnyomott, agyongyötört magyar nép végső erőfeszítésében, az
előbbi harcok fáradalmait még ki sem pihelve, kibontotta a szabadság zászlóját,
s kétszáz esztendő után az unokák oszloppal jelölik meg azt a helyet, ahol a kuru-
cok és labancok először mérték össze kardjaikat. Szép és nemes lesz ez az ünnep,
méltó ama napok emlékéhez, melyeknek dicsőséges, de sokszor véres sorozatát
a dolhai csata nyitotta meg 1703. június 7-én, melyen bár vitézként harcoltak
kurucaink, mégis a rendetlen sorakozás miatt és derék, tanult vezér hiányában
hátrálni voltak kénytelenek a császár csapatai, a labancok előtt.

A dolhai nap a viszonyoknak volt a szüleménye. A Lipót-féle rémuralom, az
igazságtalan adóterhek, a török háború okozta pusztulás, de különösen a dinasz-
tíának az a törekvése, hogy Magyarországot az örökös tartományok sorába deg-
radálja, a végtelenségig elkésérette a nemzetet. Az adóterhek kétmillióról négyre
emelkedtek, behajtásuknál elmaradhatatlanok voltak a sikkasztások, zsarolások
és katonai kegyetlenkedések. A pártpolitika már akkor is erősen működött.

78 Hamrák Adolf 1902. szeptembertől a Dolha-Rókamezői Vasgyár és Ásó-Kapahámor Részvénytársaság igazgatója. Lásd a korabeli híradást a Gazdaság 1902. szeptemberi számából: <http://www.huszadikszad.hu/1902-szeptember/gazdasag/gazdasagi-kishirek> (A letöltés időpontja: 2021. 05. 23.)

79 Grigássy János (1866–1906), 1895-től színevéri körjegyző, majd dolhai jegyző. Életrajzi adataira, tevékenységére lásd: Budapesti Közlöny, 29. évf. 1895. augusztus 25. 4.; Heti Szemle, 15. évf. 1906. szeptember 5. 4.

80 Megjelent: Magyarország, 2. évf. 1903. június 7. 5. (Szó szerint ugyanezt közölte: Független Magyarország, 2. évf. 1903. június 7. 8. is.)

Rákóczi Ferenc Lengyelországban bujdosott, javait lefoglalták, s Lipót király lekötötte azokat egy hárommillió kölcsön fejében Oppenheimer Sámuel udvari bankárnak.⁸¹ Az elégtelenségeket fegyverrel verette le a helytartótanács.⁸² A mindinkább elviselhetetlenné vált viszonyok, az osztrák hatalom terjeszkedése és kegyetlensége sietteték a szabadságharc kitörését. Míg idehaza a hazafiak keseregtek a haza sorsán, addig Lengyelországban is folyton azon dolgozott két száműzött nagy férfiú, Rákóczi és Bercsényi, hogy miképpen lehetne az ország sorsát jobbra fordítani. Honfíúi bánatuk közepette egy követ, Szalontay János,⁸³ toppant be hozzájuk Magyarországból, és elpanaszolta, hogy az osztrák már hazátlanná, bujdosóvá tette a magyart odahaza, házait felpörkölte, vagyonát elrabolta, asszonyait és gyermekeit özvegyekké és árvákká tette. Hívta Rákóczit, hogy jöjjön haza és vegye pártfogásába az elárvult nemzetet.

Néhány nap múlva már ketten jöttek Rákóczihoz, és előadták az üzenetet, melyet a bujdosók küldöttek a Kárpátokon túlról: „Jöjj haza fejedelmünk, nem bírjuk már tovább. Sokan vagyunk, állj az élünkre, bontsd ki zászlódat, hiszen te is olyan hontalan vagy, mint mi vagyunk. Temeljed, édes hazánkért nem rettenünk vissza semmitől; szívünk erős, karunk edzett. Jöjj haza fejedelmünk, a haza hív, a te szegény, elárvult hazád.”

Erre Rákóczi megüzente, hogy hazajön. Készüljenek. Esze Tamás, Bige László, Kuczuk Balázs⁸⁴ és többen sorba járták a felvidéki községeket és előkészítették a fölkelést. Rövid idő alatt már ott lobogtak a Rákóczi zászlói a beregi mezőkön „Cum Deo, pro patria et libertate” felírással.

A nemzeti öntudatnak igen váratlan és gyors felbuzzanása [!] megdöbbenette a császáriakat. Azt hitték, hogy a magyar nem képes már ellenállásra, sorsa a lassú, de biztos megsemmisülés. Hamar megbízták Károlyi Sándor grófot, a későbbi kuruc generálist, hogy siessen a felkelők leverésére, aki 500 hajdúval és öt századnyi gyalogsággal csakhamar tábort ütött Dolhánál, szemben a kurucok türelmetlen, harcvágyó csapatával.⁸⁵ Az összecsapás azonban a kurucok vereségével végződött.

81 Samuel Oppenheimer (1630–1703) bankár, diplomata, aki a Habsburgoknak a spanyol örökösödési háború idején juttatott kölcsönöket. Neue Deutsche Biographie. 19. kötet. Berlin, 1999. 569. (<https://www.deutsche-biographie.de/gnd119272229.html#dbcontent>, a letöltés időpontja: 2021. 05. 23.)

82 Történeti-tárgyi tévedés, a Magyar Királyi Helytartótanácsot Magyarországi kormányzati szerveként csak az 1722/23. évi országgyűlés emelte törvényerőre.

83 Szalontay Kárándy János, aki Thököly Imre szolgálatában állott, részt vett a hegyaljai felkelésben, 1703. novemberben tokaji révbíró, 1705. márciustól udvari commissarius. Bővebben: Heckenast – Mészáros: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban, 398–399.

84 Nem valós történeti személy, nincsenek róla történeti adatok, források. A „Te vagy a legény, tyukodi pajtás” kezdetű kuruc tábori dal szereplője. A név etimológiájához vö.: Eckhardt Sándor: Egy régi magyar hősi ének a ponyván. Irodalomtörténet, 40. évf. (1952) 1. sz. 64.

85 Károlyi mintegy 520 fővel érkezett Dolhára. Táborát előző este Nagyberegnél ütötte föl, ahonnan Beregisfaludon át a Borzsa-patak két oldalán haladva érte el a községet. Délután 4 és 5 között érkezett meg, s ugrasztotta szét a kuruc táborát. Mészáros Kálmán – Csákvári Kristóf: Bárány Károlyi Sándor itineráriuma, 1703–1711. I. rész: 1703. Hadtörténelmi Közlemények, 132. évf. (2019) 4. sz. 915–918.

Rákóczi csak később értesült serege vereségéről, de azért nem csüggedt el. Átlépte a magyar határt, és ettől fogva nem szűnt meg soha seregének buzdításában, szervezésében és a haza iránti szolgálatokban. Ennek köszönhető, hogy az a csapat, amely Dolhánál vereséget szenvedett, csakhamar egy fegyelmezett 80-100 000 főből álló sereggé nőtt⁸⁶ és számtalanszor visszaadta a labancnak a dolhai vereséget.

Fontos tehát a dolhai ütközet napja, annál is inkább, mert kiinduló pontja volt annak a küzdelemnek, amelyet a magyar nemzet az osztrák kapzsi politika és a bekebelezési törekvések ellen folytatott. Méltó és hazafias kötelesség tehát, hogy ünneppel ülik meg e nap kétszáz éves évfordulóját és emlékoszloppal jelölik meg azt a helyet, amelyről a szabadság virága fakadt.

86 A kuruc hadsereg korabeli létszámáról szóló források szétszórtak és hézagosak. Rákóczi hadseregének létszáma valóban dinamikusan nőtt, 1703 júliusában a felkelők létszámát a budai kamarai adminisztrációs mintegy 13 000-re becsülte. Az első pontos kimutatás 1703. december 5-én készült, eszerint 6250 fő ellátását kellett biztosítani. Czigány István: A Rákóczi-szabadságharc hadserege a mustrák tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* (új folyam), 33. évf. (1986) 1. sz. 111–153. (a kérdés feltárásának módszertani összefüggéseivel), a hivatkozott létszámadatok: 127–128.

MARJANUCZ LÁSZLÓ

KI A FELELŐS?

Ki és mi okozta a világháborút? Ez a kérdés azért vált olyan fontossá, mert versailles-i békekonferencia kimondta a felelősség elvét, még hozzá egyoldalúan, a legyőzöttek megkérdése nélkül. A győzők a kongresszus megnyitásakor a háborús felelősség kérdésének tisztázására különbizottságot szerveztek az amerikai Robert Lansing elnökletével. A konferenciának tett előterjesztésükben ez állt: „A háborút a központi hatalmak határozták el szövetségeseikkel, Törökországgal és Bulgáriával együtt, olyan előre megfontolt cselekmények eredménye, amelyek elkerülhetetlenné tették. Németország Ausztria-Magyarországgal együtt tudatosan arra törekedett, hogy lehetetlenné tegye az entente-hatalmak összes békítő erőfeszítéseit”.¹

A Lansing-Bizottság ezen ítélete került bele a német békeszerződésbe.

Az antant erre vonatkozó ultimátuma 1919. június 16-án érkezett meg a német kormányhoz. Ez Németország kormányzó erőit azzal vádolja, hogy a régi porosz hagyományok folytatói. „Önök arra törekszenek, hogy zsarnokoskodjanak egy alávetett Európa fölött, és Önök is egy alávetett Németországot urálnak. Elhatározták, hogy uralmukat erőszakkal alapozzák meg. Mikor végeztek az előkészületekkel, egyik, Önöktől függő szövetségésüket arra bátorították, üzenjen hadat 48 órán belül Szerbiának. Pedig tudhatták e háborúról, hogy nem lehet helyileg korlátozni, és egy általános háborút szabadít el. Önök elutasítottak minden megbékélésre és tanácskozásra vonatkozó kísérletet, míg olyan késő lett már, hogy világháború elkerülhetetlen lett, amelyet Önök idéztek elő, a nemzetek közül egyedül Németország volt teljesen fölkészülve.”²

Erre alapozva nyilvánították ki a Szövetséges Hatalmak, hogy Németország képessége végső határáig köteles a nekik okozott károkat jóvátétellel megfizetni. A jogtalanság jóvátétele, amit az ember okozott, az igazságosság tulajdonképpeni lényege- hangzott a verdikt.

A győztesek tehát megállapították, hogy a háborús felelősség a veszteseket terheli, mert a háborút a Központi Hatalmak erőszakolták rá az antantra. Ezt a végzést a győztesek izzó gyűléslet légkörében döntötték el maguk között, és kötelezték a veszteseket annak elfogadására illetve aláírására. Csakhogy ez így nem békeszerződés, hanem diktátum, amelyet példátlan felületességgel, a világháború aktáinak tanulmányozása nélkül hoztak meg. Az ítélet etikailag is tarthatatlan, mert kollektív felelősséget állapít meg. Felelőssé lehet-e tenni népeket, amelyek

1 Balla Antal: A legújabbkor világtörténete. Budapest, 1932. 192.

2 H. Rönnefahrt: Konferenzen und Verträge. Bielefeld, 1953. 286.

jóhiszeműleg abban tudatban engedelmeskedtek kormányaik parancsainak, hogy otthonukat, hazájukat védik az ellenséges támadás ellen.

Gróf Brockdorff-Rantzau német birodalmi külügyminiszter mondta a szövetségesek béketervezetének átvételekor 1919. május 7-én: „Németország nem hárítja el magától a világháború kiobbantásáért és lefolyásáért viselt felelősség terhét, de nyomatékosan vitatjuk és visszautasítjuk, hogy Németország, amelynek népe a védelmi harc tudatában folytatta a háborút, egyedül viselje a felelősség terhét”.³

Vagy ki vitatná, hogy Magyarország a Szerbiának küldött hadüzenettel és az Oroszországgal előállt hadiállapotban saját területi integritását és a Monarchia biztonságát nyújtó kereteit védelmezte.

Ha nem sommás egyszerűsítéssel, hanem az eseményeket rögzítő iratok vizsgálata alapján válaszolunk a kérdésre, azt mondhatjuk, a háború kitörése sokféle ok bonyolult szövevényében magyarázható. Csak ez a mód felel meg valóság és a tárgyilagos bírálat szempontjainak.

A háborús oklángolatot egész a frankfurti békéig (1871) vezethetjük vissza. Itt kezdődik az imperializmus kora, amelyben a nemzeti és gazdasági terjeszkedés szálai összefonódtak. Az államok egymás közötti viszonyában a nyers természetjog érvényesült, az erőn és a hatalmon alapuló terjeszkedés. Ez Anglia és Németország viszonyában előbb gazdasági versenyhez, majd utóbbi erejének megnövekedése miatt a tengeri kereskedelmi és flottaelsőbbiségért folytatott küzdelemhez. Anglia 1914-ben erősen aggódott Németország kontinentális hegemón, s megerősödött tengeri hatalma miatt, Németország viszont félt, hogy a krízisben teljesen izoláltan marad. Ezek együttesen fékeztek a békés kibontakozás lehetőségét, mely a késői próbálkozások, s a technikailag egymást feltételező mozgósítások gyorsasága miatt hatástalan maradt.

Llyd George mondta már jóval a háború után Anglia felelősségére is utalva, hogy azon idők vezető emberei közül a háborút ténylegesen nem akarta senki, bizonyos mértékben ők egyszerűen belecsúsztak (hineingleiten), jobban beletámolyogtak (taumelten) vagy belebotorkáltak (hineinstolpern), talán dőreségből”.⁴

Azaz megakadályozni komolyan senki nem akarta, ezért mindenki felelős a kirobbanásában. Mi azonban ezt az érzelmi megközelítést szerezcsenmosdatásnak, az okozott mérhetetlen baj és káosz miatti lelki megnyugtatásnak tekintjük.

A háborús okokat keresve kiemelkedően fontos utalni a francia-német elmentékre. Franciaország 1870 óta vesztett pozíciója folyamatosan napirenden tartotta a Németország elleni, pártoktól független reváns politikát. Bármilyen háború, amelybe Németország úgy keveredhet, hogy a Monarchián kívül nincs másik nagyhatalom szövetséges, Franciaországot a frankfurti – béke korrigálást kínáló lehetőségével kecsegtette.

3 Fragen an die Geschichte. Band 4. Die Welt im 20. Jahrhundert. Hrsg.: Heinz Dieter Schmid. Frankfurt am Main, 1979. 13

4 Geschichte für Morgen. Band 3. Die Grundlagen unserer Gesellschaft. 1648-1919. Frankfurt am Main 1985. 212.

De kétségtelen, hogy Németország is további pozíciójavításra gondolt. Ezt támasztja alá Betmann Hollweg birodalmi kancellár 1914. szeptember 9-i üzenete Clemens Delbrück államtitkárhoz. Ebben az alábbi agresszív háborús célkitűzésekről olvashatunk. Tartalmazott területi követeléseket (Vogézek nyugati lánckának és a Boulogne Dunquerk partszakasz megszerzése, a belga Lüttich Poroszországhoz csatolása), s ezzel összefüggésben Belgium vazallus státusba süllyesztését. Célba vette a német vezetésű közép-európai gazdasági szövetség létrehozását, és egy összefüggő közép-afrikai gyarmatbirodalom kialakítását.⁵

Végül is ebből nem lett semmi. Ellenben, hogy a német törekvéseknek mi lehet az alternatívája, megtudjuk az orosz külügyminiszter 1917. február 17-i jegyzékéből, amelyet Franciaország szentpétervári követéhez intézett. Ebben támogatásáról biztosítja a „köztársasági kormány szándékait”. Vagyis vissza kell Franciaországnak adni Elzász-Lotaringiát, Lotaringia összes vasérckészletét, a saarvidéki erdőség szénkészletét be kell kebelezni, a maradék Rajna-balparti területeket le kell választani Németországról, azokon a Rajna-jobbparti területeken, amelyeket nem kebeleznek be, autonóm és semleges állami létet hozzanak létre, és szállja meg a francia hadsereg, addig, míg az ellenséges birodalom az összes szerződésben előírt föltételt nem teljesíti.⁶

Nem sokat késett a német válasz. 1917. július 17-én a Reichstag elfogadta az ún. „békehatározatot”. Eszerint a Birodalmi Gyűlés a népek megbékélését és megértését szolgáló béke megteremtésére törekszik. Ilyen békével azonban a kényszerített területszerzések, politikai, gazdasági és pénzügyi erőszakosságok nem férnek össze. Már e két dokumentum szemlélteti, hogy kibékíthetetlen nézőpontokról volt szó, egyik vagy másik érvényesülése értelemszerűen valamelyik fél teljes katonai győzelmétől függött. Hogy ennek így kellett lennie, és hogy ezt az ellentétek mélysége és indulati gyökere csak fokozta, jól példázza Foch marsallnak, a szövetséges hadsereg főparancsnokának 1919. január 10-i jegyzéke a Szövetséges Hatalmak meghatalmazottjaihoz.

Íme: „Németország még hosszú ideig, politikája, világfölfogása teljes megváltozásáig, félelmetes fenyegetés marad a civilizáció számára. A természet csak egy akadályt állított a betörő ellenség útjába: a Rajnát, amelyet már a békében meg kell szállni és megerősíteni”.⁷

Franciaország a háború végén, s annak a maga számára kiolvasható legfontosabb tanulságaként joggal gondolhatta: most sok régi vitáját Németországgal a győztesek támogatásával, számára kedvezően zárhatja le.

Az USA háborúba lépése nem annyira az annak kitöréséért viselt felelősség szempontjából fontos, hanem a katonai elköteleződés okainak, és a háború utáni helyzet előidézésének szempontjából.

Az USA ugyanis 1914-ben recesszióba süllyedt, de 1915-től a szövetségesek hadi megrendeléseivel élénkült az amerikai gazdaságba. 1917-ben már

5 Fragen an die Geschichte. Band 4. Die Welt im 20. Jahrhundert. Hrsg.: Heinz Dieter Schmid. Frankfurt am Main, 1979. 10.

6 Uo.

7 Uo. 12.

2 milliárd dollárra rúgott az európai vásárlások értéke. William Page, az USA londoni nagykövete írta Wilsonnak 1917. március 5-én: „Beavatkozásunk a háborúba, talán az egyetlen út kiváló gazdasági helyzetünk megőrzésére és a pánik elhárítására. A tengeralattjáró csak az utolsó lökést adta egy világméretű pénzügyi krach veszélyének”. Íme a távolabbi és a közelebbi okok, azaz, az amerikai gazdaság háborús érdeke, illetve az Európának nyújtott hadi kölcsönök megtérülésének szándéka közötti összefüggés.⁸

A nagyhatalmak felelősség-vizsgálata után térjünk rá a „társult hatalmak” (az antant által hadviselő félnek elismert országok és nemzetek) ilyen szempontú elemzésére. A távolabbi okok közül az önálló államiségének területi méretével elégedetlen, s azt nemzeti célok elérésével bővíteni akaró két szomszédot kell megemlítenünk: Szerbiát és Romániát.

Az általuk követett célok annak a nacionalista ideológiának voltak megtestesülései, mely hitt a közös etnicitás erejében és abban, hogy a túlságosan kicsiny nemzetállamok nem kívánatosak. Minden délszláv tartozzon egy államba, minden román föld legyen egyesítve, csehek és szlovákok kerüljenek végre egy testvéri államba – hangzott az új rendre török álláspontja. Bár sem történelmi precedens, sem logika nem támasztotta alá a jugoszláv, a csehszlovák és a román állam kombinációját, a megvalósítására irányuló politikai óhaj békésen alig megoldható diplomáciai, erőviszonybeli, lelki és tudati megosztottságot teremtett. A mélyebb okok közül talán ez hatott leginkább a háború elodázhatatlanságára, mert ez volt a többi ellentétet is háborús mozgásba hozó fordítókörong. A nagyszerb eszme erőszakos imperializmusa vagy Románia területegyesítő törekvése, úgy az orosz expanziós balkáni tervek, mint az angol-francia háborús célokba beilleszthetők voltak. Ezeket a háború kirobbanásáért felelős viszonylatnak tekinthetjük.

Az indulatok szításában nagy szerepet játszott a XIX. és a XX. század új nagyhatalma, a sajtó tudatformáló erejével. Ennek hangját, jelszavait a láthatatlan hatalmasságok szabályozták, többek között a román és szerb nacionalizmus érdekei szerint. Magyarországnak rossz sajtója volt Nyugaton, míg a román, szerb propaganda célba ért. Hogy miért volt így, megérne egy misét. Most fogadjuk el ezt egyelőre tényként. A sajtó pusztán azzal, hogy mit közölt, vagy mit hallgatott el, a világháború kitörésekor a legmagasabb fokra tudta csigázni a tömegek alantas indulatát háborús szítás révén.⁹

A nagyszerb eszme a XIX. század közepétől hirdeti otthon és külföldön, hogy Dél- és Közép-Magyarország, fel Budapestig a szerbeké, s a politika feladata ezen terület Szerbiával való egyesítése. Ez a, sem gazdasági, sem kulturális vívmány által nem igazolt hatalmi aspiráció volt az egyik tényező, ami miatt Szerbia szinte várta a háborút, mert területi vágyait ez útján kívánta valorizálni.

Ugyanez vonatkozik a román törekvésekre is. Ők a román földek egyesítését a Tiszáig akarták kiterjeszteni, míg Erdélyt a dákö-román „öshonosság” jogcíme

8 Uo. 10.

9 A magyarság a világsajtóban. Írta Apponyi Albert előszavával Dr. Gesztesi Gyula. Budapest, 1918.

alatt igényelték. Ezek ideológiák és nemzeti eszmék, amelyek azonban a modern polgári államalakulatok korában politikai fegyverré váltak. Kis országokról lévén szó, diplomáciájuk a nemzeti terjeszkedés vonalán haladt, s szükségképpen vették a többet ígérő hatalom vagy hatalmak körébe. Jellemző e tekintetben Románia magatartása, amely előbb a Hármas Szövetséget tekintette a maga számára előnyösnek, majd amikor 1914. július 30-án értesül az antant diplomáciától, hogy támogatják Erdély megszerzését, ha megtámadják a Központi Hatalmakat, akkor a fegyveres semlegességet mondja ki. Elkezdik a hadsereg fölfegyverzését, amelyet a hivatalos el nem köteleződés örve alatt, majd akkor lehet „élesíteni”, mikor már egyértelműen látható a háború kimenetele.¹⁰

A nagyhatalmak felelősségterhére mind a mai napig eltérően gondolkodnak a történészek.

Német történészek 1961-ben Németország felelősségét hangsúlyozták. Tény, hogy Németország 1905-ben, 1908-ban és 1911-ben három veszélyes válságot idézett elő a világpolitikában. Ezek következménye lett az egyetemes világhelyzet feszültebbé és összetettebbé válása. Minden korlátozott helyi háború Európában, amely akárcsak egy nagyhatalmat is érintett, egy általános háború veszélyét tolta előre. Mivel Németország az osztrák-szerb háborút akarta és fedezte, felelőssége az első világháború kirobbantásában jelentős- fogalmazták meg.¹¹

Egy másik német történész 1973-ban fölvetette a kérdést: akarta – e Németország a háborút. Szerinte a háborús felelősségről folytatott kutatások arra az eredményre jutottak, egyetlen kormánynak sem róható föl, hogy tudatosan egy általános háború kirobbantásán munkálkodott volna. Ezt állapította meg 1951-ben egy közös, francia és német történészekből álló bizottság is: a dokumentumok nem teszik lehetővé, hogy az 1914-s háborút egyik vagy másik kormány, illetve nép háborúra irányuló tudatos akaratának tulajdonítsuk. A német politikának nem volt célja egy európai háborút a világra szabadítani, az inkább a német – osztrák-magyar szövetségi kötelezettségektől függött.¹²

Ezek vélemények árnyaltabbak, mint a versailles-i szerződés pontjai, mégis áthatja őket az '50-es évek francia-német megbékélésének szempontja, illetve a „másiknak” tulajdonított háborús szándék hangsúlyozása. Kétségtelen, nincs az, az örült kormány, vagy nép, amely tudatosan világegést akarna. De a kölcsönös bizalmatlanság tetőfokára hágott, és vezető körökben eluralkodott a hit, hogy a háború elkerülhetetlen, és ebben az évben relativizálható a felelősség kérdése.

Eredetileg a győztesek olyan béke megállapodásokat akartak kötni, melyek lehetetlenné tették volna egy újabb pusztító háború kitörését, mert hatásait mindnyájan nyögtek. Ám épp ebből a szempontból leglátványosabb a kudarc.

10 Pintér István – Ifj. Pintér István: Románia ortvámádása és Bukarest elfoglalása 1916. december 6-án. Hódmezővásárhely, 2016. 4.

11 Fragen an die Geschichte. Band 3. Europäische Weltgeschichte. Hrsg.: Heinz Dieter Schmid. Frankfurt am Main, 1983. 276.

12 Geschichte für Morgen. Band 3. Die Grundlagen unserer Gesellschaft. 1648-1919. Frankfurt am Main 1985. 212.

A versailles-i béke valójában diktátum volt a vesztesek számára, amely súlyos következményekkel járt, különösen a területfoglalásos béke szankcionálása.

Sem a westfáliai béke, sem XIV. Lajos, sem Napóleon hódításai nem bírták tönkretenni Németországot, épp úgy, mint ahogy sem a bécsi kongresszus, sem a frankfurti béke (1871) nem tette tönkre Franciaországot. Viszont Európa összes békekötései és békéi sem voltak képesek a török birodalomnak visszaadni élete-rejét, mert az belsőleg enyészett el.

Rátérve a világháború közvetlen okainak láncolatára, könnyebb a dolgunk az első fölfedezésével, mert a hadüzeneteket Ferenc Ferdinánd főhercegnek, Ausztria-Magyarország trónvárományosának meggyilkolása indította el 1914. június 28-án. Ez mozdította meg a lavinaszerűen előzeuhanó eseménytömekeletet, amely egy hónap leforgása után a Szerbiához intézett ultimátummal és a világháború kitörésével végződött. Mivel ebben Magyarország a Monarchia államaként közvetlenül érintett, nézzük meg, hogy a mi külön esetünkben miként merül föl a háborús felelősség kérdése.

A végleges békefeltételeket a „szövetséges és társult hatalmak”, vagyis a győztesek, egy kíséző levélben nyújtották át a magyar békeedelegációnak. E kíséző levél a második bekezdésében tényszerűen állapítja meg, hogy az első világháború kirobantásáért Magyarország a felelős. Ráadásul e felelőssége kettős alapon nyugszik: 1/ először felelős a világháború kirobantásáért, 2/ másodsor általában felelős a Monarchia imperialista politikájáért.¹³

Mi volt az alapesemény: a szerb Gavrilo Princip megölte Szarajevóban az osztrák-magyar trón várományosát. A merénylő azóta Szerbia nemzeti hőse lett, aki elismerten szerb felbujtásra ölte meg Ferenc Ferdinándot és feleségét. Tehát szerb kezdeményezésre egy olyan királygyilkosság történt, amely nem a szerb királyi család valamelyik tagját érte, akik körében a merénylet gyakori „elintézési” mód volt. Így a gyilkosság joggal vonhatta maga után Szerbia felelősségre vonását osztrák-magyar részről. Ez a felelősségre vonás azonban nem háborúüzenet volt, hanem csak a tettesek földértésére irányuló határozott szándék. A szakítás ezután következett be. S az antant szerint ennyi elég volt a háború okozásához. De ez annyira nyilvánvalóan alaptalan vád, hogy a békeszerződés egyetlen pontját sem lehet azzal indokolni: azt Magyarország, mint a háború okozója, büntetésként érdemelte meg. Ugyanis a háború kirobbanásának egyetlen oka magyar jogtudósok szerint, hogy az idők múltával „ennek a természeti tüneménynek kezdő ideje elérkezett.”¹⁴

Ferenc József 1914. július 2-án kelt levele II. Vilmoshoz Szerbia felelősségét firtatja. Szerinte minden eddigi vizsgálat a véres merénylet körül azt bizonyítja, hogy ez nem egy egyénről, hanem jól szervezett összeesküvésről szól, melynek szálai Belgrádig érnek. S ha netán be is bizonyosodna, hogy a szerb kormány

13 Cziáky Ferenc: A magyar békeszerződés történelmi, jogi és erkölcsi szempontból. Budapest, 1926. 11.

14 A trianoni békeszerződés a nemzetközi béke és biztonság valamint a nemzetek együttműködése szempontjából. Magyarország jogásztársadalmának szózata a művelt nemzetek jogásztársadalmához. Budapest, Stephaneum Nyomda Rt. 1931. 5.

közvetlen érintettsége nem bizonyítható, semmi kétség nincs afelől, hogy az ösz-szes délszláv egyesítésre irányuló politika zászlaja alatt ilyen bűncselekmények készíthetők elő. „Kormányom politikája –így Ferenc József- most odairányul, hogy Szerbiát izolálja és megkisebbitse. A béke csak úgy lehetséges, ha Szerbiát, amely ma a pánszláv politika gyújtópontja, a Balkán hatalmi faktoraként kikap-szoljuk.”¹⁵

Azóta bebizonyosodott, hogy Pasic miniszterelnök tudott a szervezkedésről, sőt pénzelte is azt, tehát a szerb kormány felelőssége nyilvánvaló.¹⁶

És ez nem következhetett másból, mint abból a megfontolásból, hogy a nyu-lat kiugrasszák a bokorból, azaz a Monarchiát hadüzenetre készessék.

A világháború katonai és diplomáciai előkészítése tényekkel bizonyítható. Egy német parlamenti bizottság vizsgálta azt az antant vádat, hogy a mozgósítást Ausztria-Magyarország és Németország kezdte-e előbb, s ezen tettükkel kény-szerítették Franciaországot és Oroszországot a mozgósítás elrendelésére, ami a háború kitöréséhez vezetett. Hiteles német hadügyminisztériumi iratok azt bi-zonyítják, hogy 1914. július 30-án még a szabadságolások rendjét a békelétszám szerint szabályozták. Míg a cári hadügyminisztérium aktái arról tanúskodnak, hogy Oroszországban már július 25-én elrendelték a csapatok nyári táborokból való vonulását rendes állomáshelyeikre, 26-án pedig egész Oroszországra nézve elrendelték a hadi előkészületek megkezdését. Így július 28-án és 29-én már je-lentések futottak be Németországba Oroszország mozgósításáról. Erre adta ki a német hadügyminisztérium a rendelkezést, hogy az összes német csapat vonuljon békeállomás-helyükre. 1919. július 31-én már azt táviratozta a szentpétervári német nagykövet Berlinbe, hogy Oroszország általános mozgósításba fogott. De Németország még ekkor sem válaszolt hasonló lépéssel.

A Monarchia 1914. július 26-án részleges mozgósításba kezdett, ami válasz volt a szerbek részéről az ultimátum hatására július 25-én elkezdett általános mozgósításra. Részleges mozgósításunk (16 hadtestből 8) kizárólag Szerbia el-len irányult, mert galíciai hadtest nem volt a mozgósítottak között. Vagyis nem provokáltuk az Oroszországgal való háborút. Magyarország csak július 31-én rendelte el az általános mozgósítást, amely nap a Szerbia elleni felvonulásunk is megkezdődött. Oroszországnak augusztus 6-én üzentük meg a háborút, s 7-én kezdtük el a fölvonulást. A hadüzenetet a szentpétervári osztrák-magyar nagykö-vet gróf Szapáry adta át az orosz külügyminiszternek. Ebben az állt, hogy Orosz-ország, a Monarchia és Szerbia viszályában fenyegető magatartást foglalt el, s a viszály során Németországgal szemben indított ellenségeskedések miatt hadiálla-potba került e hatalommal, minél fogva Ausztria-Magyarország is „e pillanattól kezdve” szintén hadiállapotban levőnek tekinti magát Oroszországgal.

Párizs és Szentpétervár az ultimátummal szemben azonnal Szerbia mellé állt. Az ultimátum átadása másnapján, július 24-én a szerb régens a következő tartalmú táviratot küldte az orosz cárnak:

15 Jürgen Hohlfeld (Hrsg.): *Dokumente der deutschen Politik und Geschichte*. Band 2. Berlin, 1985. 276.

16 Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja*. 45.

„Könyörgünk Felségednek, hogy sürgősen részesítsen minket segélyben. Ez a kérés az Ön szláv és nemes szívében visszhangra fog találni. Én a szerb nép érzelmeit fejezem ki, mely kéri Felségedet, tegye magáévá Szerbia sorsát.”

Németország véleménye az ultimátumról az volt, hogy az Ausztria és Szerbia közvetlen döntése alá tartozik, s a hatalmak érdeke is az, hogy az ügyet lokalizálják azzal, hogy átengedik az érdekelt feleknek.

E német álláspontot ismerteti a párizsi orosz követ saját külügyminiszterének július 24-én, mire az július 25-én azt táviratozza a londoni orosz követnek, hogy a „helyzet további kiélesedése esetére Anglia nem késlekedik, s határozottsággal Oroszország és Franciaország mellé áll, hogy fenntartsa Európában az egyensúlyt, a mely Ausztria diadala esetén kétségtelenül megzavartatnék”. Ebben az ügyben a követ hathatós közbenjárását kéri.

Látható, hogy Oroszország a szerb-osztrák konfliktus nemzetközi méretű kiszélesítésén munkálkodott, mindent megmozgatott, hogy a hatalmi egyensúly jelszava alatt a hármas antant akcióba lépjen.

Franciaország elérkezettnek látta az időt a sedani revánsra. Anglia ugyan elismerte, hogy a szerb-osztrák konfliktus közvetlen angolérdeket nem érint, de ez csak addig van így, míg az megmarad e két ország konfliktusának. De előre látták, hogy az maga után vonja Oroszország mozgósítását, s a helyzet ebben a pillanatban olyanná válik, mely valamennyi nagyhatalmat érdekel. Erre az esetre viszont Anglia szeretné a telje szabadságát fönntartani. Vagyis Anglia sem akarta a szerb-osztrák konfliktus lokalizálását, hanem európai bonyodalmat, s a zavaros helyzetben saját teljes szabadságát.¹⁷

Oroszország tehát diplomáciai úton nyugtatta meg Szerbiát, hogy számíthat segítségére osztrák támadás esetén, de egyidejűleg azon is dolgozott, hogy ne egyedül ő avatkozzon be a konfliktusba. Ezért Angliát is igyekezett bevonni abba. 1914. július 28-án, mikor a bécsi orosz követ jelentette, hogy a Monarchiában kiadták az általános mozgósítási parancsot, az orosz külügyminiszter azonnal táviratot küldött londoni követének, hogy az figyelmeztesse Angliát: „Ausztria abba a helyzetbe kerülhet, hogy Szerbiát teljesen széttaposhatja, és uralkodó helyzetre tesz szert a Balkánon.”

Szaszanov az orosz cárság külföldi képviselőihez intézett augusztus 1-i távirata bizonyítja, hogy Németország Oroszország leszerelését követelte 12 órán belüli kezdéssel, azaz augusztus 1. éjfélig. Vagyis a Németország és Ausztria ellen már megkezdett mozgósítás leállítását, tehát Németország csak később, Oroszország után rendelte el mobilizációt, s azt is csak védekezésképp.

Ezek az orosz diplomáciai okmányok világos fényt vetnek arra a kérdésre, melyik hatalom kezdte a háborút, s ki a felelős azért.¹⁸

Nézzük meg, mi a helyzet az imperialista külpolitikai vonalvezetésben játszott szerepünkkel.

1541-1686 között Magyarországnak sem egységes impériuma, sem egységes külpolitikai akarta nem volt, hiszen egész életenergiája kimerült a nemzeti

17 Cziáky: i. m. 35-40.

18 Uo. 40-43.

létfenntartás nagy túsájában. 1686-1867 között külpolitikai önrendelkezésünk átszállt a bécsi központi kormányzásokra: a Haditanácsra és az Udvari kancelláriára. Hadüzenet és békekötés joga uralkodói felségjog lett, minek következtében Magyarországot a külhatalmak előtt Ausztria képviselte. 1867-1918 között Magyarországnak volt ráhatása a Monarchia külpolitikájára a közös külügyminisztériumon keresztül, de dokumentumokkal bizonyítható, hogy nemzeti akarunk nem érvényesülhetett teljes körűen. Tehát a Monarchia imperialista politikáját nem lehet Magyarország számlájára írni, mert a magyarság nemzetközi rendelkezési jogát a dualista államszerkezet szabta meg. Vagyis a külpolitika alanya nem egyik vagy másik ország volt, hanem a Monarchia.

E kettős felelősségen nyugszik a magyar békemű egész épülete. Ugyanakkor a győztesek nem tartották szükségesnek, hogy a fenti ténymegállapításukat adatokkal támasszák alá.

Marczali Henrik írja: „Magyarország testével fedte a Nyugatot, oly szolgálat ez, amelyet elismernek ugyan külföldön, de melyet most gyűlölettel és hazugsággal fizetnek azok, kik akkor a töröknek voltak cinkostársai hazánk ellen. De a török elleni harc a maga nagy feladatával fel is emelte a magyar lelket. Aki ideális célért küzd, magasztosan érez.”¹⁹

A hála és a becsület nem politikai kategória! Maradjon lelki vigaszunk, hogy ez a szellem és érzelem adott egyszerre világhírűvé vált fegyvert és egyéni eredetiségű pennát Zrínyi Miklós kezébe.

Azért sem állítható, hogy Magyarország imperialista politikát folytatott, mert a Szerbia elleni háborúból semmi hasznot nem húzhatott. A Balkán-kérdés eldöntése közvetett ügy volt számára. Mondhatni: inkább becsületkérdés, az adott szó és Ausztriához fűződő közjogi kapcsolat, mint nagyhatalmi kardcsörtetés. Az ilyennek beállítható boszniai annexió végrehajtására is a Monarchiát inkább presztízssokok, mintsem reális életérdekek készítették. Tisza a koronatanácsban ellenezte a háborút (július 7.), majd miután leszavazták, olyan deklaráció kiadását fogadtatta el, amely leszögezte: a Monarchia nem akar területeket foglalni, defenzív jellegű háborút folytat, s nem követ imperialista célokat.

Föntieket szem előtt tartva állapítja meg egy angol történész, hogy a háborút a szláv érdekek előtérbe tolása révén az oroszországi mozgósítást támogató Franciaország kezdeményezte azért, hogy a gyűlölt Németországon revansot vehessen.²⁰

Nitti, aki 1920-ban Olaszország miniszterelnöke volt, és aktívan részt vett a békeszerződés kidolgozásában, tévesnek minősíti az antant eljárását, miszerint a békeszerződések könyörtelen rendelkezéseinek oka Németország és a Monarchia egyedüli felelőssége a háborúért. Nitti szerint a világháborúért az abban részt vett valamennyi állam felelős, de ezen belül is a felelősség fő súlya Oroszországot terheli, diplomáciai aknamunkája miatt.²¹

19 Marczali Henrik: A béke könyve. A múlt tanulsága. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T. Kiadása, 1920. 185.

20 Foreign Affairs, 1922/8. Idézi Cziáky: i. m. 45.

21 Francesco Nitti: Nincs béke Európában. Budapest, 1923.

Kizárja az egyedüli magyar felelősség indokát az is, hogy magyar annexió és háborús tervek nem léteztek, míg az összes szomszédunk esetében retrospektív oknyomozással megállapítható, hogy háború nélkül soha nem jutottak volna a régtől áhított magyar területek birtokába. Ebben az összefüggésben még az is fölvethető, hogy Magyarország önvédelmi okokból lépett be a Szerbia elleni támadásba. Ugyanis az önvédelem ily jogosságához nem férhet kétség, mert a későbbi kisantant országok már régen törekedtek azon területek megszerzésére, amelyeket Magyarország földarabolása folytán háborús nyereségként meg is kaptak.

Másrészt a háborús felelősség vállalásával szemben föl kell vetni a trianoni szerződés megalkotásáért járó felelősség megállapítását, mert a nemzetek igazsága, tisztessége és jövője európai tét, amit Trianon eljátszott.²²

A franciák szerettek volna, ha a Párizs környéki békék a csalhatatlanság és örökérvényesség jegyével lesznek ellátva. A világ azonban örök körforgásban él, a történelem soha nem áll meg. De furcsa logikai következtetések adódhatnak. Ilyen volt az antant fölfogása a háborús felelősségről: szerintük a háborút a középhatalmak kényszerítették ki, az antant csak védekezett. Részükről a háború nem volt más, mint „háború a militarizmus ellen”, azaz háború a háború ellen. A részükről ennyire „önzetlen szent háborúnak” a végén egyedül Angliának 1 415 929 négyzetmérföld meghódított újterület jutott. A többi zsákmányszerzőről nem is beszélve. Miközben még a földarabolt Magyarországnak is jóvátételt kellett fizetnie. A felelősség kérdése tehát egyszerűen nem megoldható. Valamennyi háborús fél részese, de nem egyforma súllyal. Mégis a „háborús bűnösség” záradékával egy antantra szabott béke alapelvét fektették le. Ebben a „szerződés” kifejezés legföljebb karikatúra. Ugyanis amelyben az egyik fél diktál, s a másik fél köteles a megsemmisítő feltételt szó nélkül elfogadni – nem szerződés. Ez nemcsak a nemzetközi jognak, de az emberi érzésnek is ellentmond. Eddig a háború volt pokoli, ők a békét is azzá tették.

22 Horváth Jenő: A trianoni béke megalkotása. 1915-1920. Budapest, 1924. 36.

OLASZ LAJOS

A MEGSZÁLLÁS REMÉNYE, 1918–1919
POLITIKAI VÁRAKOZÁSOK AZ ANTANT CSAPATOK
BUDAPESTI BEVONULÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

A Vittorio Veneto-i csatában elszenvedett vereség után, az Osztrák–Magyar Monarchia november 3-án, Padovában fegyverszünetet kötött az olaszországi hadszíntéren harcoló antant erők főparancsnokával, Armando Diaz tábornokkal. Az egyezmény 4. pontja szerint, a szövetséges csapatok a Monarchia területének bármely pontját, bármikor megszállhatják, ha azt szükségesnek ítélik. A Balkánon felvonuló Szövetséges Keleti Haderő parancsnoka Louis Franchet d'Espèrey tábornok azonban a saját csapataira nézve nem tartotta érvényesnek a megállapodást, és a további előrenyomulást csak úgy volt hajlandó leállítani, ha a független Magyarország kormánya aláír egy újabb katonai konvenciót. Ez területi szempontból sokkal súlyosabb feltételeket tartalmazott, mint a padovai egyezmény. A magyar haderőnek vissza kellett vonulnia a Szamos felső völgye, Beszterce, Maros, Szabadka, Baja, Pécs, Dráva által kijelölt vonalra. November 7-én Károlyi Mihály személyesen tárgyalt Belgrádban Franchet d'Espèrey tábornokkal. A magyar kormányfő sikertelenül próbált alkudozni az ország területi integritásának biztosítása érdekében. Mivel a konvenció 3. pontja is lehetővé tette az ország antant megszállását, Károlyi azt kérte, hogy ha erre sor kerül, a nagyhatalmak csapatai hajtsák ezt végre, ne pedig szerb, román vagy cseh egységek. A konvenciót végül a magyar kormány megbízásából Linder Béla tárcanélküli miniszter írta alá, november 13-án.¹

A magyar haderő által kiürített területekre azonban antant hozzájárulással szerb és román csapatok vonultak be. A szerbek a konvenció aláírásának időpontjára már a Muraszombat, Gyékényes, Pécs, Baja, Újszeged vonalig nyomultak előre. November 13-án a román haderő is megkezdte Erdély megszállását, december 1-re elérte a Maros völgyét, és felzárkózott a demarkációs vonalra. Ezen a napon, Gyulafehérváron az erdélyi román Nemzeti Tanács deklarálta Erdély Romániával való egyesülését. Két héttel később a román erők átlépték a konvencióban kijelölt vonalat. December 31-én létrejött ugyan egy átmeneti egyezmény Henri Berthelot tábornok, a francia Dunai Hadsereg parancsnoka és Apáthy István Erdély magyar kormánybiztosa között, ami a belgrádi egyezménynél is kedvezőtlenebb demarkációs vonalat jelölt ki, a románok azonban ezt sem tar-

1 Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) Eln. D. 4700/1921.; Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, 2007. 61–65.; Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945. 259–262.

tották be, hanem tovább nyomultak előre Vaskoh, Csucsá, Zilah, Máramaroszi-
get térségéig. Az offenzívát csak a békekonferencia elnöke, Georges Clemenceau
január 28-i utasítása nyomán állították le.²

Az antant budapesti katonai bizottságának vezetője, Fernand Vix vk. alezre-
des december 3-án jegyzékben követelte a magyar kormánytól a Felvidék kiürí-
tését. A visszavonuló magyar csapatokat követve a cseh erők fokozatosan meg-
szállták a térséget, január 1-re elfoglalták Pozsony körzetét, és február elején már
a Komárom, Párkány, Losonc, Rimaszombat, Ungvár vonalon álltak. A három
szomszédos állam tehát minden lehetőséget kihasználta, hogy még a béketárgya-
lások megindulása előtt, minél nagyobb magyar területeket szálljon meg, kész
helyzetet teremtve ezzel a végleges határok kijelölésének idejére.³

November közepén, Budapesten elterjedt a hír, hogy, Paul Henrys tábornok
vezetésével 15 000 főnyi francia erő érkezik Budapestre. Már a szállást is előké-
szítették a törzskar számára. November 26-án valóban megjött néhány francia
tiszt, szálláscsinálóként, december 12-én azonban csak egy 172 fős szpáhi külö-
nítmény követte őket. A magyar főváros antant megszállása elmaradt, Henrys és
hadosztálya nem vonult be Budapestre, csak néhány antant megbízott érkezett,
élükön Vix alezreddel, kisszámú katonai kísérettel.⁴

November 18-án a nagyhatalmak valóban foglalkoztak Budapest és Bécs
megszállásának kérdésével. Francia részről felmerült, hogy a Balkánon tartózkodó
brit hadosztályokat kellene a két fővárosba vezényelni. A londoni parlament
alsóházában a munkáspárti képviselők hevesen tiltakoztak egy ilyen akció ellen,
és a kormány sem kívánta erre a célra lekötni a térségben lévő erőit. Clemenceau
megpróbálta meggyőzni a briteket, hangsúlyozta, hogy ez a lépés nem jár kocká-
zattal, nem támadó művelet, hanem csak egy demonstratív felvonulás az osztrák
és a magyar kormány kérésére. George Curzon, a brit hadügyi tanács képviselője
hajlott volna arra, hogy egy ilyen szimbolikus lépéssel segítsenek megszilárdíta-
ni a rendet a széthulló Monarchia államaiban. Arthur Balfour külügyminiszter
viszont ellenezte, hogy akár csak rendfenntartó feladatokra is brit csapatokat al-
kalmazzanak. Végül a londoni kormány elvetette, hogy akár George Milne tábor-
nok csapatai, akár az Ernest Troubrigde tengernagy parancsnoksága alatt álló bel-
grádi brit tengerészeti erők Bécsbe vagy Budapestre vonuljanak. Erről november
23-án értesítették Párizst. Néhány napon belül Clemenceau is letett a tervről.⁵

A nagyhatalmak tartózkodó magatartásának jelentős mértékben belpolitikai
okai voltak, a francia és brit közvélemény egyre hangosabban követelte a katonák
hazahozatalát, a háborús viszonyok megszüntetését. A haderőben tömeges függé-

2 Ormos Mária: Padovától Trianonig. Budapest, 2020. 174.; Perczel Olivér: Bihar megye román megszállása, 1919–1920. Új Nézőpont, 6. évf. (2019) 4. sz. (93–109.) 94.

3 Bernachot, Jean: Lés armées françaises en Orient. L'Armée de Hongrie. Vol. I–II. Paris, 1970. II. 74–76.; Juhász Nagy: A magyar októberi, 259.

4 Juhász Nagy: A magyar októberi, 323–324.

5 Arday Lajos: Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában, 1918–1919. Budapest, 2009. 57–59.; Osborne, Cecil V.: Budapest in 1918–1919. Hungarian Quarterly, Vol. 4. (1938) No. 3. (413–419.) 414.

lemsértések történtek, egyes helyeken érdekképviselői szerveket (katonatanácsokat) hoztak létre, több alakulatot haladéktalanul haza kellett szállítani Kelet-Európából, mert bolsevik nézetek kezdtek terjedni a katonák között. Magyarország térségében egyébként is csak a franciák rendelkeztek számottevőbb haderővel, és Párizs nem kívánta magára vállalni egy Budapest elleni intervenció minden kockázatát. Ezért Magyarország területének megszállását a nagyhatalmak, jelentős gazdasági és katonai (hadianyag) támogatást biztosítva, a szövetséges utódállamoknak engedték át, melyek a remélt területi nyereség miatt közvetlenül érdekeltek voltak a katonai fellépésben.⁶

A Károlyi-kormány külpolitikai és nemzetiségi kudarcai, illetve belpolitikai erélytelensége, a radikális baloldal egyre nagyobb közéleti térfoglalása arra ösztönözte a mérsékelt jobboldali köröket, hogy aktívabb ellenzéki magatartást tanúsítsanak. Egységes fellépésre a kormány politikájával elégedetlen, de erősen megosztott konzervatív politikai erők részéről elsősorban a külpolitika területén nyílt alkalom. Andrássy Gyula Bécsben a lengyelországi brit katonai misszió vezetőjével, Austin Keenan őrnaggyal folytatott hosszabb beszélgetést, amelyről a diplomata január 16-án tájékoztatta a párizsi brit békedelegációt. Andrássy azt kérte, hogy az antant küldjön 20 000 angol katonát Budapestre a további balrafordulás és a bolsevik forradalom kirobbanásának megelőzésére. Andrássy azt a reményét is kifejezte, hogy a brit megszállás Magyarország integritását is biztosítja majd a szomszédos államok területszerző törekvéseivel szemben. Az üzenet iránt a brit külügy semmilyen érdeklődést nem mutatott.⁷

Január 26-án Bernben Esterházy Mihály üzenetet adott át Horace Rumbold, svájci brit követnek, melyben 20–30 000 fős antant (főként brit) kontingens Budapestre küldését kérte. Kifejtette, hogy a magyar lakosság döntő többsége nagy örömmel fogadná a „megszállókat”. Január 29-én Bethlen István ösztönzésére Bánffy Miklós juttatott el levelet a Foreign Office-hoz, melyben kifejtette, hogy a Károlyi-kormány nem képes ellenállni a bolsevik politikai nyomásnak és mind több engedményre kényszerül. A helyzetet csak az tudná stabilizálni, ha az antant legalább egy jelképes antant katonai erőt küldene Budapestre, vagy kijelentené, hogy egy bolsevik forradalom esetén fegyverrel fog beavatkozni.⁸

Február 19-én Ludvig Jenő, volt brit-indiai tisztviselő a stockholmi brit ügyvivőn keresztül továbbította Londonba Bethlen levelét, melyben a politikus Magyarország integritásának fenntartása mellett érvelt, mert csak ez szavatolhatná a régió békéjét és stabilitását, mint egy kontinentális Gibraltár, a „szlávok tengerében”. Bethlen szerint a Károlyi-kormány a munkás- és katonatanácsok „foglya”, ezért 10–12 000 fős antant megszálló haderő Budapestre és néhány nagy ipari városba küldését kérte, amely megakadályozhatná egy bolsevik forradalom kirobbanását, biztosíthatná új választások kiírását és a lakosság többségét képviselő polgári kormány felállítását. Ez garanciát jelentene a demarkációs vonal fenn-

6 Churchill, Winston S.: *The World Crisis and Aftermath*. London, 1929. 61–64., 143–144.; Pernan, Dagmar: *The Shaping of the Czechoslovak State*. Leyden, 1962. 67.

7 Keenan, Austin: *Stormy Years – after the Great War*. London, 1923. 54–57.

8 Arday: *Térkép, csata után*, 71–72.

tartására, a további szerb, román, cseh területfoglalás megelőzésére is. Március 3-án, egy Ludvig útnán eljuttatott újabb üzenetben Bethlen az Erdélyi Nemzeti Tanács nevében 10 000 brit katona Budapestre vezénylését sürgette, egy, az antant számára is megfelelő új koalíciós kormány felállításának elősegítésére. Az emlékiratokkal a brit külügy érdemben nem foglalkozott.⁹

Március 20-án Vix alezredes átadta a magyar kormánynak a békekonferencia (február 26-i) határozatát, az új demarkációs zónáról, hogy a magyar haderő ürítse ki a Hódmezővásárhely, Gyoma, Püspökladány, Debrecen, Mátészalka, Vásárosnamény vonaltól keletre eső területet. Károlyi ezt nem fogadta el. Elhatározta, hogy egy új, szociáldemokrata kormányt nevez ki, és kapcsolatot létesít Szovjet-Oroszországgal. Ehhez kérte a konzervatív ellenzék megértését is. Bethlen azt javasolta Károlynak, hogy egyelőre maradjon hivatalban a Berinkei-kormány, és a köztársasági elnök egyetemesen a kabinet átalakításáról a polgári pártokkal. Majd felkereste Vix alezredest, és közölte vele, hogy ha az antant Budapestre küld egy 15 000 fős haderőt, amely segít konszolidálni a helyzetet, akkor számíthat Magyarországra a bolsevizmus elleni harcban. Más esetben viszont Magyarország is bolsevik uralom alá kerül, és szövetségre lép a szovjet-orszokkal. Mire Vix ezzel kapcsolatos jelentést megérkezett Párizsba, Budapesten már kikiáltották a Tanácsköztársaságot.¹⁰

A tanácskormány megalakulásakor a magyar fővárosban tartózkodó amerikai Nicholas Rooseveltt százados, március 26-án, Párizsba érve azt jelentette az amerikai béke delegációnak, hogy 10 000 antant katona (lehetőleg brit) Budapestre küldése még meg tudná oldani a helyzetet, és visszalépésre készítené a kommunistákat. A csehszlovák és román csapatok előrenyomulása viszont csak fokozza a zűrzavart és megerősíti az új hatalom pozícióit.¹¹

A konzervatív magyar körök azt remélték, hogy ha korábban nem is, a Tanácsköztársaság kikiáltása után antant erők érkeznek Magyarországra, melyek megdöntik a bolsevik uralmat, és segítik a politikai konszolidációt. Március 26-án József Ágost királyi herceg környezetéből emlékiratot juttattak el Londonba, amely szerzője egy brit, amerikai vagy francia hadosztályt kért Budapestre, 100 harcokosi vagy páncélaút támogatásával, ami véget vethetne a nyugat-európai civilizációt is fenyegető bolsevik mozgalomnak. Az írás szerint népszavazást kellene tartani az etnikailag vegyes területek hovatartozásáról, és egy erőskező katonai vezetőt kell az ország élére állítani az új állam és a rendfenntartó haderő megszervezésére, aki természetesen nem lehet más, mint a királyi herceg. A Svájcban tartózkodó Andrássy Gyula március 27-én azzal fordult a párizsi békekonferencia képviselőihez, hogy fegyveres erővel lépjenek fel a tanácskormány ellen, mert a kommunisták, Szovjet-Oroszországgal ösz-

9 Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 2019. 135–136.; Macartney, C. A.: The Habsburg Empire 1790–1918. London, 1969. 784.; Seton-Watson, R. W.: Masaryk in England. Cambridge, 1943. 35.

10 Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest, 2018. 408.; Romsics: Bethlen István, 142–143.

11 Arday: Térkép, csata után, 154.

szefogva megpróbálják majd forradalmasítani Ausztriát, Németországot és az egész Nyugat-Európát.¹²

Ezekben a napokban az antant valóban foglalkozott a magyarországi katonai fellépés kérdésével. Március 25-én a párizsi Legfelsőbb Tanács úgy döntött, csökkenti a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban résztvevő erőiket. Március 29-én elrendelte az Odessa körzetében felvonult csapatok kivonását. Április 6-ig mintegy 30 000 katonát csoportosítottak át Besszarábiába, a dnyeszteri front védelmére. Ez kedvező helyzetet teremtett egy Budapest elleni offenzívához is. Francia katonai körök (főként Franchet d'Espèrey) támadást sürgettek a magyar főváros ellen, a Dél-Magyarországon állomásozó szerb és román erők bevonásával. Francia részről ebben a Paul de Lobit tábornok vezetése alatt álló Magyarországi Hadsereg vett volna részt, mely 3 gyaloghadosztállyal és 1 lovashadosztállyal Szeged, Arad, Temesvár térségében tartózkodott.¹³

A románokat könnyű volt megnyerni a célra. A szerb vezetés viszont nem akart szerepet vállalni. Késett a közös (szerb–horvát–szlovén) haderő felállítása, a Budapest elleni támadás terheit így egyedül a szerbeknek kellett volna viselniük.¹⁴ A franciák unszolására, végül hajlandók voltak felajánlani (a kért 3 helyett) 1,5 gyalog- és 1 lovashadosztályt. Franchet d'Espèrey 6-án engedélyt kért Párizstól a hadműveletek megindítására. Hangsúlyozta, hogy ezzel megakadályozná a magyar és orosz bolsevik erők együttműködését, és megszüntetné Románia jelenlegi bekerített helyzetét. Április 8-án azonban Clemenceau leállította a katonai előkészületeket. Párizs nem kívánta magára vállalni a magyarországi helyzet rendezését, és nem akart további francia háborús áldozatokat. Jobb megoldásnak látta a katonai fellépést a román és cseh erőkre hagyni, amivel a többi antant hatalom is egyetértett. Április 16-án antant beleegyezéssel a román csapatok átlépték a demarkációs vonalat és offenzívát indítottak. Tíz nappal később a cseh-szlovák haderő is támadásba kezdett.¹⁵

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően Bécs lett a magyar emigráció központja, ahol a legkülönbözőbb forradalomellenes politikai irányzatok képviselői gyűltek össze. Jelen voltak legitimista prominensek, volt néppárti, alkotmánypárti politikusok (Szmracsányi György, Pallavicini György, Sigray Antal, Zichy János és Aladár), akik szoros kapcsolatot tartottak, a Svájcban tartózkodó Andrásyval. Megjelentek a Nemzeti Egyesülés Pártja körül tömörülő személyiségek (Bethlen István, Teleki Pál, Ráday Gedeon, Gratz Gusztáv). Felbukkantak a Károlyi-pártból kivált függetlenségi politikusok (Hédervári Lehel, Batthyány Tivadar). Külön csoportot képeztek a radikális antibolsevista

12 Asmead-Bartlett, Ellis: *The Tragedy of Central Europe*. London. 1923. 65.; Cuninghame, Thomas: *Between the War and the Peace Treaties*. Hungarian Quarterly, Vol. 5. (1939) No. 5. (418–424.) 418–419.

13 Juhász Nagy: *A magyar októberi*, 259.; Bernachot: *Lés armées françaises*, II. 74–76., 82–89.

14 Ormos: *Padovától Trianonig*, 231.

15 Vörnlé János: *A Bécsi Magyar Komité munkássága*. In: Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest, 1921. (793–811.) 793–794.; Bernachot: *Lés armées françaises*, II. 126–129.; Ormos: *Padovától Trianonig*, 233–236.

nézeteket valló katonatisztek (Gömbös Gyula, Hefty Richard, Crouy Péter, Marton Béla).¹⁶

A magyar ellenforradalmi körök megdöbbenve értesültek a békekonferencia döntéséről, hogy Jan Smuth tábornok Budapestre utazik, és tárgyalásokat kezd a tanácskormánnyal a fegyverszüneti egyezmény betartása, illetve a Magyarország elleni blokád kérdéséről. Ez ugyan nem jelentette a bolsevik rendszer nemzetközi elismerését, de közvetve erősíthette az új hatalom pozícióit. Bethlen javaslatára április 5-én Gratz felkereste Henri Allizét, a francia főmegbízottat. Kifejtette neki, hogy a bolsevik hatalommal nem lehet békésen együtt élni, mert a kommunisták fő célkitűzése a proletárdiktatúra megvalósítása az „egész világon”, amit forradalmi export útján igyekeznek elérni. A Tanácsköztársaság potenciális veszélyt jelent a nyugati államokra is. Arra nem lehet számítani, hogy a tanács hatalom magától összeomlik, ezért az antantnak mielőbb csapatokat kellene küldenie Magyarországra.¹⁷

Április 8-án Pallavicini, egy brit újságíró, Ellis Ashmead-Bartlett közvetítésével üzenetet juttatott el Nagy-Britannia főmegbízottjához, Thomas Cuninghame-hez, és szintén az antant katonai segítségét kérte a Tanácsköztársaság megbuktatásához. Jelezte neki, hogy már lépések történtek egy olyan emigrációs szervezet létrehozására, amely minden számottevő polgári politikai erőt tömörít, és a tanácskormány megdöntése után át tudná venni a hatalmat. Bartlett és Cuninghame maguk is szorgalmazták egy egységes emigrációs szervezet létrehozását. Azt azonban nem tartották valószínűnek, hogy intervencióra kerülne sor Magyarországon. Április 12-én formálisan is megalakult a Magyar Nemzeti Bizottmány, másneven, Antibolsevista Comité (ABC), melynek vezetését Bethlen István látta el.¹⁸

Bethlen és Teleki Pál április 14-én már az ABC nevében intézett memorandumot az ausztriai és svájci antant megbízottakhoz. Felhívták a figyelmüket, hogy a magyar kommün a szovjet-orosz törekvések képviselője, és április 7-én kirobbant bajor forradalom után a fő célja Ausztria forradalmasítása. Ezért mielőbb meg kell dönteni a tanácskormányt. Ezt antant csapatokkal kellene végrehajtani, a szerb, román és cseh erők csak a határokat biztosítanák. A kommün bukása után egy új, nemzeti kormány alakulna, mely antikommunista önkéntesekből és hazatérő olaszországi hadifoglyokból 80–100 000 fős haderőt szervezne, amely az antant csapatokkal közösen részt vehetne az oroszországi szovjethatalom felszámolásában.¹⁹

Az antant politikusok intervencióval kapcsolatos kétségeit érzékelve, az ABC vezetői azt a lehetőséget is felvetették, hogy ha a nagyhatalmak lehetővé teszik

16 Gratz Gusztáv (1935): A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Budapest, 1935. 188–189.; Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. Pécs, 2018. 133.

17 Vönrle: A Bécsi Magyar Komité, 793–794.; Cuninghame: Between the War, 418–419.

18 Gömbös Gyula: Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. Máriabesnyő, 2017. 37–38.; Cuninghame: Between the War, 418–419.; Gratz: A forradalmak kora, 189–190.

19 Ashmead-Bartlett: The Tragedy, 125–126.; Vönrle: A Bécsi Magyar Komité, 793–794.

egy néhány tízezres magyar katonai kontingens felállítását, saját erővel is vállalnák a tanácskormány megdöntését. Ez az elképzelés pozitív fogadtatásra talált, a bécsi francia katonai megbízott, Eugène Hallier tábornok megfontolandónak ítélte, és Cuninghame is támogatta. Április 12-én Bécsbe érkezett Szemző Gyula, volt bajai főispán, és arról tájékoztatta az ABC vezetését, hogy de Lobit tábornok is meghallgatná a nemzeti haderő felállításával kapcsolatos terveket. Pallavicini és Gömbös április 15-én Belgrádba utazott, hogy ismertesse az elképzeléseket a franciákkal. Az ABC Ausztriában és Dél-Magyarországon toborzott önkéntesekből, Olaszországból hazatérő hadifoglyokból és a Székely hadosztály katonáiból akart haderőt szervezni a Délvidéken. A szerbek és románok azonban tiltakoztak a kiszivárgó terv ellen. Így Clemenceau április 14-én arra utasította de Lobit tábornokot, hogy ne tárgyaljon tovább a magyar haderő felállításáról.²⁰

A kommün ellenes budapesti politikai körök képviselőjében április 14-én Bécsbe érkezett Pázmándy Dénes, aki haladéktalanul kapcsolatba lépett Hallier tábornokkal és Allizé-vel. Beszámolt nekik a magyarországi helyzetről és azt kérte, mielőbb küldjenek antant csapatokat Budapestre, mert megjelenésük a tanácskormány azonnali bukásához vezetne. Allizé közölte vele, hogy ebben az ügyben a csehszlovák haderő vezetését ellátó Maurice Pellé francia tábornokkal kellene beszélnie, akinek csapatai Párkány közeléből gyorsan elérhetik a magyar fővárost. Pellé április 23-án fogadta Pázmándyt. Nem zárkózott el Budapest megszállásának lehetőségétől, de ehhez szüksége volt Párizs és Prága jóváhagyására. A prágai francia követ, Frédéric Clément-Simon támogatta a tervet, és táviratozott Párizsba az engedély megadása érdekében. Azt a választ kapta, hogy Pázmándy menjen el Belgrádba, jelentkezzen de Lobit tábornoknál, mert Magyarország megszállása ügyében ő az illetékes.

A román támadás megindulását követően a bécsi magyar emigráció számára gyorsan egyértelművé vált, hogy a hadműveletek nem elsősorban a bolsevik rendszer megdöntését szolgálják, hanem további területszerzésért folynak. Április 29-én Bethlen levelet intézett a békekonferenciához és a Dunai Hadsereg francia parancsnokához. Kérte, hogy állítsák meg a román előrenyomulást, rendeljék vissza a csapatokat a demarkációs vonalra, és helyettük francia erők vonuljanak a magyar főváros ellen.²¹

Április 30-án a románok engedélyt kértek, hogy a Tiszán átkelve folytathassák a támadást Budapest irányába. Auguste Saint-Aulaire bukaresti francia követ a román kérés Párizsba továbbításakor jelezte, hogy ha a hadműveletbe szerb és csehszlovák csapatokat is bevonnak, akkor korlátozott francia erőkkel is elfoglalhatnák a magyar fővárost. A kezdeményezéshez csatlakozva a francia vezérkar hangsúlyozta, hogy ebben az esetben francia alakulatok egy részét Magyarországról átvezényelhetnék Bulgáriába, ahol a békefeltételek nyilvánosságra hozásakor komoly tiltakozás várható. A fegyveres antant fellépés mellett érvelt Philip Brown amerikai professzor is, aki május elején azzal a megbízáttal érkezett Bu-

20 Gömbös: Egy magyar vezérkari tiszt, 38–39.; Pallavicini György: Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle, 1. évf. (1920) 1. szám (42–60.). 49–50.

21 Gratz: A forradalmak kora, 195–196.; Vörlle: A Bécsi Magyar Komité, 796–799.

dapestre, hogy tájékozódjon, lenne-e esély a tanácskormány békés felváltására egy koalíciós kabinettel. Mivel a bolsevikok az ország nehéz helyzete és a belső viták ellenére sem akarták átadni a hatalmat és Brown megbeszélései eredménytelenül zárultak, Párizsba visszatérve, jobb híján a professzor is a megszállást látta a leginkább célravezetőnek.²²

Mindezek ellenére, május 5-én a Négyek Tanácsa ismét elutasította a Magyarország elleni intervenciót, vagy a további román támadás engedélyezését. Egyrészt, mert a nagyhatalmak nem akartak felelősséget vállalni az egyre nagyobb román területfoglalásért. Másrészt, a körzetben lévő francia erőket sem kívánták lekötni egy támadó hadművelettel. A romániai francia misszió vezetését Berthelot-tól átvevő César Graziani tábornok elődjével ellentétben nem látta reálisnak, hogy egy intervenció gyors eredményt hozhatna. Ugyanakkor az antant budapesti megfigyelője, Freeman százados, Troubridge tengernagy számára készített május 15-i jelentésében továbbra is katonai beavatkozást sürgetett, hangsúlyozva, hogy az ellenzék nem lesz képes megbuktatni a tanácskormányt, a lakosság viszont nagy örömmel várna az antant (főleg brit) csapatok érkezését. Troubridge továbbította a jelentést Párizsba, a Négyek Tanácsa azonban nem tulajdonított neki jelentőséget.²³

Pázmány Dénes csak május közepén érkezett meg a dél-magyarországi francia erökhöz, mert Nagyváradon a románok hosszabb ideig visszatartották. Ștefan Holban román tábornok arra próbálta rávenni, hogy menjen el Bukarestbe, és kérje, hogy a románok szállják meg a magyar fővárost. Pázmány ezt elutasította, és május 17-én végre eljutott Szegedre, ahol a körzet francia parancsnokával, Charles Charpy tábornokkal találkozott. Charpy közölte vele, hogy a mintegy 65 000 katonával rendelkező Magyarországi Hadsereg, kész támadást indítani Budapest ellen, ha erre Párizsból parancsot kap.²⁴

A nagyhatalmak tartózkodását és a szomszédos államok mind nagyobb területi hódításait látva, a magyar antikommunista politikai körök egyre fontosabbnak tartották, hogy az ország idegen megszállásában magyar kötelékek is részt vehessenek. Május 22-én Bethlen azzal a kéréssel fordult Hallier tábornokhoz, hogy a csehszlovák haderő tegye lehetővé az északi fronton tartózkodó mintegy 3000 székely katonának az Ipoly térségébe való összevonását, és ezek, mint önálló alakulat vehessenek részt a Budapest ellen tervezett támadásban. Ha Prága ettől elzárkózna, a franciák járjanak közbe, hogy a székelyek a románok által megszállt területen keresztül Szegedre vonulhassanak, és csatlakozhassanak a Magyarországi Hadsereg készülő offenzívájához. A kérést az antant és az érintett kisállamok elutasították.²⁵

Május 29-én az aradi és szegedi politikusokból alakult Károlyi Gyula vezette kormány hivatalos nyilatkozatot adott ki, melynek Londonba továbbítására

22 Brown, Philip M.: Foreign Relations of the Budapest Soviets in 1919. *Hungarian Quarterly*, Vol. 3. (1937) No. 1. (59–69.) 66–68.; Bernachot: *Lés armées françaises*, II. 152–153.

23 Arday: *Térkép, csata után*, 164., 250–251.; Ormos: *Padovától Trianonig*, 262–263.

24 Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez*, 1919. Szeged, 1923. 156–159.

25 Ormos: *Padovától Trianonig*, 317–318.

Ashmead-Bartlettet kérték fel. Ebben a kabinet ígéretet tett, hogy ha az antant csapatok megdöntik a bolsevik uralmat és a nemzeti kormány átveheti az ország irányítását, akkor az új vezetés (a saját álláspontja kifejtése mellett) kész elfogadni a békekonferencia döntéseit, és megfizetni a megszálláshoz és a kormányváltás támogatásához nyújtott antant segítség teljes költségét. A memorandumot Bartlett június 9-én adta át David Lloyd George miniszterelnöknek.²⁶

Június 7-én Clemenceau a Vörös Hadsereg által felszabadított Felvidék katonai kiürítését kérte a magyar vezetéstől, ezért cserébe kilátásba helyezte, hogy a románok kivonulnak a Tiszántúlról, és a tanácskormányt meghívják a békekonferenciára. Kun Béla június 8-i, burkolt elutasításnak tekinthető, kitérő válasza után Franchet d'Espèrey tábornok parancsot kapott, hogy dolgozza ki egy Budapest elleni koncentrált támadás tervét, melyben a szerbek a Duna vonalán, a franciák Szeged irányából, a románok pedig Szolnok térségéből nyomulnak előre. Franchet d'Espèrey az előkészületekkel de Lobitz tábornokot bízta meg. A készülő hadműveletekben számoltak egy kisebb magyar kontingens, a Szegeden szerveződő Nemzeti Hadsereg bevonásával is.²⁷

Június közepén budapesti ellenforradalmi körök több emlékiratot is átadtak a fővárosban tartózkodó Freeman századosnak, hogy juttassa el azokat Londonba. Az Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME) memoranduma az egész világot fenyegető bolsevik veszéllyel szemben mielőbbi brit megszállást sürgetett. Ennek során egy, az antantnak is megfelelő kormány létrehozásáig egy ideiglenes kabinet venné át a hatalmat az ÉME által felkért politikusokból, köztük néhány szociáldemokratával (Garami Ernő, Haubrich József). A dokumentum aláírói között ott szerepelt Lemberkovics Jenő, Kiss Ernő, Fényes Dezső, akik aktívan részt vettek a június 24-én kirobbanó ellenforradalmi megmozdulásban. Levelet juttatott el Freemanhez Perényi Zsigmond is, a fővárosi antibolsevista körök vezető politikusa. Ő mindössze 2000 brit katona Budapestre küldését kérte, mert szerinte ez is nagy bátorítást jelentene a szerveződő ellenforradalomnak, és megkönnyítené a tanácskormány lemondását.²⁸

A francia vezérkar továbbra is az intervenció megindítását szorgalmazta. Június 16-án arról tájékoztatták a bécsi francia megbízottat, hogy mivel Németország még nem írta alá a békeszerződést, nehézségekkel kell számolni nyugaton, ezért is fontos lenne a magyarországi helyzet mielőbbi konszolidálása egy antant megszállás keretében. Újabb szövetséges csapatok átvezénylésére azonban nem lehet számítani, a támadást a térségben tartózkodó antant erőkkkel kell végrehajtani, a szövetséges kisállamokkal együttműködve. Pellé és Franchet d'Espèrey támogatták ezt az elképzelést. Nem volt kifogásuk az ellen sem, hogy a közreműködésért Párizs újabb engedményeket tegyen a cseheknek és románoknak.²⁹

26 Ashmead-Bartlett: *The Tragedy*, 198–203.

27 Bernachot: *Lés armées françaises*, II. 183–184.

28 Kass, Albert – Lazarovics, Fedor: *Der Bolsewismus in Ungarn*. München, 1930. 252–253.; Arday: *Térkép, csata után*, 175–176.

29 Ormos: *Padovától Trianonig*, 313–315.

A Nemzeti Hadseregnek azonban megtiltották a franciák, hogy önálló akcióba kezdjen. Károlyi a létszámbővítés lehetőségét, hadianyag átadását és nagyobb mozgásszabadság biztosítását kérte, június 24-én azonban közölték vele, hogy a magyar csapatok magánakciója kis létszám és gyenge felszerelés miatt könnyen kudarcba fulladhat, ami kényszerhelyzetbe hozná a térségben állomásozó francia erőket is, ezért minden ilyen próbálkozást az antanttal szembeni ellenséges lépésnek tekinténe. Néhány nappal később ugyan átadtak egy kisebb mennyiségű fegyvert a magyar csapatoknak, de a haderő létszámát még július elején is 2000 fő alatt tartották. A Károlyi-kormány megpróbálta elérni, hogy Horthy csapatai a szerbek által megszállt területeken át a Dél-Dunántúlra vonulhassanak, ahol szabadon növelhették volna az állományt, a szerbek azonban nem engedélyezték a magyar nemzeti erők áthaladását.³⁰

A szegedi kormány svájci megbízottja, volt külügyminisztere, Bornemisz-sza Gyula július 1-jén azt az elképzelését vázolta Bécsben Cunninghame-nek, hogy a békekonferencia követelje újra a tanácskormánytól a fegyverszüneti egyezmény betartását, vagyis a Vörös Hadsereg részleges lefegyverzését. Ha ezt végrehajtják, összeomlik a Tanácsköztársaság, ha pedig nem, az egyértelmű ok az intervencióra. A fegyveres beavatkozást sürgette a Foreign Office illetékesinél a június 3-án a brit fővárosba érkező Freeman százados is. Úgy ítélte meg, hogy a Szeged térségében tartózkodó francia erők elegendőek lennének Budapest elfoglalására. A lakosság többsége felszabadítóként fogadná őket, ha előzetesen kijelentenék, hogy céljuk a bolsevik hatalom megdöntése, és nem tervezik további területek elcsatolását Magyarországtól. A katonai beavatkozás nyomán olyan polgári kormány alakulhatna, melyet az antant el tud fogadni tárgyalópartnernek. Freeman beszámolójára támaszkodva a Háborús Ügyosztály vezetője, Gerald Spicer is támogatta, hogy a francia erők induljanak meg Budapest ellen.³¹

Július 5-én Herbert Hoover, az USA külügyi megbízottja javaslatára a Négyek Tanácsa ismét napirendre tűzte a Tanácsköztársaság elleni intervenció ügyét, amiben szerepet játszott a szovjet-orosz haderő ukrainai előretérése is. Hoover hangsúlyozta, hogy a tanács hatalom várhatóan lépéseket tesz Ausztria és Csehszlovákia bolsevizálására is, ami az egész régiót zúrzarva taszitaná. Hasonlóan nyilatkozott Balfour külügyminiszter, aki ultimátum küldését sürgette a fegyverszüneti egyezményben megszabott haderőcsökkentést követelve. Ha ezt a magyarok nem hajtják végre, fegyveres támadást kell indítani Budapest ellen. Az amerikai és brit javaslattal szemben Clemenceau a kivárás mellett foglalt állást. Fenyegessék meg a tanácskormányt az intervencióval, és közben vegyék szigorú blokád alá az országot, a nyersanyag- és élelemhiányba majd belebukik a bolsevik rendszer. A francia kormányfő hangsúlyozta, hogy a térségben csak francia csapatok állomásoznak, így nekik kellene a hadműve-

30 Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Budapest, 1983. 51.; Kelemen: Adatok a szegedi, 290., 297., 306–307.

31 Arday: Térkép, csata után, 176–177.; Ormos: Padovától Trianonig, 348–349.

letet végrehajtani, ráadásul ezek sem rendelkeznek akkora erővel, hogy biztosítva lenne a gyors győzelem.³²

Közben a Szövetséges Keleti Haderő és a román fegyveres erők vezetése Philippe Pétain tábornagy jelenlétében megbeszélést tartott Nagyszébenben a Budapest elleni hadműveletek kérdéséről. Az egyeztetésre megfigyelőnek meghívták a Károlyi-kormány hadügyminiszterét, Horthyt is. Az értekezlet azt szorgalmazta, hogy a román haderő, kisebb francia csapatok részvételével mielőbb indítson támadást a magyar főváros ellen. A francia vezérkari tisztek által kidolgozott terveket június 6-án Pétain megküldte Párizsba, Ferdinand Foch marsallnak, a Vezérkar főnökének, jelezve, hogy az intervencióhoz már minden előkészület megtörtént.³³

Ezen a napon az antant bécsi képviselői is a Magyarország elleni katonai fellépésről egyeztettek. Úgy ítélték meg, hogy egy Budapest elleni hadművelet kis erőkkel is viszonylag gyorsan sikerre vihető. Cunninghame értesítéseket szerzett a Vörös Hadsereg IV. hadtestének Bécsben tartózkodó vezérkari főnökétől, és ennek alapján azt az üzenetet küldte Párizsba, hogy antant erők bevetése esetén (ha nem a kisállamok csapatait küldik), a tanácsrendszer egy hét alatt megdönthető, mert a lakosság 95%-a elutasítja a bolsevik rendszert. Jelentése július 15-én érkezett meg Párizsba. Helyzetértékelését, a térségben lévő más antant megfigyelők is megerősítették. Időközben azonban a párizsi katonai szakértők, jelentősen túlbecsülve a Vörös Hadsereg tényleges erejét, azzal számoltak, hogy a tanácskormány 100–120 000 főt tud harcra vetni, és Budapestet védelmi vonalakkal körülvett erődítménnyé építette ki. Mivel a francia, szerb és román csapatok létszáma is ekkora volt, az akciót túl kockázatosnak ítélték.³⁴

Balfour kezdetben azzal érvelt, nem tűrhetik el, hogy a tanácskormány ellenszegüljön a békekonferencia utasításainak, mert ez példa lehetne a többi vesztes állam számára is. Az amerikai külügyminiszter, Robert Lansing egyetértett ezzel az érveléssel. Amikor azonban a július 11-i ülésen az elégtelen katonai erőkre hivatkozva Clemenceau jelezte, hogy brit és amerikai csapatokra is szükség lenne az intervencióhoz, Lloyd George a francia kormányfő kivárára építő álláspontjához csatlakozott, majd Balfour és Lansing is meghátrált. Egyik nagyhatalom sem akarta csapatait kockáztatni. Az a döntés született, hogy kidolgozzanak egy újabb katonai tervet, és a végső döntést majd annak ismeretében hozzák meg.³⁵

A francia katonai vezetés igyekezett meggyőzni a Magyarországgal szomszédos államokat, hogy nagyobb erőkkel kapcsolódjanak be a tervezett támadásba. A szerbeket nehéz volt bevonni, kezdetben csak 1 hadosztályt ígértek, később 1,5 gyalog- és 1 lovashadosztályt kínáltak fel. A franciák a térségben 2 gyaloghadosztállyal és 1 lovasdandárral rendelkeztek. A Tiszántúlon felvonult román

32 Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. Vol. VII–XII. Washington DC, 1946–1947. VII. 25.; Arday: Térkép, csata után, 177–181.

33 HIM HL MTK, Vörös Hadsereg Parancsnoksága 170/1919., 1706/1919.

34 L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Budapest, 1965. 188.; Papers Relating, XII. 606–609.

35 Arday: Térkép, csata után, 181–183.; L. Nagy: A párizsi békekonferencia, 188.

csapatok ereje 5 gyalog- és 1 lovashadosztály volt. Ez összesen 120 000 főt tett ki. Foch marsall fontos fejleményként értékelte, amikor a prágai kormány bejelentette, hogy az egész Felvidék és Kárpátalja birtoklásáért csaknem teljes haderejét (8 hadosztályt, 100 000 főt) kész a szövetséges főparancsnokság rendelkezésére bocsájtani. A hadműveletek tervét Foch marsall július 17-én terjesztette a békekonferencia elé. E szerint a rendelkezésre álló 220 000 fős haderő, melynek első vonalbeli harcos létszáma 160 000 fő körül mozgott, 100 repülőgép, 50 páncélautó és harckocsi, néhány páncélvonat és a dunai flottilla támogatásával egy hét alatt leszámolhat a budapesti kömmünnel.³⁶

Clemenceau azonban továbbra is el akarta kerülni a francia csapatok harcba vetését, és nem kívánta elkötelezni a békekonferenciát sem a közreműködésért cserébe várható újabb cseh, szerb és román igények teljesítésére. Amikor kiderült, hogy a szövetséges csapatok vezetését és a bevonulás után az új magyar kormány felállításának felügyeletét Foch marsall egy francia tábornokra kívánja bízni, az intervenciót korábban támogató Balfour is végleg visszatáncolt. Ellenezte a katonai akciót az olasz delegáció vezetője Tommaso Titttoni is. Ő, a magyar fővárosban tartózkodó olasz antantképviselőhöz, Guido Romanelli alezredeshez hasonlóan kisebb antant erők Budapestre küldését, a rendteremtésben pedig a magyar nemzeti csapatok felhasználását szorgalmazta. Olaszország nem rendelkezett számottevő katonai erővel a térségben, így közép-európai érdekeit diplomáciai úton próbálta érvényesíteni.³⁷

Az intervencióval kapcsolatos döntést ismét elhalasztották. Ebben szerepet játszott, hogy a Vörös Hadsereg Tiszánál tervezett támadásának a terve az ABC közreműködésével eljutott Cunninghame-hez, aki azt június 16-án továbbította Londonba és a Párizsban működő brit katonai bizottságnak, megküldte Belgrádba Troubridge tengernagynak és a Magyarországi Hadsereg francia parancsnokának is. A nagyhatalmak ki akarták várni, hogy mi lesz a készülő magyar–román összecsapás eredménye. Így az a döntés született, hogy csapatok helyett egyelőre csak egy tábornoki bizottságot küldenek Budapestre, azzal a feladattal, hogy pontos képet kapjanak az ottani viszonyokról, és a bizottság tárgyalások útján megpróbálja elérni a fegyverszüneti egyezmény végrehajtását.³⁸

Július 18-án az Ábrahám Dezső vezette új, szegedi kormány Bethlen közvetítésével újabb emlékiratot juttatott el a brit diplomáciához. Ebben közölték, hogy a Nemzeti Hadsereggel egyedül is képesek katonai támadást indítani Budapest ellen. Ehhez azonban a létszámnövelést akadályozó francia magatartás megváltoztatására és a korábban lefoglalt magyar hadianyag visszaadására lenne szükség. A memorandum azonban csak augusztus elején jutott el a Foreign Office-hoz. A nemzeti haderő közreműködési szándékát Alexander Watts ezredes, brit katonai megbízott július 24-i jelentése is megerősítette. Watts a nemzeti csapatok létszámát 4000 főre becsülte, hangsúlyozva, hogy csak alig felülük rendelkezik fegyver-

36 Pappers Relating, VII. 187–189.; Ormos: Padovától Trianonig, 324–326.

37 Tonelli Sándor: A franciák Szegeden 1918. december – 1920. március. Szeged, 1939. 20–21.

38 Montgomery-Cunninghame, Thomas: Dusty Measure: a Record of Troubled Times. London, 1939. 344.; Ashmead-Bartlett: The Tragedy, 221–222.

rel. Horthy, a csapataival a Dunántúlra készül átvonulni, és jelentősebb személyi kiegészítés után, a Duna mentén Budapest ellen indulna. A brit tiszt szerint, vagy antant csapatokkal kellene mielőbb megdönteni a tanácskormányt, vagy szabadkezet kell adni a nemzeti erőknek és kellő hadianyaggal ellátni őket. Watts az utóbbi megoldást preferálta.³⁹

Augusztus 4-én, még nem értesülve Budapest román megszállásáról, a nagyhatalmak képviselői ismét tárgyaltak a magyarországi helyzetről. Adjanak-e engedélyt a románoknak a fővárosba való bevonulásra, vagy antant csapatokat, akárcsak jelképes erőket küldjenek oda. Ezt támogatta Frank Polk, az Egyesült Államok képviselője, és ezt szorgalmazta Balfour is. Foch marsall azonban úgy nyilatkozott, hogy egy ilyen akcióhoz nem állnak rendelkezésre megfelelő antant csapatok. Ezen a napon jutott el Párizsba a tanácskormány lemondása után alakult Peidl Gyula vezette kabinet kérése, hogy a nagyhatalmak vezényeljenek Budapestre jelképes megszálló erőként legalább 1-1 ezredet, hogy megjelenésükkel elősegítsék a belső helyzet konszolidálását, és távol tartsák a románokat. A bolsevik rendszer bukása és a Vörös Hadsereg felbomlása után azonban az antant államok nem kívánták katonai erőiket továbbra is lekötni, a Peidl-kormányt pedig sem akarták elismerni és támogatni. Ezért megelégedtek a tábornoki bizottság kiküldésével (Reginald Gorton, Harry Bandholtz, César Graziani, Ernesto Mombelli). Tudomásul vették a főváros román elfoglalását, és csupán arra hívták fel a román erők parancsnokának figyelmét, hogy működjön együtt a Budapestre küldött testülettel.⁴⁰

A Károlyi Mihály-féle kormánnyal elégedetlen és a radikális baloldali erők mind nagyobb befolyásában fenyegető veszélyt látó jobboldali körök a belső helyzet mielőbbi konszolidálása és egy erőskezü polgári kormány felállítása, illetve a szerb, román és cseh területfoglalás leállítása érdekében már 1918 végén készek lettek volna elfogadni az ország tényleges vagy jelképes antant (mindenekelőtt brit) megszállását. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően már nemcsak ezek a politikai tényezők, de a mérsékelt baloldal bizonyos csoportjai, és a lakosság széles köre is abban reménykedett, hogy a bolsevik uralomnak és a szomszéd államok katonai agressziójának az antant „béketeremtő intervenciója” vet majd véget. A nagyhatalmak azonban sem katonailag, sem diplomáciailag nem kívántak belebonyolódni a magyarországi viszonyok rendezésébe, ezért a számukra is nagy gondot okozó tanács hatalom megdöntését a saját területi törekvéseik által vezérelt kisállamok haderejére bízták.

39 Bokor Pál: Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Budapest, 1939. 122., Nagymihály Sándor: Egyszer nem volt Magyarország. Budapest, 1940. 129.; Kelemen: Adatok a szegedi, 396.

40 Ormos: Padovától Trianonig, 340–341.; Arday: Térkép, csata után, 194–196.

FAZEKAS CSABA

PROHÁSZKA OTTOKÁR ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG PÁRTJA

Prohászka Ottokárról, az 1919 utáni „keresztény-nemzeti újjászületés” meghatározó személyiségéről terjedelmes életrajzi irodalma rendszeresen leszögezi, hogy – ellentétben a magyar katolikus püspöki kar többségével – nem volt legitimista, vagyis nem kötelezte el magát a Habsburgok magyar trón iránti igényének elismerése mellett.¹ A megállapítás kétségtelenül megfelel a püspök 1919 utáni közéleti magatartásának általános jellemzésére, ugyanakkor egyes részletek tekintetében pontosításra szorul. Alábbiakban erre teszünk kísérletet Prohászka és a Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt) kapcsolatának bemutatásával. A püspök 1920 márciusa után mintegy két esztendőn át egyike volt a párt elnökeinek, ami persze önmagában nem meglepő, hiszen a Tanácsköztársaság bukása után alig alakult olyan, „keresztény-nemzeti” alapon szerveződő kulturális, gazdasági stb. egyesület vagy mozgalom, amelybe a közéletbe feltűnő aktivitással bekapcsolódó Prohászka ne vett volna részt.²

A Magyar Királyság Pártjának létrejötte

1919 őszének zavaros viszonyai között, a helyreállítás politikai programjai már erősen kapcsolódtak az államforma majdani megválasztásának ügyéhez is, bár elég egyértelműnek tűnt, hogy a köztársaság gondolata erősen kompromittálódott az első köztársaság és a Tanácsköztársaság hónapjaiban. Mindenesetre az első királyság-párti (royalista) kezdeményezések már ősszel megfogalmazódtak, olyannyira, hogy a formálódó pártot köztársasági oldalról kritizálták, mondván, a demokratikus konszolidáció ügye összefügg az államforma kérdésével.³ A Ma-

1 Gergely Jenő: Prohászka Ottokár, „a napbaöltözött ember”. Budapest, 1994. 199–200.

2 Valamelyest az is érthető, hogy a szakirodalomban ezzel kapcsolatosan pontatlanságok is megjelentek. Például az, hogy Prohászka egyedül volt a királyság-párt elnöke (Farkas Gábor: Várostörténeti tanulmány. In: Demeter Zsófia (szerk.): Alba Regia, 38. Székesfehérvár, 2009. 81–127., 95.), vagy az, hogy a püspök a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) elnöke volt. (Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon, 1000–1990. Budapest, 2001. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, mek.oszk.hu/00300/00355 – 2021. május.) Valójában Prohászka csak egyike volt a királyságpárt-elnökeinek, illetve nem a KNEP-nek, hanem a KNEP-ből, a kisgazdapártból és a „disszidensekből” létrehozott első egységes párti kísérlet, az 1920. július – 1921. február között létezett Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földműves Párt nevű kormánypárt elnöke volt.

3 Népszava, 1919. október 3. 1.

gyar Királyság Pártja (Royalista Párt) november elején hozta nyilvánosságra programját,⁴ eszerint fő célkitűzésük volt „Szent István koronáját újból felszentelt királyi fejre helyezni”. Leszögezték, hogy nem konkrét uralkodói személy, hanem a monarchia eszméje, valamint „új, nemzeti, keresztény erkölcsi alapon nyugvó demokratikus alkotmány” mellett indítottak kampányt. Megalakulásától különleges párt volt, hiszen már ekkor kijelentették, hogy nem kívánnak részt venni a hatalom megszerzéséért folyó politikai küzdelemben, hanem felekezeti, vallási, társadalmi hovatartozástól függetlenül a királyság mellett elkötelezettek gyűjtőpártjaként akarnak dolgozni. A „nemzeti, keresztény” jelleg ugyanakkor már jelezte, hogy mely politikai oldalra sorolják magukat, annak hangsúlyozásával együtt, hogy a társadalmi békét, a jogbiztonságot, és a történelmi Magyarország területi integritását összekapcsolták a királyság gondolatával.⁵

Az 1919. október 20-i előkészítés után november 6-án formálisan létrejött, de még kialakulatlan szervezeti struktúrát mutató pártnak a motorja kezdettől fogva Neményi Imre (1863–1942) pedagógus, művelődéspolitikus, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium korábbi államtitkára volt, aki – mai kifejezéssel szólva – egyfajta „pártigazgatóként” fáradhatatlanul szervezte a pártot, melynek első vezetői között feltűnt az ismertebb közszereplők közül gróf Bánffy Miklós és Andaházi-Kasnya Béla is.⁶

A királyság melletti általános, keresztény-nemzeti jelszavakkal operáló politikai kampányba kezdtek, amely 1919 végén – 1920 elején két típusú akcióban öltött testet: 1. Mozgósítás és tagtoborzás, amelynek keretében kibontakozott tevékenységeket ismét két csoportra oszthatjuk. Egyrészt országos hálózat kiépítésébe fogtak, törekedtek arra, hogy minden településen létrejöjjön egy, a

- 4 Pesti Napló, 1919. november 2. 4. A „Mit akar a Magyar Királyság Pártja?” c. programot plakátokon is megjelenítették, ld. pl.: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár első világháborús plakátgyűjteménye. Dátum nélkül. Online: library.hungaricana.hu – 2021. május. (a továbbiakban: FSZEK Plakáttár) 16274. sz.; Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kinyomtatványtár (a továbbiakban: OSZK PKT) Kny.D.1918-20/713.; Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL FML.) IV.401. (= Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánjának iratai) b.) (= Általános iratok) 31. dob. 46. kf. (= Magyar Királyság Pártja).
- 5 A Magyar Királyság Pártja a Horthy-korszak szakirodalmában ritkán kerül említésre. A párt ismertetésére legutóbb részletesebben: Major Zoltán: Siker és eredmény – Bánffy Miklós, a külügyminiszter tevékenységének mérlege. In: Papp Endre (szerk.): Bánffy Miklós emlékkonferencia. Budapest, 2014. 119–158., 134–135. A legfontosabb forrásaink a párt „fénykorában” készült saját beszámolóik voltak: Neményi Imre: Jelentés a Magyar Királyság Pártjának (Royalista Párt) másfél éves működéséről. Budapest, 1921.; A Magyar Királyság Pártja. (Royalista Párt) Budapest, 1922. (A nem hivatkozott adatok ezekből a kiadványokból származnak.) A legitimizmusra és a „királykérdésre” vonatkozó szakirodalomból felhasználtuk: Kardos József: Legitimizmus. (Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között) Budapest, 1998.; Speidl Zoltán: Végállomás: Madeira. A királykérdés Magyarországon, 1919–1921. Budapest, 2012.
- 6 Pesti Napló, 1919. november 8. 4. Felröppent a hír, hogy a legitimizmusáról ismert ifj. Andrassy Gyula maga ajánlkozott a párt elnöki pozíciójára, amit a párt elutasított, mondván, nem akarnak pártpolitikával foglalkozni. Az Andrassyval kapcsolatos feltételezés azonban eleve alaptalannak bizonyult. Pesti Napló, 1919. november 15. 2.; november 16. 3.

királyság gondolatát propagáló helyi szervezetük (ld. erről alább), másrészt pedig – mondhatni, a kor új pártjaira, politikai és társadalmi szervezeteire jellemző módon – éltek a politikai kommunikáció egyik újszerű eszközével, az utcai plakátok, falragaszok elhelyezésével.⁷ 2. Konkrét politikai terveket fogalmaztak meg, melyek iránt igyekeztek megnyerni a kormányzat döntéshozóit, még az új nemzetgyűlés megalakulása előtt.

Ami a plakátokat illeti, ezek egy része a párt üzeneteit szöveges formában megfogalmazó falragaszok voltak, a másik csoportot a minimális, csatlakozásra felhívó szöveggel, a párt nevével és székhelyével ellátott, viszont egyszerű, figyelemfelkeltő képi eszközökkel ellátott plakátok alkották. Ezekben a Szent Korona szimbólumával, angyalokkal, magyar népviseletbe öltözött, erőt sugárzó figurákkal, rövid mozgósító üzenetekkel (például: „Sorakozzatok az ezer éves Szent Korona köré!”) ellátott plakátokkal valóban mintegy elárasztották a főváros és a vidéki városok utcáit.⁸

A konkrét akciók közül érdemes megemlíteni, hogy Nemes Antal c. püspök, a budavári Mátyás-templom plébánosa vezetésével a párt küldöttsége felkereste a budapesti antant-missziót irányító Sir George Clerk-et, hogy tájékoztassák őt a magyar királyság helyreállításának programjáról,⁹ majd részt vettek Horthy november 16-i budapesti bevonulásának eseményeiben.¹⁰ (Bánffy Miklós a Szent István bazilika előtt fejezte ki a fővezér előtt a nemzeti királyságba vetett reményét, Horthy udvarias válaszában ekkor még megkerülte a konkrét megnyilatkozást a kérdésről.) Ezt követően keresték meg a kormányt azzal a kezdeménnyel, hogy a Szent Korona szimbólumát helyezték vissza a hivatalos állami címerre (ahonnan „a törvénytíprás és a piszkos terror száműzte”), továbbá, mivel a köztársaság kikiáltása álláspontjuk szerint 1918-ban törvénytelenül zajlott, a hivatalos iratokban a „Magyar Állam” elnevezést használják, a bíróságok is ennek nevében hirdessenek ítéletet, amíg népszavazás nem dönthet az államformáról. Az ezt tartalmazó memorandumot átadták Huszár Károly miniszterelnöknek, aki kifejezte saját monarchista elkötelezettségét, de nem tartotta sürgősnek az intézkedést, hiszen pár héten belül az új nemzetgyűlés dönteni fog ezekben a kérdésekben.¹¹ (Az is elmondta, hogy az antant nem akadályozna meg egy államforma ügyében tartandó népszavazást.¹²) A kormány egyébként tárgyalta a párt

7 Ld. erről legutóbb: Tóth Orsolya: *Plakátok az utcákon, 1918–1921. Gyűjteményi katalógus.* Budapest, 2020. 19.

8 Ld. pl.: OSZK PKT. PKG.1920/33. sz. (= Herman Ottó Múzeum (Miskolc) Helytörténeti Dokumentáció. Plakátgyűjtemény V.85.13.23. sz.); OSZK PKT. PKG.1920/69/a. sz. (= FSZEK Plakáttár, 9334. sz.); OSZK PKT. PKG.1920/36/a. sz. (= MNL FML. IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.); OSZK PK Kny.D.1918-20/408. sz. Vö. Tóth: *Plakátok az utcákon*, 205., 215. Sfb.

9 Pesti Napló, 1919. november 7. 2.

10 Vörös Boldizsár: *Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló.* Budapesti Negyed, 2000. 8. évf. 3–4. sz. 114–172., 159.

11 *Az Est*, 1919. december 5. 5.

12 Az államformáról érdekes népszavazásra a Magyar Királyság Pártja jó előre igyekezett felhívni a figyelmet, értelemszerűen a királyság melletti agitáció keretében. OSZK PKT. Kny.D.1918-20/596.

memorandumát, és úgy vélte, hogy azt „a jelen körülmények között általános politikai indokból nem tartja kívánatosnak”, és egyelőre nem döntött a tartalmáról.¹³ A párt küldöttségét Horthy is fogadta, a fővezér sikert kívánt a royalisták törekvéseihez, az összefogás és az önzetlen munkavégzés fontosságáról beszélt, mondván, a „külső ellenség szorongatásain kívül a még mindig nagyszámú belső ellenségeink is útjában állnak a gyors regenerálódásnak”.¹⁴

A párt szervezésével kapcsolatosan fontos, hogy ismert közéleti személyiségek is csatlakoztak a mozgalomhoz, például egyidejűleg Bethlen István és Mikes János szombathelyi püspök, ami arra utal, hogy 1919 végén a királyság eszméje még önmagában mozgósító erejű volt, hiszen csak az említett két személyiség is eltérő álláspontra helyezkedett.¹⁵ (Bethlen később miniszterelnökként háttérbe tudta szorítani az élesen megosztó királykérdést, Mikes püspök viszont szélsőséges legitimizmussal, IV. Károly melletti elkötelezett kiállással hívta fel magára a figyelmet.) A pártnak a helyi csoportjai mellett sajátos szervezetei is létrejöttek, így például Főiskolai Diákszövetsége,¹⁶ amelynek küldöttsége szintén felkereste Horthyt a memorandumban foglaltakkal, a fővezér őket is általános, bátorító szavakban részesítette.¹⁷ A párt programjainak szervezéséből kivette a részét továbbá egy „hölgybizottság” is.¹⁸ 1920. január elején pénzdíjas (10 ezer koronás) pályázatot írtak ki egy olyan törvénytervezet megírására, „amely a magyar nemzeti királyság jogi alapköveit legyen hivatva lefektetni”. A nemzet és a király közötti jogviszonyokat kidolgozatni kívánó pályázattól azt várták, hogy „a magyar nemzeti királyság alkotmánybiztosítékai teljesen megfeleljenek az ezeréves magyar nemzet jogforrásainak és tisztán magyar nemzetiek legyenek”,¹⁹ bár nyilvánvaló, hogy a Magyar Királyság Pártjára irányuló figyelemfelkeltés is a kezdeményezés fontos okát jelentette.

13 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL.) K 27. (= Minisztertanácsai jegyzőkönyvek) 1919. december 4. 15. pont.; Szabó, István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: Hörcher, Ferenc – Lorman, Thomas (eds.): A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe. London – New York, 2019. 160–183.; 168–169.

14 Pesti Napló, 1919. december 24. 2.

15 Az Újság, 1919. november 23. 3.; Katona Attila: „Nekem a politika nem a hivatásom.” Mikes János püspök közéleti szerepvállalásairól. In: Bakó Balázs – Pál Ferenc (szerk.): Tanulmányok gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspökről. Szombathely, 2015. (Géfin Gyula kiskönyvtár, 2.) 69–82., 77.

16 Magyar Királyság, 1919. november 24. 2.; OSZK PK [Kny.D.1918-20/598](#).

17 Világ, 1920. január 7. 5.

18 Budapesti Hírlap, 1919. december 28. 6.; Herczeg Jenő: Jótékony magyar asszonyok a világháború előtt. Szokolay Kornélné feljegyzései. Budapest, é.n. [1930] 24.

19 Akadémiai Értesítő, 1920. január–május. 135. A jogász értelmiséget megszólító pályázat ötletét lelkesen üdvözölte: Pesti Hírlap, 1920. január 6. 1. A felhívásra összesen 19 pályamű érkezett, melyeket a neves tudósokból és közszereplőkből – Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Andrássy Gyula, Ballagi Aladár, Rákosi Jenő, Wlassics Gyula – álló bizottság csak több mint egy évvel később (!) értékelt. Ekkorra a kezdeményezés már nyilván okafogyottá vált, bár a testület inkább azt hangsúlyozta, hogy egyik törvényjavaslat sem volt elég átfogó jellegű. MTI. Napi Hírek (= MNL OL. K 428. – [library.hungaricana.hu](#) – 2021. május.), 1921. június 3. 1.

A párt kiépítését és propagandájának kifejtését egy váratlan körülmény is nehezítette, konkrétan az, hogy a királyság eszméje körüli politikai pártszervezés egyidejűleg másnak is eszébe jutott, konkrétan megalakult egy Magyar Nemzeti Királyság Pártja nevű szervezet is, amely ugyanazokkal a szimbólumokkal kezdett plakátkampányba. (Szent Korona körüli mozgósítás, az ország területi felosztását ellenző, magyar népviseletű figurák megjelenítése, a „honalapítók” megszólítása stb.²⁰) A Magyar Királyság Pártja (Royalista Párt) székhelye a budapesti Esterházy u. 25. sz., a másik párté ugyanott a 30. sz. alatt volt, vagyis a két szervezet több szempontból is könnyen összehasonlíthatónak bizonyult, így előbbi pártnak folyamatos elhatárolódó kampányt is folytatnia kellett. A két párt elnevezése között egyetlen, de fontos különbség volt, a „nemzeti” jelző, ennek a királysághoz való összekapcsolása rendszerint a szabad királyválasztókkal való szimpátiát sugallta, ezzel szemben a Magyar Királyság Pártja a Habsburgok uralmának visszaállításával volt kapcsolatba hozható, bár bonyolította a helyzetet, hogy használták a „nemzeti királyság” szerkezetet is, szándékosan homályban tartva annak pontos értelmezését. Ekkori ügyvezető igazgatója, Sándor Oszkár úgy nyilatkozott, hogy nem örülnek a konkurens királyság-pártnak, mert széthúzást eredményez, ugyanakkor az alkalmat megragadva, újra leszögezte, hogy a royalisták pártja nem konkrét uralkodói személy mellett foglal állást, „csupán a szent korona köré kívánja tömöríteni azokat, akik royalista érzelműek”.²¹ Hamar kiderült, hogy a két királyság-párt közül a hasonló intenzitással indított plakátkampány ellenére a royalisták voltak komolyabban vehetőek, a Magyar Nemzeti Királyság Pártját ugyanis a kalandor politikus hírében álló Bartha Ábel hozta létre, akinek összes közéleti ténykedése kimerült abban, hogy mintegy két hétig Károlyi Gyula első, aradi ellenkormányának belügyminisztere volt, „nullánál is kevesebb” befolyással,²² a pártszervezés pedig leginkább az ő egyéni ambícióiból táplálkozott. A két királyság-párt megosztottságában az ekkoriban különösen nem ritka antiszemita máris a „furfangos zsidóság” titkos aknamunkáját, „héber csapda” állítását fedezték fel.²³ A monarchia iránt elkötelezett politikai hetilap rezignáltan határolódott el mindkét királypárttól, melyek között apró különbségeket vélt felfedezni csupán.²⁴

Ami pedig az országos szervezetséget illeti, 1919 végén a royalisták minden helyhatóságot megkerestek, hogy támogassák a Szent Korona címerre való visszahelyezésével kapcsolatos, a királyság helyreállítását előkészítő kezdemé-

20 Az Újság, 1919. november 22. 5.; a Magyar Nemzeti Királyság Pártja toborzóplakátjai: OSZK PKT. Kny.D.1918-20/791.; PKG.1920/34/a., illetve továbbiak egy honlapon: kiralyiudvar.lapunk.hu – 2021. május. Vö. Tóth: Plakátok az utcákon, 207., 211., 213–214.

21 Új Nemzedék, 1919. november 23. 2–3.

22 Az Újság, 1919. november 23. 3.; Kovács Tamás: Az ellenforradalmi rendszer politikai rendszertének genezise, 1919–1921. Múltunk, 2009. 54. évf. 2. sz. 64–92., 70.

23 Népakarat, 1919. december 8. 3.

24 Magyar Királyság, 1920. március 1. 2. A lap egyébként egyértelműen a szabad királyválasztók mellett köteleződött el, ld. pl.: Habsburg Károly bűnei. Magyar Királyság, 1920. január 19. 1.

nyezésüket, melyhez számos helység csatlakozott, úgy tűnik, a kezdeményezés valóban mozgósító erejűnek bizonyult.²⁵

1920 januárjában lezajlottak a nemzetgyűlési választások, ennek kapcsán a párt ismét hallatott magáról, és csak olyan jelöltek támogatását szorgalmazta, akik határozottan képviselik a magyar nemzeti királyság helyreállításának programját.²⁶ Prohászka Ottokár Székesfehérvár egyedüli képviselőjelöltje (így választás nélkül delegált képviselője) lett, választási programbeszédének vonatkozó gondolatai nagyon is egybecsengtek a párt programjaiban megfogalmazottakkal: „Kimondom nyíltan, hogy Magyarországnak királyságnak kell lenni. [...] nézem a magyar tradíciót, s mert tudom, hogy olyan államforma kell, amely összepántol minket: a szent koronát ott akarom a címerpajzson látni. Nem kell a köztársaság, amelyet a dotrinér okoskodók akartak nálunk megvalósítani, de amely nem a köz érdekeinek tiszteletét, hanem a közlazulást jelentette. Nekünk erő, bátorság, nemesség és magyar tradíció kell. A magyar szent korona jelenti ezt az erőt, mert magában foglalja az igazság, a jog, a hatalom, az alkotmány közösségét minden magyar ember számára, és ebben van benne a közérdekkel szemben minden magyar ember felelőssége is, amely biztosítja a nemzetet arról, hogy történetének nincs vége a békekötéssel, hanem élni fog minden armány ellenére.”²⁷

1920 elején aligha volt kérdéses, hogy a kompromittálódott köztársasági államforma helyett a királyság helyreállítását minden jelentős, a választásokon induló politikai párt támogatja, vagy legalábbis elfogadja. A Magyar Királyság Pártja a királyi trón betöltéséig a kormányzói poszt létesítését favorizálta (mások felvetették a nádori méltóság helyreállítását is²⁸), és határozatot is hoztak arról, hogy kormányzóként József főherceg személyét tartják leginkább alkalmasnak.²⁹ (Erről értesítették Huszár Károly miniszterelnököt és Horthy fővezért is.) Ez a körülmény arra utal, hogy bár a párt folyamatosan azt hangoztatta, hogy nem

25 Erről tanúskodnak például a Fejér megyei községek (Fehérvárcsurgó, Magyaralmás, Csókakő, Csákvár, Pusztaszabolcs, Nagyperkáta, Vértesacsba) határozatainak szövegei: MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf., ezekről ld.: Kállay István: Fehérvárcsurgó. In: Farkas Gábor (szerk.): Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 16. Székesfehérvár, 1985. 249–316., 281–282.; Uő: Magyaralmás. In: Farkas Gábor (szerk.): Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 21. Székesfehérvár, 1990. 7–41., 25.; Erdős Ferenc: Két világégés között. In: Dakó Péter – Erdős Ferenc – Vitek Gábor: Fehérvárcsurgó története. Székesfehérvár, 2004. (Fejér Megyei Levéltár közleményei, 31.) 89–100.; 89–90. Az egykorú sajtóból és további helytörténeti adatokból tudjuk, hogy az ország számos településén hoztak a községi testületek ilyen értelmű határozatot, pl. Pest megyében: Rákos Vidéke, 1920. január 11. 2.; Asztalos István (szerk.): Tura története. Tura, 2000. Online: sulinet.hu / Örökségtár / Települések értékei – 2021. május. 9. r.; Tolna megyében: Dobos Gyula: Tengőd évszázadai. In: Dobos Gyula (szerk.): Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet. Szekszárd, 2010. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek, 13.) 5–244., 177. Stb.

26 OSZK PKT. PKG.1920/45/a. sz. (= FSZEK Plakáttár, 16275. sz.)

27 Fazekas Csaba (szerk.): Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek) Miskolc, 2019. 74–75.

28 A sajtóban folyamatosan jelentek meg a királyi trón betöltésével kapcsolatos kombinációk, ld. pl.: Payr Hugó: Ki lesz a magyar király? Pesti Napló, 1919. december 25. 1–2.; Köveskúti Jenő: Nemzeti királyság. Magyar Királyság, 1920. február 17. 1–2. Stb.

29 Az Újság, 1920. január 28. 3.

foglal állást konkrét uralkodó-személyek kérdésében, a Habsburgok iránti szimpátia erős volt a párt vezetésében. Ezt erősítette két további körülmény is. Egyrészt ugyanekkor a konkurens Magyar Nemzeti Királyság Pártja is állást foglalt a kormányzóság kérdésében, és ők egyértelműen Horthyt támogatták, hosszú beadványban érveltek e lehetőség mellett,³⁰ a szöveg antiszemita kitételei miatt zsidó szervezetek is tiltakoztak, a royalistáknak pedig alkalmat adott a tőlük való újabb elhatárolódásra.³¹ Másrészt a Habsburgok iránti szimpátiát, vagy legalábbis a jogfolytonosság el nem utasítását erősítette a párt legnagyobb demonstratív fellépése is, a március 10-én az Operaházban tartott nagyszabású kulturális rendezvény is. A párt népszerűsítését szolgáló rendezvényen bemutatták Rákosi Jenő: *A Szent Korona varázsa*, Szigligeti Ede: *Mátyás király lesz* és Herczeg Ferenc: *Az árva korona* c. színműveit, a színészek között Bajor Gizi és Jászai Mari is fellépett számos zenei és énekkari produkció mellett.³² A párt legitimizmus iránti burkolt vonzalmára utal, hogy az est egyik legérdekesebb produkciójának azt szánták, hogy ugyanazok az előkelőségek, ugyanabban a díszruhában és ékszerekkel vonuljanak fel, akik es ahogy 1916. december 30-án IV. Károly megkoronázásakor megjelentek, így téve tiszteletüket az új, egyelőre személyében jelen nem lévő uralkodó előtt.³³

Prohászka Ottokár 1920. február 26-i nemzetgyűlési szónoklatának orosz-lánrésze volt abban, hogy a február közepén összeült nemzetgyűlés megalkotta az alkotmányosság helyreállításáról és a jogfolytonosságról szóló 1920. évi I. tc.-et.³⁴ Ennek nyomán a 1920. március 18-i, „Az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról” szóló 2394/1920. ME. sz. rendelet a törvény szövegéből tényszerűen vezette le, hogy Magyarország államformája királyság.³⁵ Mindez azt jelentette, hogy a Magyar Királyság Pártjának egyik legfontosabb célkitűzése megvalósult.

Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1920-ban

1920 márciusa a Magyar Királyság Pártja életében fordulópontnak tekinthető. Az államforma és az államfői méltóság, Horthy kormányzóná választása új helyzetet teremtett, amit a párt vezetői úgy értelmeztek, hogy nem tette okafo-

30 Bartha Ábel a nemzetgyűlés elnökének, 1920. február 25. MNL OL K 2. (= Országgyűlési Levéltár. Elnöki és általános iratok.) 689. cs.

31 Pesti Hírlap, 1920. február 28. 2.

32 OSZK PKT. PKG.1920/42.; Koch Lajos: A budapesti Operaház mősora, 1884–1959. (Adattár) Budapest, 1959. (Színház történeti Füzetek, 29.) 35. Az est bevételait a párt a Nemzeti Hadsereg egyenruhái javára ajánlotta, a reprezentációra jellemző, hogy szinte a teljes politikai elit megjelent, még a vármegyék első emberei számára is elvárásnak számított a részvétel, ld. erről pl.: Esztergom, 1920. február 27. 1.; Dobos Gyula: Ellenforradalom és konszolidáció. (1919–1924) In: K. Balog János (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből, XI. Szekszárd, 1987. 241–342., 286.

33 Az Est, 1920. január 27. 6.

34 Gergely: Prohászka Ottokár, 192.

35 Szabó István: A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2006. 2. évf., 1–2. sz. 171–189., 177.

gyottá közéleti aktivitásukat, épp ellenkezőleg, még fokozni is igyekeztek a királyság, mint a magyar nemzetet egységbe kovácsoló eszme melletti kiállásukat és propagandájukat. Ugyanakkor egyre kevésbé volt hitelesen fenntartható a király személyét megkerülni akaró állásfoglalásuk, különösen az ún. királykérdés egyre élesebb belpolitikai vitákat generáló problémája, majd 1921-ben IV. Károly viszatérési – gyakran „királypuccsoknak” nevezett – kísérletei kapcsán. A királykérdés lényegét a legitimisták és a szabad királyválasztók szembenállása jelentette, utóbbiak szerint IV. Károly uralkodói jogainak 1918. októberi felfüggesztésével a magyar királyi trón megürült, amelynek konkrét személlyel való betöltéséről a független magyar állam törvényhozásának kell állást foglalni, míg a legitimisták a Habsburgok folyamatos és törvényes trónbetöltési jogának álláspontját képviselték. Bár a királykérdésben elfoglalt álláspontok nem fedték le pontosan az 1920-as évek elejének politikai pártjait, a KNEP, a katolikus klérus, a nagybirtoikosok, arisztokraták és a konzervatív középrétegek inkább a legitimizmus, velük szemben a protestánsok, a kisgazdapárt, a szélsőjobboldal (fajvédők) inkább a szabad királyválasztás mellett köteleződtek el.³⁶ Az ellentét olykor nem is volt igazán éles, gyakori volt közszereplők részéről a hol így, hol úgy történő, vagy nem egyértelmű állásfoglalás.³⁷ A kérdés későbbi háttérbe szorulásához egyszerre volt szükség a Horthy által betöltött – eredetileg ideiglenesnek szánt – kormányzó méltóság stabilizációjára, valamint annak a – Bethlen István által képviselt és miniszterelnökként megvalósított – koncepciónak az érvényesülésére, mely nem eldönteni akarta a királykérdést legitimista vagy szabad királyválasztó irányba, hanem egyszerűen „kikapcsolni” a tulajdonképpen megoldhatatlan politikai dilemmát.

1920 tavaszán azonban még távolról sem ez volt a helyzet. A Magyar Királyság Pártja 1920. március 20-án újjáalakult, új öttagú elnökséget választott, ekkor került az elnöki pozícióba Prohászka Ottokár, mellette Raffay Sándor evangélikus püspök, gróf Ráday Gedeon, Pest vármegye főispánja, Herczeg Ferenc, ekkor az MTA alelnöke és a már említett gróf Bánffy Miklós. A tekintélyes közéleti személyiségek biztosították a közélet figyelmének fenntartását (a gyakorlatban a párt életének szervezője továbbra is Neményi Imre volt), a megfogalmazott célkitűzésekben lényegében nem történt változás 1919 ősze óta: a királyság eszméjének propagálása, politikai, társadalmi és felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül a magyarság egységének kimunkálása, a trón betöltésének kérdésében a konkrét állásfoglalás elutasítása, „az ország keresztény, nemzeti alapon nyugvó ősi alkotmányának fejlesztése”, stb.³⁸ A tisztújító rendezvényen Neményi a „gyermekbetegségek” időszakának nevezte a párt megalakulása óta eltelt fél esztendőt,

36 Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923. Budapest, 1977. 159.; Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991. (A magyarságkutatás könyvtára, VIII.) 123.

37 Szabó: A királyi trón betöltése körüli viták, 175.

38 A Magyar Királyság Pártjának (Royalista Párt) alapszabályai. H.n., é.n. [Budapest, 1920.] Az alapszabály idézett passzusa azért érdekes, mert ez egyetlen szóban tért el az 1919 őszi önmeghatározástól, akkor az „ősi” szó helyett még a „demokratikus” szerepelt. Vö. 4. sz. jegyz.

és bizonyos volt abban, hogy „labilitásának ezen kíméletet igénylő ideje alatt odaadással gondoztuk, szeretettel ápoltuk és óvatosan körültekintő előrelátással igyekeztünk kivezetni a kezdet nehézségeinek Scylla és Caribdisei közül.” Bizonyos volt továbbá abban, hogy „a magyar királyság pártja mint megizmosodott, megerősödött, életképes intézmény áll szemünk előtt”.³⁹

Elnöktársai nevében Prohászka Ottokár is beszédet tartott, sajnos csak nagyon kivonatos formában ismerjük, de így is megvilágítja a püspöknek a párthoz és a királykérdéshez való aktuális viszonyát: „A magyar koronát, a dicső magyar koronát mi nemcsak ezzel a tavaszi aranyos napsugárral akarjuk körülfonni, hanem körül akarjuk fogni buzgó lelkesedéssel, körül akarjuk fogni kitartó energiával, hogy azt a koronát egy olyan fejre iparkodjunk rátenni, amely fej a magyar népnek, a magyar nemzetnek öncélúságát, a magyar gondolatot, a magyar függetlenséget reprezentálja, hogy az nemcsak mint eddigi írott malaszt legyen, hanem ezentúl majd a magyar nemzetet boldogító és a magyar nemzeti büszkeséghez illő legyen.”⁴⁰ Bár nagyon általánosan fogalmazott, a királykérdés kiéleződésekor a „nemzeti öncélúság”, a „függetlenség reprezentálása” inkább a magyar nemzet saját jogaként való királyválasztással, és nem a Habsburgok jogfolytonos trónigényének elismerésével vált rokoníthatóvá. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy Prohászka ekkor teljes mértékben osztotta a párt pártokon felül álló, öszsznemzeti és a monarchia gondolatát előtérbe helyező filozófiáját: „Igaz, hogy minket egy külön pártnak néznek, úgy gondolom, hogy mi valamiféle külön pártot alakítani nem igen fogunk.” (Vagyis nem indulnak választásokon és nem köteleződnek el egy politikai vezető mellett sem.) A keresztény magyar társadalom mozgósításával kapcsolatos gondolatokat a püspök több alkalommal is kifejtette, ekkor így folytatta: „Mi inkább azt a szellemi hazafias áramlatot, amely a most dolgozó pártokat hordozza, akarjuk erősebb szervvé, erősebb hullámszárává fokozni. Mi azt akarjuk, hogy ez egy közérzés legyen, egy szent, egy magasztos közérzés legyen. Akármilyen pártban legyen valaki, ez az érzés, ez a magasztos cél az egész nemzetet párton felül, párton kívül és párton belül is erős energiával éltesse.”⁴¹

Az elnökség összetételét egyébként a sajtóban általános elismerés fogadta, monarchista körökből kaptak viszont érdekes kritikát azért, mert az alelnökök között feltűnt Bartha Albert neve, aki 1918 őszén Károlyi Mihály kormányában a honvédelmi tárcát vezette, és hiteltelennek tartották, hogy egy köztársasági kormány minisztere a királyság pártjában kerüljön vezető pozícióba.⁴¹ Ugyanitt arról is írtak, hogy a tisztújítással egyébként új erőre kapott a szemükben már lanygulásnak indult párt, amelytől elvárták, hogy nevezze meg végre, kit akar a trónon látni. De Neményi szavait elismeréssel idézték, miszerint a Szent Korona „a magyar nemzet történelmi hivatásába vetett fanatikus hitnek, az állameszme jövőjében és teremtő erejében bízó reménységnek nemes inkarnációja”.⁴²

39 Új Nemzedék, 1920. március 28. 5–6.

40 Uo.

41 Magyar Királyság, 1920. április 1. 1.

42 Uo.

Közvetlenül a párt újjáalakulását követően épp Prohászka személye kapcsán kínos „bakira” is sor került. A már említett konkurens párt, a Magyar Nemzeti Királyság Pártja szintén felkérte a püspököt, vállalja el a párt elnöki tisztségét, Prohászka a „szent cél” érdekében örömmel tett eleget a megkeresésnek, mondván: „Nem nézzük, hogy mennyire vagyunk a céltől, de arra fektetjük a súlyt, hogy naponkint közelebb jussunk hozzá.”⁴³ Pár nappal később kínos magyarázkodás közepette visszavonta ezt a nyilatkozatát, amit azzal indokolt, hogy észre sem vette, hogy a felkérés egy másik királyság-pártból érkezett.⁴⁴ Elképzelhető, hogy így volt, de az is, hogy Prohászka nem látott kivétnevalót abban, ha több pártnak is az elnöke, őt valóban a „szent cél” érdekeltte, amelynek szolgálatát rivalizálás nélkül mindenkitől elvárta, s csak utólag szembesült az egyes csoportok közötti érdeksérelem tényével. A Magyar Nemzeti Királyság Pártja egyébként távolról sem fejtett ki olyan átfogó tevékenységet, mint rivalisa, ráadásul vezetőjét, Bartha Ábelt 1920 augusztusában letartóztatták, a pártját a belügyminiszter feloszlatta.⁴⁵ Később zászlót bontott még egy rivális párt, a Független Nemzeti Királyság Pártja 1920. október 1-én, Haller István, Lukachich Géza és Pekár Gyula vezetésével, akik a royalistákkal való fúzióról is tárgyalni akartak,⁴⁶ a kezdeményezésnek azonban nem volt érdemi folytatása.

1920 folyamán folytatódtak a Magyar Királyság Pártjának népszerűsítő rendezvényei, Esztergomban például a párt égisze alatt június 12-én lépett fel a királyság eszméjét propagáló kulturális esten a Palestrina kórus (a rendezvény fővédnöke Csernoch János esztergomi érsek volt),⁴⁷ de a párt külön képviseltette magát a Ludovikán a Tanácsköztársaság-ellenes felkelés egy éves évfordulóján tartott koszorúzáson,⁴⁸ és rendszeresen tartottak népszerűsítő előadásokat. Például a párt kulturális bizottságának elnöke, Tetétleni Ármin június végén arról beszélt, hogy „a magyar faj az erő nemzete, ebből kell fakadnia annak a harckészégnek, amellyel a jövő küzdelmeire megyünk”,⁴⁹ később egy elnöki tanácsülés külön határozatban csatlakozott Rákosi Jenő köszöntéséhez⁵⁰ stb.

1920 tavaszán a korábbinál is jóval energikusabban folytatta a párt országos hálózatának kiépítését, elsősorban Neményi Imre aktivitásának köszönhetően. Előfordult, hogy egyes törvényhatóságok testületileg csatlakoztak a Magyar Királyság Pártjához,⁵¹ illetve reprezentatív gyűlések keretében került sor nagyobb városi szervezetek megalakítására Miskolcon, Pápán, Szekszárdon, Békéscsabán,

43 Nemzeti Újság, 1920. április 11. 7.

44 Nemzeti Újság, 1920. április 21. 6.; Az Est, 1920. április 21. 6.

45 Világ, 1920. december 24. 1.

46 Pesti Hírlap, 1920. október 2. 2.; OSZK PKT. Kny.C.1918-20/130.

47 Esztergom, 1920. június 15. 1.

48 Pesti Hírlap, 1920. június 25. 1.

49 Pesti Hírlap, 1920. június 27. 3.

50 MTI. Napi Hírek, 1920. október 15. 1.

51 Grúz János: Heves vármegye törvényhatósági bizottságának tevékenysége, 1919–1929. Eger, 1977. (Tanulmányok Heves megye történetéből, 2.) 59.

Rákosszentmihályon, Szegeden⁵² stb. A megyei szervezetek élére rendszerint a főispánokat igyekeztek megnyerni, azután az ő tekintélyükre is apellálva a helyhatóságokat. A Prohászka szűkebb pátriájának számító Fejér megyében is így történt, az egyébként legitimizmusáról ismert Károlyi József főispán áprilisban kapott táviratot az elnökségtől, amelyben felkérték a megyei szervezet vezetésére,⁵³ Károlyi ezt el is vállalta. Neményi következő – öt pártelnök által is aláírt – levelében részletes intézkedéseket kért a főispántól, egyben visszatekintett a párt múltjára is.⁵⁴ Az említett 2394/1920. sz. kormányrendeletet egyértelműen a párt mozgósító, felvilágosító tevékenységének tulajdonította, amely szerinte magasabb szintre emelte a „royalisták” közéleti fontosságát, egy republikánus, baloldali vagy liberális politikai csoport előtérbe kerülésének megakadályozásában pedig felértékelte a szerepüket: „A királyság eszméjét győzelemre juttató kormányrendelet után pártunkból az egész országot betöltő, nagy intézményt akarunk létesíteni, mely a királyság gondolata felett állandóan örködni legyen hivatva, hogy ne csak a fegyverek erejével, hanem társadalmilag is preventíve intézkedhessünk a múlthoz hasonló esetleges szélső kilobbanások ellen.” A települések jegyzőihez intézett, szintén május 5-i, sokszorosított körlevélben is visszatekintettek 1919 szeptemberére, amikor a válságos helyzetből kivezető útkeresés közben hitüket a „Szent Korona megváltó erejébe” fektették, s azóta is úgy gondolják, hogy a magyar nemzet, a hazafiasság, az erkölcsösség és a konszolidáció eszméi a királyság gondolatában foglalhatók össze.⁵⁵ A királyság pártok feletti, integráló eszméjét továbbra is népszerűsíteni akarták, úgy vélték, meghatározó szerepük lehet helyi szinten is a „nemzet energiáit” megosztó, szétforgácsoló viták megelőzésében. Saját sikerként hangsúlyozták az említett Clerk-misszió „helyes” felvilágosítását, valamint a szentkoronás magyar címer és a királyság államformájának helyreállítását. A királyság, mint „az egyetlen, magyarságunkkal összenőtt intézményünk” nem tekinthető ideiglenes kurzusnak, szimpla politikai programnak – hangsúlyozták –, hanem a „keresztény magyar öncélúság kifejezése, az ország jövődjét mozgató lélek, mely Nemzetünknek mindig a leghatalmasabb energiáit teremtette”.

A települések jegyzői alig láttak munkához (a legtöbb helyen formálisan létrejött a Magyar Királyság Pártjának helyi csoportja), Fejér megyében Károlyi József főispán újabb levelet kapott, mellékletként számos újabb plakátot, alapszabályt, eladásra szánt pártjelvényt küldtek, és kérték, hogy szervezze továbbra is a pártot, mozgósítson, ahogyan csak tud, mert meggyőződésük szerint ez a párt „akadályá lesz mindig bármilyen hangzatos jelszavakba burkolt, felbukkanó köztársasági mozgalomnak, amely ezeréves múltunkat kitöltő, és nemzeti lel-

52 Reggeli Hírlap, 1920. január 16. 4.; Pápai Közlöny, 1920. február 22. 1–2.; Tolnamegyei Újság, 1920. július 3. 1.; Körösvidék, 1920. október 3. 2.; Rákos Vidéke, 1920. augusztus 8. 2.; Bárány Ferenc: Politikai küzdelmek a rendszer konszolidálása időszakában. In: Serfőző Lajos (szerk.): Szeged története, 4. 1919–1944. Szeged, 1994. 343–363., 347.

53 MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.

54 A Magyar Királyság Pártja elnöksége Károlyi Józsefnek, 1920. május 5. – Uo.

55 Uo.

künnknek alkotó részét képező magyar királyságunkat veszélyeztetni próbálja”.⁵⁶ Ami a helyi alapszervezetek létrehozása iránti elkötelezettséget jelenti, jellemzőek lehetnek egyes Fejér megyei esetek. 1921 februárjában Füle község jegyzőjétől a fővárosi pártközpont azt a választ kapta, hogy a településen a királyság kérdésével nem kívánnak foglalkozni, így pártszervezetet sem alakítanak. A pártvezetés erre Károlyi József főispánhoz fordult, kérve, hogy személyes fellépésével segítse elő a községben helyi szervezet létrehozását. Annyira fontosnak tartották ezt, hogy még a tagdíj elengedését is kilátásba helyezték, csak jöjjön létre a fülei csoport. Nagyjából havonta írtak újabb leveleket ebben az ügyben, sürgetve Károlyi fellépését.⁵⁷ Ugyanez történt Tác község esetében is, ahol a falu jegyzője hiába próbált azzal érvelni, hogy a helyi lakosok a Nagyatádi Szabó István vezette kisgazdapárt tagjaiként és szimpatizánsaiként a királyság elkötelezett hívei, sem a Neményi Imre vezette pártközpont, sem Károlyi főispán nem nyugodott addig, míg 1921. július 18-án meg nem alakult a Magyar Királyság Pártjának helyi szervezete.⁵⁸ A párt népszerűsítésének minden bizonnyal egyfajta fokmérője, hogy összfel egy vidéki helyeken a párt nevében szélhámosok adományokat is gyűjtöttek, ami ellen a vezetőség igyekezett erélyesen fellépni.⁵⁹

Mindennél is fontosabb, hogy rendszeressé váltak a párt közéleti kérdésekben kiadott, sajtóban és falragaszokon is propagált állásfoglalásai aktuális politikai kérdésekről, melyekben Prohászka is részt vett, vagy legalábbis adta azokhoz a nevét. 1920 májusában például rendkívüli elnöki tanácskozáson szólították fel a kormányt, hogy ne írja alá a „jogtipró” békeszerződést, hivatkozzon arra, hogy ezt nem teheti meg azért sem, mert az ország jelentős területei idegen megszállás alatt állnak, továbbá közös tiltakozó akciókat helyeztek kilátásba a Területvédő Ligával való együttműködésben.⁶⁰

A trianoni béke aláírását követően pedig *A magyar nemzethez!* címzett kiáltvánnyal léptek a nyilvánosság elé.⁶¹ A szöveg koncepciója élénk jelzőkkel fogalmazta meg a Horthy-rendszerre általában jellemző történetpolitikai narratívát a Trianonhoz vezető folyamatokról. Kijelentették például, hogy a „mi” katonáink az összes ellenségüket legyőzték a háborúban, majd „egy egész ellenséges

56 Neményi Imre Károlyi Józsefnek, 1920. május 29. – MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. A plakátokat kiragasztották az utcákon, az alapszabály-példányokat szétosztogatták, a kitűzők értékesítése azonban vélhetően nem felelt meg a várakozásoknak. Fejér megyébe például 1000 darabot küldtek, amelyből szűk fél év alatt csak 85-öt tudtak eladni. Neményi Imre Károlyi Józsefnek, 1920. november 5. – Uo.

57 A Magyar Királyság Pártjának levelei Károlyi Józsefnek, 1921. február 25., március 31., május 9., június 27. – FML OL IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. Károlyi József március 3-i leiratában kérte a községet a pártalakításra, sikertelenül. Uo. Szabadbattyán esetében ugyanez a történet: a Magyar Királyság Pártjának levelei Károlyi Józsefnek, 1921. június 4., július 19., szeptember 2. – Uo.

58 A Magyar Királyság Pártjának levelei Károlyi Józsefnek, 1921. március 5., április 11., június 7., július 23. – FML OL IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. Tác jegyzője Károlyi Józsefnek, 1921. július 11., július 18. – Uo.

59 8 Órai Újság, 1920. november 9. 5.

60 Az Újság, 1920. május 12. 3.

61 Népakarat, 1920. június 20. 1. Plakát formájában: kiralyiudvar.lapunk.hu – 2021. május.

világ szövetsége kicsavarta kezünkből a győzedelmes fegyvert”, így kerülhettek „Szent István birodalmának virágzó országrészei ma idegen zsarnokok igája” alá, s mindez nem következhetett volna be, „ha belső ellenségeinek árulása nem dolgozik a külső ellenség kezére”. A válság óráiban a legnagyobb szükség lett volna a „királyi tekintély irányító és egyesítő erejére” – állapították meg, s pont ekkor került sor a köztársaság kikiáltására, ekkor a belső ellenségek többek között „a vallástalanság és a nemzetköziség jelszavaival meggyöngyítették a magyarság ellenállóképességét”, a nemzeti egység helyett osztályharcot szítva „az ellenség tehetetlen prédájává tették az országot”. Ezek a gondolatok pontosan megfeleltek a keresztény-nemzeti ideológia (Prohászka Ottokár által is képviselt) diagnózisával, amelyből ezúttal a royalista párt, valamint az ahhoz való tömeges csatlakozás szükségességét következették. „Az utat a jobb jövő felé a magyar szent korona fénye mutatja meg nekünk” – szögezték le, kijelentve, hogy a királyság jelenti az egyetértést, a rendet, az istenfélelmet, a hazafiasságot, „az ezeréves állam erejét és tekintélyét”, ebből következően a területi revízió egyet jelent a királysággal, s aki ezt akarja, „az sorakozzék a Magyar Királyság Pártjának zászlója alá”. Megisméltették állandó öndefiníciójukat, vagyis azt, hogy nem hagyományos értelemben vett, választásokban, politikai harcokban részt vevő politikai pártnak tekintik magukat, hanem minden magyar egyesítését tartják céljuknak. Jellemző módon ismét határozott, de kitérő álláspontot fogalmaztak meg a királykérdésben is: „Mi nem készítjük a talajt senki számára: ha üt az óra, akkor a nemzet bölcsesége majd eldönti, ki tegyen a legméltóbb arra, hogy fejét Szent István koronája ékesítse.”

Egy hónappal későbbi elnökségi állásfoglalásukban aggodalmuknak adtak hangot a királyi trón betöltésével kapcsolatosan felerősödött, konkrét személyekre irányuló kombinációk miatt, és a kormány fellépését kérték a kívánatos nemzeti egységet megbontó, „személyes irányú mozgalmak” ügyében.⁶² Az elnökségi vélemény utolsó mondata viszont burkoltságában és általánosságban is találgatásokra adott okot: „A Magyar Királyság Pártja tagjainak százezreivel a törvényes jogtisztelet alapján áll és csakis úgy látja a nemzet békés jövődjét biztosítva, ha a királyi trónnal kapcsolatos függő kérdések rendezéséig minden egyéni mozgalomtól tartózkodunk.” Kézenfekvő volt ugyanis e mondatnak az az olvasata, hogy a „királyi trónnal kapcsolatos függő kérdések” alatt IV. Károly tisztázatlan lemondását, vagyis nem lemondását, hanem trónöröklésének jogosságát értik. Egy kapcsolódó publicisztika szövege is tette a párthatározat ködösítését, és egyaránt óva intett a királykérdés elkapkodott, illetve halogató megközelítésétől.⁶³ Ugyanakkor ez az állásfoglalás is inkább legitimista sugalmazást olvasott ki a szövegből, mondván, „nem vagyunk újdonsült nép, melynek királyt kellene kalandos utakon, vagy alkukkal fogni. Nekünk ezeréves alkotmányunk, nemzeti tradíciánk, koronánk van”. Persze szándékosan nyitva hagyták a szövegnek a szabad királyválasztó olvasatát is, de azért jelzésértékű, hogy a parlamentben már

62 Budapesti Hírlap, 1920. augusztus 1. 2.

63 Uo.

úgy vélekedett egy képviselő, hogy a Magyar Királyság Pártja elköteleződött egy király személye mellett.⁶⁴

Prohászka Ottokárnak különösen nehéz lehetett ezekben az időkben az állásfoglalás megkerülése. 1920. július 31-től az egységes kormányzópárt elnökeként sokan tőle várták a keresztény-nemzeti politikai erők összehangolását,⁶⁵ és utólag mondhatjuk, ez több szempontból is eleve kudarcra ítélt elképzelés volt. Az egységes kormányzópárt létrehozása a kiváló politikai érzékkel rendelkező Bethlen Istvánnak is csak hosszú előkészítés, taktikázás árán sikerült később,⁶⁶ Prohászka Ottokárnak pedig egészen más volt a politikai alkata, elképzelése és pozíciója is. Prohászka már képviselősége első napjaitól idegenkedett a parlamenti politikától, értelmetlen szócséplésnek minősítette az ott folyó munkát, és többször kinyilvánította, hogy a pártpolitika is távol áll tőle, sokkal szimpatikusabbnak tartotta a mozgalmi jellegű, gyors és határozott cselekvést hangoztató csoportokat.⁶⁷ Bár gyakran foglalt állást konkrét aktuálpolitikai kérdésekben is, sokkal szívesebben láttatta magát abban a pozícióban, amellyel egyébként kortársai felruházták: a keresztény-nemzeti ideológia útmutatójaként, pártok felett álló apostoli elkötelezettségű szellemi vezetőként. Ebből következően többször is öntörvényűen viselkedett, mintegy úgy érezhette, hogy akár még pártelnökként is pártja fölé emelkedhet. Ilyen volt szeptemberben a numerus clausus esete, amikor a kormány törvényjavaslatával szemben fogalmazott meg és vitt át a nemzetgyűlésen a zsidósággal szemben kirekesztő indítványt.⁶⁸

De hasonló volt a helyzet 1920 december elején, amikor a kormánnyal szemben támogatta Ereky Károly antiszemita tartalmú módosító javaslatát (a numerus clausus kiterjesztését a Pénzügyi Központ), ezzel hozzájárult a Teleki Pál vezette kormány válságához. A szélsőjobboldal lelkesen ünnepelte a kormánypártból kiszavazó pártelnököt, Prohászka pedig kínosan magyarázkodott, hogy nem voltak pontos ismeretei, a pártnak nem volt egységes álláspontja, sajnálkozott a történetek miatt.⁶⁹ Ráadásul az események szorosan kapcsolódtak a királykérdéshez, a kormánypártban ugyanis a legitimista (jórészt a KNEP-hez tartozók), valamint a szabad királyválasztók (jórészt a kisgazdák) szembefordultak egymással és Teleki miniszterelnök sem tudott a vitakozók felé kerekedni. Prohászka az egész királyvitát értelmetlen, a nemzeti erők szükséges egységét feleslegesen megosztó eseménynek látta, ez tükröződik privát feljegyzésében is: „Megint kifordultunk a kormánnyal. Most a királykérdésről van hascsikarásunk.

64 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdett nemzetgyűlés naplója. Budapest, 1920–1922. IV. 106.

65 Vö. 2. sz. jegyz.

66 Ld. erről legutóbb részletesen: Sipos József: A bethleni kétharmad. A Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése és az 1922-es választások. Szeged, 2020.

67 Ld. pl.: Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és az Ébredő Magyarok Egyesülete. In: Gecsényi Lajos – Fazekas Csaba (szerk.): Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből. Budapest, 2019. 140–163.

68 Ld. pl. Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: Molnár Judit (szerk.): Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról. Budapest, 2011. 78–105.

69 Új Nemzedék, 1920. december 3. 3.

De ilyen pártban az nem is lehet másképp.⁷⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a párt elnöke volt lesújtó véleménnyel a kormánypárttól, a „kifordultunk” kifejezés itt egyértelműen a kabinet és a mögötte álló párt közötti feszültségről, a „hascsikarás” pedig a királykérdés értelmetlenségéről árulkodik. E bejegyzés előtti napon volt a kormányzópárt viharos értekezlete, amelyen Prohászka elnökölt, és ő terjesztette elő az intéző bizottság határozati javaslatát is, ami egyértelműen a szabad királyválasztók álláspontját fogalmazta meg: „Mondja ki a párt, hogy miután a *pragmatica sanctio* megszűnt, az országra visszazállott a szabad királyválasztás joga és mondja ki a párt egyben azt is, hogy csak olyan kormányt támogat, amely programjában a legteljesebb határozottsággal kijelenti, hogy a független nemzeti önálló királyság álláspontján áll és egyben leszögezi azt a tényt is, hogy a nemzetet a legteljesebb értelemben megilleti a királyválasztási jog”.⁷¹

Vagyis, ha nem is támogatta, de bizonyosan (nyilvánosan) nem is ellenezte a legitimizmust határozottan elítélő állásfoglalást. De tett ilyen értelmű nyilvános kinyilatkoztatást is, amikor december 7-én fogadta a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) küldöttségét. (A szervezettel egyébként a püspöknek már a *numerus clausus* előkészítése során is jó kapcsolata alakult ki.) A küldöttség memorandumot adott át Prohászkanak, amelyben a diákok arra kérték a nemzetgyűlést, nyilvánítsa ki: a szabad királyválasztás joga visszazállt a nemzetre.⁷² (Még a legitimista kifejezést is elutasították, mert azt sugallta, mintha a szabad királyválasztók törvénytelenek lennének.) Prohászka megilletődött a történelmet átélő és alakító diákok hazafias felbuzdulásának kinyilvánításán, határozottan kijelentette, hogy a hallgatók bízhatnak a kormányzópártban, továbbá kifejezte reményét, hogy „vállvetett munkával sikerülni fog az egységes nemzeti magyar királyságot elérni”. „Nemzeti” királyságról beszélt tehát, elfogadta a nemzetre visszazálló királyválasztói jog értelmezését, szóba sem hozta a Habsburgokat. Sokkal visszafogottabb és ünnepélyesebb formában fogalmazta meg ugyanezt a december 10-i Horthy-ünnepélyen, ahol a Nemzeti Hadsereg fővezérének nem kevesebbet tulajdonított, mint hogy 1919 őszén „a romokból a régmúlt, fölséges, független, nemzeti Magyarország, a független magyar királyság kelt föl”.⁷³ Prohászka beszédében egyértelműen kiállt nemcsak Horthy Miklós személye, hanem a kormányzói intézmény mellett is, amelyben a királysággal kapcsolatos viták feloldásának hatékony módját jelölte meg.

A szabad királyválasztókkal való óvatos szimpátiaként értelmezhető magatartás bizonyára feszültséget keltett a Magyar Királyság Pártjában, erre utal, hogy az említett Horthy-ünnepély előtti napon az események hatására újabb közös

70 Felsővályi Ákos (szerk.): Prohászka Ottokár: Napló. III. köt. 1919–1927. Székesfehérvár, 2013. (Prohászka Ottokár jubileumi sorozat, 8.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: ppek.hu 800. sz. – 2021. május. 1920. december 3.

71 Világ, 1920. december 3. 4.

72 Szózat, 1920. december 8. 1.

73 Prohászka Ottokár: A gubernátor hivatása. (1920) In: Schütz Antal (szerk.): Prohászka Ottokár: Sion hegyén. Budapest, 1929. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXV.) 255–259., 256.

állásfoglalást fogalmaztak meg és írtak alá a párt elnökei. (Vagyis Prohászka is.) Kijelentették, hogy a királykérdés „ötletszerű” felvetését rendkívül károsnak tartották, továbbá maga a szöveg lényegében újraismételte a nyári állásfoglalásokat, annak érezhetően legitimista kontextusával együtt, miszerint a párt „a közjogi folytonosság elve alapján áll és a királykérdést addig megoldhatónak nem tartja, míg az alkotmányosan megkoronázott királynak a nemzethez való viszonya tisztázva nincs”.⁷⁴ („Alkotmányosnak” minősítették IV. Károly uralkodását, és ennek alapján képzelték el a „nemzethez fűződő viszony” tisztázását.) Nem tudjuk, volt-e szerepe ennek az állásfoglalásnak abban, hogy Károlyi József Fejér megyei főispán határozottan legitimista beszédet tartott, amely parlamenti interpelláció témáját is szolgáltatta, mindenestre Teleki Pál miniszterelnök válaszát a király-ság-párt az ő álláspontjuk elfogadásaként értékelte.⁷⁵

Legalább ennyire érdekes, hogy a Bánffy Miklós elnökletével zajló értekezlet sajtóhírek szerint „egyhangúlag a legitimista álláspontra helyezkedett és kimondotta, hogy szerinte a királykérdést csak Károly királlyal való egyetértésben lehet eldönteni”.⁷⁶ A jelen lévő Prohászka a határozathozatal előtt azonban gyorsan eltávozott, arra hivatkozva, hogy a kormánypárt elnökeként „nem akart állásfoglalásával elébe vágni a kormányzópárt döntésének”. Vagyis a kormánypártban kialakult antilegitimista hangulat ismeretében nem akart asszisztálni a legitimista jellegű royalista határozathoz, azután viszont mégis aláírta – kicsit úgy tűnik, hogy minden elvárásnak egyszerre akart megfelelni ekkoriban is. Ugyancsak a *Pesti Napló* írt arról, hogy e nézetkülönbségek miatt felmerült, hogy Prohászka lemond a Magyar Királyság Pártjában viselt elnöki tisztségéről. (Erre nem került sor.) A pártpolitikai állásfoglalásban bizonytalanok mutatózó püspök számára felüldülés lehetett, hogy december 11–12-én nagykanizsai szervezetek (főleg az Ébredő Magyarok Egyesülete) előtt fejthette ki a keresztény-nemzeti megújulás radikális programját, érezhetően ez a szerep sokkal közelebb állt Prohászkaéhoz.⁷⁷

Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1921-ben

Az állásfoglalás elkerülésének szándékát tükrözheti, hogy a királyság-párt 1921. januári közgyűlésén – néhány új alelnöki és választmányi tagi posztot érintő tisztújítás mellett – nem történt semmi különös.⁷⁸ Viszont az 1921-es esztendőtt egyértelműen IV. Károly két visszatérési kísérlete határozta meg, amelyek komoly próbatételek elé állították a pártot, újabb vélemény kialakítására készíteték Prohászka Ottokárt – és a kettő nem feltétlenül fedte egymást.

74 Az Újság, 1920. december 10. 2.; MNL FML. IV.401.b.) 31. dob. 46. kf. A határozat szövegének megküldése mellett további propaganda anyagokkal is ellátták Károlyi József főispánt, továbbá egy eszmecezeré Budapestre hívták, ez utóbbi körülmény is a párt irányvonalát illető elbizonytalanodásra utalhat.

75 Nemzetgyűlés naplója, VII. 253–257.; Neményi: Jelentés, 16–17.

76 Pesti Napló, 1920. december 10. 1.

77 Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 132–137.

78 Pesti Hírlap, 1921. január 20. 1.

IV. Károly első visszatérési kísérlete 1921. március végén – április elején zárba hozta a Magyar Királyság Pártját. Ennek nyilvánvaló jele, hogy az esemény-nyel kapcsolatos elnökségi döntésüket kétfajta szövegezésben is elkészítették, az egyikből, amelyet a főispánok útján a helyi szervezeteknek küldtek,⁷⁹ kihagyták a legitimista hatású szövegrészeket, így csak a korábbi megállapításaikat ismételték, amelyek nyilván az előállt új helyzetben már nem érték el egy karakteres politikai nyilatkozat szintjét. Az egyetlen új elem az volt, hogy burkoltan, de megállapították, hogy nem tartották megfelelőnek a visszatérési kísérlet időzítését: „[A párt] a magyar királyság teljes helyreállításáért és megalapozásáért küzd, de a személyi kérdés megoldását a magyar törvényhozástól várja. E kérdés csupán törvényesen oldható meg, az összes körülményeket mérlegelő bölcsességgel, mert minden idő előtti kísérlet megingatná azt a jogalapot, amelyen a magyar állam fennállása nyugszik.” Kifejezték továbbá köszönetüket Horthynak a helyzet gyors és bölcs megoldásáért. A sajtóban közölt párthatározatban viszont megjelentek olyan mondatok, hogy a párt hűségesen ragaszkodik „a közjogi jogfolytonosság alapján nyugvó” elveihez, továbbá felháborodásuknak adtak hangot amiatt, hogy IV. Károly visszatérési kísérletét a „külső erőszak” akadályozta meg, vagyis idegen hatalmak korlátozták az országot „a legközvetlenebb belügyét jelentő királykérdésnek szabad megoldásában”.⁸⁰ Nem is kell nagyon a sorok között olvasni a legitimista megközelítés felismeréséhez.

Prohászka Ottokár – mint személyes feljegyzései bizonyítják – nem így értékelte a helyzetet, az egész visszatérési kísérletet elhibázott és felesleges akciónak minősítette, és IV. Károly uralkodói kvalitásairól sem volt épp a legjobb véleménnyel. Naplójában úgy fogalmazott, hogy „a szegény király is bejött”, a szerencsétlen és rosszul elsült vállalkozásért pedig az uralkodó rossz tanácsadóit tette felelőssé.⁸¹ A püspökben a rosszul időzített és kivitelezett akció ekkor megerősítette a Horthy kormányzóságába vetett, korábban is képviselt legteljesebb bizalmát. Magánlevelében így írt erről: „Ott ült másfél órát [ti. a király a kormányzónál] – képelem, mily gyötrelme lehetett Horthynak, aki bizonyára legitimista, de most velünk együtt meg van győződve, hogy a »lex« a nagy »necessitas« előtt, melyben élünk, háttérbe lép. Úgy is kell; mi történnék velünk s a nemzetgyűléssel, ha a királykérdést, melyet aligha lehet sokára elcsendesíteni, ilyen gesztussal hagynók elintéztetni? Azután itt a nyakunkon a kis-entente; gondolom, megtámadna s azután igazán Lengyelország sorsára jutnánk.”⁸² Elég egyértelműnek tűnik, hogy Prohászka teljesen azonosult a Horthynak tulajdonított véleménnyel („velünk együtt meg van győződve”): alapvetően el tudta volna fogadni a királyi trón IV. Károllyal való betöltését, az aktuális helyzetben ezt

79 MNL FML IV.401.b.) 31. dob. 46. kf.

80 Budapesti Hírlap, 1921. április 9. 2.

81 Prohászka-napló, 1921. április 11.

82 Frenyó Zoltán (szerk.): Prohászka Ottokár: Modern pünkösöd. Budapest, 2005. 534–535. Idézi: Markó Csaba: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása 1920 és 1922 között. In: Mózessy Gergely (szerk.): Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Budapest–Székesfehérvár, 2006. 71–84., 82.

ugyanakkor kivitelezhetetlennek és károsnak tartotta, már csak a nyilvánvaló külső fenyegetettség miatt is.

A király első visszatérési kísérlete után Bethlen István első kormányába a Magyar Királyság Pártjának két elnökét is felkérte, Bánffy Miklóst a külügyi, Ráday Gedeont a belügyi tárca vezetésére, ezért ők távoztak is az elnökségből. Ennek ellenére a parlamentben a kormánnyal szembeni kritikaként elhangzott, hogy a királyság-pártnak két minisztere is van a kabinetben pedig nem is parlamenti párt, a Bánffynak szóló nevetés pedig arra utalt, hogy néhány honatyá már nem tudta igazán komolyan venni a royalistákat.⁸³

A második „királypuccs” után sem javult a helyzet, a Habsburg-ház trónfosztását kimondó 1921. évi XLVII. tc. után gyakorlatilag üres formulákkal ismételték meg a korábbi nyilatkozatokat. Tiltakoztak a külső hatalmaknak Magyarország belügyeibe, a királykérdés eldöntésébe való beavatkozása ellen, az új helyzetben, „a nemzetre kényszerített keretek között” a párt kijelentette, hogy folytatja munkáját, és „fokozott munkássággal kíván az ország fennállását veszélyeztető köztársasági irányzat ellen küzdeni és a maga részéről mindent el fog követni, hogy a Szent Korona nemzetfenntartó nimbusza sértetlenül kerüljön ki a mai idők viharából”.⁸⁴ A párt érezhető identitás-válságba került, nem tudott azonosulni a detronizációs törvénnyel, és sajnálták a második visszatérési kísérlet kapcsán történeteket, jellemzően elszólták magukat, amikor hozzátették, hogy a király visszatérése „az ország érdekében” nagyon is kívánatos fejlemény volna.⁸⁵

Prohászkaiban semmiféle ilyen illúzió nem volt, sőt, amikor először hallott IV. Károly újabb kísérletéről, magánkörben elhangzott első szavai azok voltak, hogy „nagy bajok lesznek ebből”.⁸⁶ Naplójában is azt írta a visszatérő királyról, hogy „inkább otthon maradt volna a kápolnájában”, ahelyett, hogy vasúti sínek mentén a szabad ég alatt vett részt szentmisén. A püspök számára a budaörsi csata halottaira való megemlékezés fontosabb volt, mint a király melletti állásfoglalás.⁸⁷ Prohászkanak ezek az – igaz, csak magán feljegyzésekben megörökített – gondolatai finoman szólva nem fedték a Magyar Királyság Pártjának egyre inkább leplezetlenül legitimista megközelítéseit. (Ez ismét elhangzott a parlament padsoraiban is, amikor decemberben Ráday Gedeonhoz és Bánffy Miklóshoz szólva a legitimistákhoz való nyílt csatlakozást kérték számon.⁸⁸) A püspök ugyan nem ítélte el a legitimistákat, és nem is üdvözölte, hogy az említett törvény szerint a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre, viszont egyértelműen magáévá tette Bethlen István miniszterelnök kialakított álláspontját, aki az Egységes Párt zászlóbontásakor, majd a detronizációs törvény indoklásában is határozottan a királykérdés „kikapcsolása” mellett kötelezte el magát.⁸⁹ Egy november eleji in-

83 Nemzetgyűlés naplója, X. 37–38.

84 Friss Újság, 1921. november 23. 2.; Magyarország, 1921. november 23. 2.

85 A Magyar Királyság Pártja, 13.

86 Halmay Elemér: Revízió, választójog, királykérdés. Budapest, 1931. 88.

87 Prohászka-napló, 1921. október 25.

88 Nemzetgyűlés naplója, XIII. 419.

89 Halmay: Revízió, választójog, királykérdés, 89–93.

terjében az őt kérdező újságíró szavába vágva, „bizonyos heveséggel” jelentette ki a királykérdésről, hogy „azt el kell feledni, azt el kell egy időre temetni, azt ignorálni kell”.⁹⁰ Kicsit részletesebben is kifejtette mindezt a *Szózat* tudósítójának, mint mondta, a királykérdés nem más, mint „minket folyton ellentétekbe hajtó, vak szenvedély”, amely az összefogást és a kibontakozást akadályozza.⁹¹ Úgy vélte, ha a különböző pártok nyugodtan elemzik a kialakult helyzetet, „a hit biztos ösztönével belátják”, hogy csak a királykérdés „kikapcsolása” jelentheti a kiutat, mert ha könnyelműen bárki szóba hozza, „új kavarodás kiindulópontjává” válik. Prohászka elutasította azt a vélekedést, miszerint a legitimista – szabad királyválasztó ellentét megfelelné a katolikus – protestáns szembenállásnak, és cáfolta, hogy a katolicizmus érdekei azonosak volnának a KNEP-ével, és különösen a „királypuccsokban” kompromittálódott legitimistákkal. (Minden bizonnyal ifj. Andrássy Gyulára és Rakovszky Istvánra célt.)

Prohászka érintettsége folytán érdemes ugyanakkor megemlíteni, hogy a szellemi irányítása alatt álló, szócsövének is tekinthető *Fejérmegyei Napló* erőteljesen legitimista szellemiséget képviselt. IV. Károly második visszatéréséről nyilvánvaló reménységgel tudósított, a detronizációs törvényt viszont gyászkeretes címlapba foglalt *A magyar szent korona porba esett* című cikkel ismertette.⁹² Az „Éljen a király!” zárómondat egyértelműen IV. Károlynak szólt, s a sikertelen királypuccs kapcsán azt fejtegette, hogy a „számkivetésbe hurcolt fogoly király sorsánál nem jobb a magyar nemzet sorsa”.

Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja 1922-ben, illetve később

Fentiekhez képest meglepő, hogy 1922. február 23-án, a királyság-párt éves közgyűlésén elmondott beszédében Prohászka elnöki megnyitó beszéde sokkal inkább a legitimista körök fülének volt hízogó.⁹³

Először arról beszélt, hogy a Magyar Királyság Pártja alapítása óta folyamatosan és következetesen hű volt az elveihez, melyeket sem a legitimisták, sem a szabad királyválasztók törekvései egyszer sem ingattak meg. (Mint láttuk, ez azért legalábbis árnyalásra szoruló kijelentés volt.) Majd tőle megszokott módon, határozottan kiállt Horthy és a fennálló rendszer mellett: „Mi [...] oly párt keretében állunk, mely a királyhűséget vallja, de amely az eszmények megvalósítását s e hűség aktualitását a fennálló törvények keretében, a magyar sorsot intéző kormányzóval és kormánnyal egyetértésben akarja teljesíteni.” Udvarias szavakkal nevezte megítisztelőnek, hogy a párt elnöke lehet, azután elítélte azokat a politi-

90 Szegedi Új Nemzedék, 1921. november 6. 3. (= Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 164.)

91 Szózat, 1921. november 25. 1–2. (= Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 167.)

92 Fejérmegyei Napló, 1921. október 25. 1.; november 1. 1.

93 A Magyar Királyság Pártja, 3–6. (= Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 176–177.); Szózat, 1922. február 25. 4.

kusokat, akik az elveiket „néha ignorálni, sőt némaságra kárhozzatni is szeretik”, szálnalmasnak nevezte a „politikai taktikázást”. (Tegyük hozzá, az önkritikára utaló legkisebb jelek nélkül.) A párttal azonosulva kijelentette: „Kimondtuk bemutatkozásunkkor, s kimondjuk ma is, hogy legitimisták vagyunk, valljuk, hogy a királyságnak a magyar alkotmányban letéteményezett hagyományaiért síkra szállunk, s hogy a magyar törvények keretében teljesen alkotmányos úton érvényesítjük jogainkat a király érdekében!” Szavai alighanem szorosán összefüggtek hallgatóságának inkább legitimista szimpátiáival, és ezúttal nem a királykérdés „ignorálásáról” beszélt, hanem arról, hogy legitimista meggyőződésüket csak a fennálló törvényes rend keretei között, azt tiszteletben tartva szabad megfogalmazniuk. Vagyis nem feladni kell a királyság jogfolytonosságába vetett hitüket, hanem azt összeegyeztetni az aktuális – a trónfosztás következtében kialakult – jogi helyzettel. „Mi tiszteljük s megtartjuk a törvényt, még akkor is, ha az felfogásunkkal ellenkezik” – fejtegette, s a dilemmát úgy látta feloldhatónak, ha figyelmüket a törvényekben képviselt világ helyett „az erkölcsi világra”, a „hagyományok világára” koncentrálják, „ahogy a lelkünkben ápolt legitimizmus kívánja”. A „lelkünkben ápolt legitimizmus” sikeresnek ígérkező kísérlet volt a királyság-pártot érintő különböző politikai elvárásokra, amiből Prohászka tovább is lépett annak megfogalmazására, hogy pártjuk továbbra sem kíván nehézségeket okozni Horthynak vagy Bethlennek, a „társadalmi akció talaján” marad, nem szaporítja a parlamenti pártok számát. A legfontosabb a kormány konszolidációs politikájának aktív, elkötelezett támogatása – szögezte le, mert ez vezethet el majd a királyság ügyének megoldására is. „Ezeréves hagyományok szítják e lelkesülésünket; szítják azt a magyar élet s érzés sok százados, meg nem szakított folyama, melynek nem szabad elszikkadnia a sikertelenség s a kedvetlenség sivatagában” – mondta lelkesülten, és úgy látta, ez a hozzáállás hatja át a Magyar Királyság Pártját, ad új energiákat a párt munkájának sikeres folytatásához.

Prohászka ismét beválasztották a megújult elnökségbe, rajta kívül csak Raffay Sándor és Neményi Imre ügyvezető elnök maradt a korábbi vezetőségből, új elnökök Lukács György (az 1905-ös darabont-kormány kultuszminisztere, 1922-től kormánypárti képviselő), gróf Somssich Tihamér és gróf Teleki József lettek.⁹⁴ Ennek ellenére a későbbiekből nincs semmiféle adatunk arra, hogy Prohászkanak bármilyen kapcsolata lett volna az egyre egyértelműbben legitimista irányba forduló királyság-párttal. A püspök nem vállalt újabb képviselői mandátumot, közéleti szereplésében egyre inkább a mozgalmi jellegű, határozott keresztény-nemzeti politikát képviselő szervezetek, például az Ébredő Magyarok Egyesülete felé fordult, ilyen fórumokon fejtette ki politikai programját.⁹⁵

A királyság-párt közgyűlésének megnyitójában képviselt elveit pontosan megismételte pár héttel később, amikor egy székesfehérvári küldöttség szerette volna rábírní, hogy induljon újra a nemzetgyűlési mandátumért.⁹⁶ Talán kicsit

94 A Magyar Királyság Pártja, 59.

95 Fazekas: Prohászka Ottokár és az Ébredő Magyarok Egyesülete.

96 Fejérmegyei Napló, 1922. március 16. 1. (= Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 178.)

egyértelműbben is fogalmazott, arra kérve a választókat, hogy „kapcsolják ki a felesleges szétválasztó kérdéseket. Ő is legitimista, megvallja, hogy Magyarország koronás királya van. De viszont törvényeink is vannak, melyeket ugyan kényszerítettek ránk, de épp ugyanazon kényszer hatása alatt tiszteletben kell tartanunk. Ez ne válasszon szét bennünket. A kormány jót akar, intencióiban tiszta, tisztelnünk kell, ha más felfogáson van is valaki.”

A királyság-párt működése talán egyébként is ellaposodott volna, de e folyamatot mindenképp új megvilágításba helyezte IV. Károly 1922 április elején váratlanul bekövetkezett halála, mely sajátos módon mozgósította újra a hazai legitimista tábor. Az még önmagában nem tekinthető radikálisan legitimista politikai demonstrációnak, hogy a Magyar Királyság Pártja gyászistentiszteletet tartott IV. Károlyért,⁹⁷ egyébként a többi főpaphoz hasonlóan Prohászka is így járt el Székesfehérváron, ahol megyei gyász-közgyűlésre is sor került.⁹⁸ A halálhír kapcsán a *Fejérmegyei Napló* ismét gyászkeretes címlappal jelentkezett, és a „király ravatalánál” úgy látta, hogy „fejéről a szabad királyválasztók leütötték Szent István koronáját”.⁹⁹ A vezető legitimista körök azonban nem így látták, és az ifj. Andrassy Gyula összegyűlték (Apponyi Albert, Rakovszky István, Zichy János, Haller István stb.) egyetértésre jutottak abban, hogy „a legtisztább legitimizmus szerint a magyar trón Károly elsőszülött fiát, Ottó trónörököszt illeti meg”. Proklamációt is intéztek a magyar nemzethez, amelyben II. Ottót magyar királynak nyilvánították, Zita királynét az uralkodó törvényes képviselőjének, követelték, hogy IV. Károlyt Magyarországon temethessék el, és a királyi család térhessen haza.¹⁰⁰ A kormány határozott ellenlépéssel válaszolt az újabb legitimista zavargással fenyegető akcióra, úgy ítélte meg, a proklamáció törvénybe ütközik, ezért betiltotta a közzétételét, röpcédulákon vagy falragaszokon való terjesztését, és elrendelte az azt közlő lapok elkobzását.¹⁰¹ A második királypuccs után Károlyi Józsefet a főispáni székben váltó felsőöri Nagy Pál sajnálattal válaszolta, hogy a *Fejérmegyei Napló* azt már az intézkedés előtt kinyomtatta, nem lehet megakadályozni, ugyanakkor úgy vélte, hogy a hatósági intézkedés csak rontana a helyzetet.

Prohászka érintettsége miatt érdemes megemlíteni, hogy a lap erőteljesen legitimista irányvonala IV. Károly halála után jelentősen enyhült, s ehhez a püspöknek bizonyosan köze volt. „Keresztény irányzata Prohászka Ottokár püspök öngyméltósága közvetlen befolyása mellett feltétlenül biztosítva van” – jelentette a lapról a főispán, mely magas színvonalúnak és kifejezetten kormánytámogatónak minősítette 1922 nyarán.¹⁰² Ugyanezt állapította meg októberben is,

97 Magyarország, 1922. április 8. 4.

98 Fejérmegyei Napló, 1922. április 7. 1.

99 Fejérmegyei Napló, 1922. április 4. 1.

100 Uo. 2.

101 Miniszterelnökség távirata Fejér megye főispánjának, 1922. április 4. res.27/1822. – MNL FML IV.401.a.) (= Bizalmas iratok) 14. dob. 61. kf. (= Sajtóügyek)

102 Nagy Pál a Miniszterelnökség Sajtóosztályának, 1922. július 1. res.65/1922. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. kf.

hozzátéve, hogy a választások óta a *Fejérmegyei Napló* teljesen kormánytámogató, a királykérdést nem erőlteti, és ez Prohászka személyes fellépésének, valamint a főispán vezetésével alakult sajtóbizottság munkájának eredménye, a megyei lapok közül csak ezt tartotta anyagi támogatásra érdemesnek.¹⁰³

Prohászka IV. Károly halála kapcsán is tett egyértelműen legitimista elkötelezettségű nyilatkozatot. 1922 decemberében a Szociális Missziótársulat közgyűlésén beszélt arról, hogy a magyarságot ért számos csapás közül a legnagyobb „koronás királyunk” áprilisi elvesztése volt.¹⁰⁴ IV. Károly uralkodásának elismerésében lendületes szónoklata során tovább is ment: „A magyar szíveket nem kell buzdítani a királyhűségre, a szent korona tiszteletére, mert az utolsó kunyhóban is ott él a király iránt való ragaszkodó szeretet. A szenvedésnek bármilyen hamva szállja meg a magyar tűzhelyeket, a sűrű hamu alatt is ott izzik utolsó szikra gyanánt a nemzet reménye Magyarország boldogulása iránt, s szerető hűsége a szent felséges korona és annak viselője iránt.” A legitim uralkodónak minősített IV. Károly elvesztése miatt őszinte gyászat juttatta kifejezésre. Később, egy alkalommal, Csernoch János hercegprímást – első miséjének 50. évfordulóján – „királykoronázó esztergomi érseknek” nevezte, amit bizonyára a legitimisták ismét csak jól értettek.¹⁰⁵

A Magyar Királyság Pártja folytatni akarta korábbi felvilágosító, társadalmi tevékenységét, például újra pénzdíjas pályázatot írtak ki „A magyar nemzeti királyság alkotmányjogi jelentősége jogtörténeti megvilágításban” címmel,¹⁰⁶ tanulmányi ösztöndíj-programot indítottak különösen hadiárva és közalkalmazottak fogyatékkal élő gyermekei részére,¹⁰⁷ a tankerületeken keresztül ajánlották a tanulóknak a párt klubhelyiségét és könyvtárát,¹⁰⁸ stb. De később a párt tevékenysége tulajdonképp kimerült legitimista akciókban, például gyászmiséket tartottak IV. Károly halálának évfordulóján,¹⁰⁹ sőt mondtak ilyeneket Ferenc József emlékére, valamint Zita királyné névnapjára ünnepi miséket.¹¹⁰ Politikai megnyilvánulásaik megritkultak és alig tartottak számot közérdeklődésre. 1925-ben Lukács György elnök beszélt arról egy társas vacsorán, hogy a királyság-párt még mindig létezik, és tevékenysége azért fontos, mert a királykérdést – bár meg-

103 Nagy Pál a Miniszterelnökség Sajtóosztályának, 1922. október 25. res.102/1922. – MNL FML IV.401.a.) 14. dob. 61. kf. A lap irányvonalának őrzését egyébként a kormány is fontosnak tartotta, később szóvá tették a főispánnak, hogy egy vezércikkben úgy foglaltak állást, miszerint a királykérdés nem aktuális, de erőteljes kritikával illették a szabad királyválasztókat. A királykérdés újra-tematizálódásától való félelem érhető tetten abban, hogy a főispánt figyelmeztették az ilyen cikkek megjelenésének megakadályozására. A Miniszterelnökség Sajtóosztálya Nagy Pálnak, 1923. április 23. – Uo.

104 Magyarország, 1922. december 12. 4.

105 Magyarország, 1924. nov. 19. 3.

106 Magyar Jogi Szemle, 1922. VII. sz. 446., Budapesti Hírlap, 1922. május 21. 14.

107 Fővárosi Közlöny, 1922. május 26. 1457. Ezt meg is valósították, a párt ösztöndíjának elnyerésére például: Erdődi Kálmán: A budapesti I. kerületi Iskola-téri községi leánygimnázium harmincadik értesítője, 1921–1922. Bp., 1922. 11.

108 Népszava, 1926. február 10. 6.

109 Pl.: Új Nemzedék, 1923. április 12. 6.; Az Újság, 1925. március 31. 5.

110 Pl.: Budapesti Hírlap, 1922. november 15. 4.; Új Nemzedék, 1923. április 24. 5.

oldása nem aktuális – felszínen kell tartani, és felül kell vizsgálni a detronizációs törvényt.¹¹¹ Mindennek azonban már egyszerűen nem volt következménye.

A párt hitelességének csökkenéséhez nagy mértékben hozzájárult, hogy 1922 márciusától egyre gyakrabban cikkeztek a lapok arról, hogy a Károly krt. 3. sz. alatti székhelyük egyik helyiségében, az ún. „Royalista Klubban” kártyabarlang működött.¹¹² A pártnak és/vagy valamely tisztségviselőjének anyagi hasznot hozó vállalkozás nyilván nehezen volt összeegyeztethető a Szent Korona magasztos eszméinek hirdetésével, különösen, hogy sor került razziákra, a klub bezárására, majd más néven történt újraindítására.¹¹³ Konkrét adatunk nincs róla, de valószínűsíthető, hogy ez a körülmény összefüggésbe hozható azzal, hogy Prohászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja közötti viszonyáról – 1922. februári közgyűlési megnyitó beszéde után – semmilyen további információ nem ismert.

Összegzés

Tanulmányunk elején jeleztük, hogy a szakirodalom rendszerint Prohászka-nak a legitimizmustól való elhatárolódását állapítja meg. Ezt erősítik egyes visszaemlékezések, például egy fehérvárcsurgói kastélyban rendezett díszében a „csupa legitimista főúr” között különként helyet foglaló, „szabad királyválasztónak” minősített püspökről.¹¹⁴ A Prohászka-t, mint közéleti-politikai szereplőt elemző tanulmányok is megállapítják, hogy a püspök „soha nem volt legitimista”, a kisebbséget képviselő függetlenségiek híve volt,¹¹⁵ vagy „eltérően a főpapság és a klérus többségétől, soha nem volt aulikus, és 1918 után sem lett legitimista”.¹¹⁶ Ezzel szembeállítható, hogy már kortársai között is volt, aki szerint nem igaz, hogy a püspök elfordult volna a legitimizmustól,¹¹⁷ 1923-ban Lorenzo Schioppa nunciusnak is voltak olyan – ebben a formában nyilván egyoldalú és túlzó – értelülései, hogy Prohászka legitimizmusa miatt törekszik érseki babérokra.¹¹⁸

Az mindenképpen bizonyos, hogy nem illeszkedett a püspöki kar elkötelezetten legitimista főpapjainak sorába, de tőlük nemcsak ez, hanem feltűnő politikai aktivitása is megkülönböztette őt. 1920–1922 közötti vonatkozó megnyilatko-

111 Békés, 1925. február 7. 1.

112 Az egyik első alapos, oknyomozó riport: Világ, 1922. március 11. 7.

113 Pl.: Pesti Napló, 1926. április 25. 17.; Magyarország, 1926. június 24. 6.; Az Est, 1927. december 6. 3.; Magyarország, 1927. december 30. 10.

114 Horváth Kálmán: Prohászka a szívekben. Magyar Fioretti. Székesfehérvár, 2009. (Prohászka Ottokár jubileumi sorozat, 2–3.) Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: ppek.hu 550. sz. – 2021. május. 128.

115 Markó: Prohászka politikai és közéleti szerepvállalása, 74., 78.

116 Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése. In: Szabó Ferenc S.J. (szerk.): Prohászka ébresztése, I. Budapest, 1996. 109–124., 120.

117 Zulawski Andor: „A diadalmas világnézet”. Tanulmányok Prohászka Ottokárról. Budapest, 1932. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: ppek.hu 725. sz. – 2021. május. 46.

118 Horváth László: Lelkigyakorlat és közéleti szereplés. Prohászka Ottokár és a pécsi egyházmegye kapcsolata. In: Mózesy Gergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Székesfehérvár, 2012. 132–143., 139.

zásai hol így, hol úgy értelmezhetők, az a benyomása is kialakulhat az utókor olvasójának, hogy az államforma egyszerűen kevésbé volt fontos Prohászka számára, mint a „keresztény-nemzeti” Magyarország megteremtéséért (abban a szociális igazság érvényesüléséért, a szegények felemelkedéséért stb.) vívott, legalább annyira szellemi, mint politikai küzdelem. Ennek következtében hajlamos volt a királykérdésben gesztusokat tenni éppen aktuális hallgatósága szimpátiájának elnyerése vagy fenntartása, az egységes keresztény táborba való bekapcsolása érdekében. Kitérőként érdemes megjegyezni, hogy ugyanez a Prohászka Ottokár 1918 őszén – túlteljesítve a püspökök Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásának szintjét – arról beszélt, hogy a katolikus egyháznak minden államforma megfelel („az egyháznak nincs forradalma se királysággal, se köztársasággal”),¹¹⁹ jogosnak ismerte el a királyság megszűnését és a köztársaságot. („Ami 900 éve, hogy fennállt, a magyar királyság, most mint villámcsapásra, gyökereitől kifordult s a felszabadult nép most már maga döntött az államforma fölött, s maga választja meg a népköztársaság elnökét.”¹²⁰)

Ingadozónak, taktikusnak, az éppen aktuális körülményekhez igazodni próbálónak is tarthatjuk ezért Prohászkat, aki viszont következetes volt a Horthy-rendszer fenntartása és a kormányzó személye iránti feltétlen bizalom tekintetében. A királykérdésben egyértelműen az 1921 őszén megfogalmazott „ignorálás” volt számára a legszimpatikusabb, minden más megosztottságot eredményező politikai kérdést egyszerűen háttérbe akart szorítani. Prohászka Ottokár 1922 februárjában elmondott „lelkünkben élő legitimizmus”-konceptiója megfeleltethető annak az állapotnak, amelyet nevezhetünk „konszolidált legitimizmusnak” is,¹²¹ a lényeg, hogy ez tulajdonképp nem más, mint a Habsburg-házból származó uralkodóval kapcsolatos várakozások – aktuális politikai körülmények miatti – elodázása. Valamelyest különbözik a politikai folyamatokat ekkor már egyértelműen kézbe tartó Bethlen István koncepciójától, aki elvben szintén elfogadta a jogfolytonosság gondolatát, ugyanakkor a „nemzeti királyság” gyakorlatias megközelítésében nem tekintett különösebb várakozással a trón betöltése felé, nem véletlenül alakultak ki éles konfliktusai az intranszigiens legitimistákkal.¹²²

A Magyar Királyság Pártjának feltűnése és eltűnése pedig alighanem általában jellemző a formálódó Horthy-rendszer közéleti viszonyaira.

119 Fejérmegyei Napló, 1918. nov. 27. 1. p.

120 Prohászka Ottokár: Amire a forradalomnak is szüksége van. (1919) In: Schütz Antal (szerk.): Prohászka Ottokár: Iránytű. Budapest, 1929. (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, XXII.) 152–163., 154.

121 Pál Ferenc: Adalékok Prohászka Ottokár és a szombathelyi egyházmegye kapcsolatához. In: Mózes Gyergely (szerk.): Prohászka-tanulmányok, 2009–2012. Székesfehérvár, 2012. 124–131., 130.

122 Romsics: Bethlen István, 132–134., 149.; Szeged, 1921. február 5. 1.

GICZI ZSOLT

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUSSÁG ÉS A TRIANONI BÉKE

*Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi elvet,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, elvett.*

*Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybehagyja.*

A tanulmány mottójául választott rövid vers Arany János *Civilizáció* című költeménye.¹ A politikai szatírát az 1877-ben kitört orosz–török háborút befejező San Stefanó-i békét 1878-ban felülbíráló berlini kongresszus hatására írta meg nagy költőnk.² A vers sorai azonban teljes mértékben vonatkoztathatók a Magyarország számára az első világháborút nemzetközi diplomáciai téren lezáró trianoni békeszerződésre is. Az 1920. június 4-én aláírt békeokmány rendelkezései közül az érintette legsúlyosabban a magyarságot, amely az állam új határait tartalmazta. Ennek következtében ugyanis az ország hatalmas területi és népességbeli veszteségeket szenvedett el. A történelmi Magyarország Horvátországgal és Szlavóniával együtt számított területe 325 411 négyzetkilométer volt, ami a trianoni határok között lecsökkent 92 833 négyzetkilométerre. A lakosság száma – ugyancsak Horvátországgal és Szlavóniával – 20 886 487 főről 7 606 971 főre esett vissza. Ez 71,5%-os területi és 63,6%-os lakosságbeli veszteséget jelentett.³ A világháborúban vereséget szenvedett államok közül Magyarország volt az, amelyiket a legnagyobb mértékben megcsönkítették. A magyar társadalmat a fentieknél is jobban elkésérítette az a tény, hogy az elcsatolt országrészekkel idegen

1 Arany János összes költeményei. *Civilizáció*. <https://mek.oszk.hu/00500/00597/html/vs187703.htm#52> (letöltés: 2021. június 26.)

2 Druzsín Ferenc: *Szabad száj – rendületlenül!* Arany János szatirikus pársorosai. www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2006/2006_01/005.htm (letöltés: 2021. június 26.)

3 Az 1920. évi népszámlálás. 1. rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 69. köt.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1923. 4.

országokhoz került 3 227 000 magyar, akik a teljes magyarság 32,5%-át tették ki.⁴ Nekik a következő években számtalan esetben kellett hátrányos megkülönböztetést elszenvedniük nemzeti hovatartozásuk miatt. A trianoni béke máig úgy él a magyarság tudatában, mint történelme egyik legnagyobb katasztrófája.

A békeszerződés következményei tragikusak voltak a magyarországi vallási közösségek számára is. Valamennyi felekezet veszített hívőket, egyházi személyeket és intézményeket. Évszázadokon keresztül kiépült, jól működő egyházi szervezetüket feldarabolták az újonnan meghúzott országhatárok. Nem jelentettek kivételt az evangélikusok sem. Az 1910-es évek elején az evangélikus felekezet hívei számát tekintve a római és a görögkatolikusokat, az ortodoxokat és a reformátusokat követve az ország ötödik vallási közössége volt. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Magyarországon, Horvátországban és Szlavóniában 1 340 143 evangélikus élt, akik a teljes népesség 6,4%-át képezték.⁵ 1920-ban a trianoni országterületen már csak 497 012 evangélikus volt. Ők az összlakosság 6,2%-át alkották.⁶ Az elcsatolt országrészekkel 843 131 evangélikus vallású személy került idegen államokhoz. Ez az evangélikus felekezet számára hívei 62,9%-ának elvesztését jelentette. A megdöbbentő nagyságú veszteség ellenére az evangélikusok részesedése az ország lakosságából csak 0,2%-kal csökkent. Ez az azzal magyarázható, hogy voltak olyan egyházak – a görögkatolikus, az ortodox és az unitárius –, amelyek az evangélikusnál jóval nagyobb arányban veszítették el tagjaikat. Az egyes felekezetek eltérő veszteségei következtében az 1920-as években az evangélikusok létszámuk szerint a római katolikusok és a reformátusok után már a harmadik helyen álltak az ország felekezeteinek sorában.

Magyarország megcsonkítása az evangélikus egyházi személyek és intézmények számának alakulására ugyancsak drámai hatást gyakorolt. 1910-ben az evangélikus egyházban 899 lelkész és 179 segédlelkész teljesített szolgálatot. 1921-es adatok azt mutatják, hogy az új határok között az evangélikusoknak 258 lelkésze és 38 segédlelkésze tevékenykedett.⁷ Az evangélikus felekezethez tartozók méltán voltak büszkéek jól működő oktatási hálózataikra. 1910-ben az egyház 68 óvodát, 1 300 elemi népiskolát, 16 polgári iskolát, 25 középiskolát, 1 óvónőképzőt, 7 tanítóképzőt és 5 felsőfokú tanintézetet tartott fenn.⁸ Az 1920-as évekre ezekből csupán 1 óvoda, 402 elemi népiskola, 2 polgári iskola, 9 középiskola, 2 tanítóképző és 1 tanítónőképző valamint 1 felsőfokú tanintézet maradt a magyarországi evangélikusság birtokában.⁹ A társadalom számára

4 Buday László: Magyarország küzdelmes évei. In: Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. (Nemzet és emlékezet sorozat.) Budapest, 2008. 645. – A kötetben Buday 1923-ban megjelent művének részlete olvasható.

5 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. (Historia könyvtár. Kronológiák, adattárak 4.) História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 162.

6 Balogh – Gergely: Egyházak az újkori Magyarországon, 165.

7 Karner Károly: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. (Theologiai tanulmányok 14.) Debrecen, 1931. 73. XXVI. táblázat.

8 Karner: A felekezetek Magyarországon, XXXI. táblázat számozatlan oldalon.

9 Karner: A felekezetek Magyarországon, XXXII. táblázat számozatlan oldalon.

az evangélikus egyházban zajló oktatási tevékenység mellett igen hasznos volt a vallási közösségben végzett szociális munka is. Ennek intézményi keretei szintén jelentősen szűkültek a trianoni békeszerződés következtében. Példaként szerepel itt az evangélikus árvaházak számában bekövetkezett változás. 1910-ben a történelmi országterületen 7 evangélikus árvaházban gondoskodtak a rászoruló gyermekekről, az 1920-as években a lecsökkent területű Magyarországon mindössze 1-ben.¹⁰

A korabeli magyarországi evangélikus egyházszervezet alapegységeit a gyülekezetek, más néven egyházközségek képezték, élükön a lelkésszel és a hívők által maguk közül választott presbitériummal valamint a felügyelővel. A gyülekezetekből tevődtek össze az egyházmegyék, másként esperességek. Ezek lelkészi vezetői az esperesek (esetleg főesperesek), világi irányítói az egyházmegyei felügyelők voltak. Több egyházmegyét foglaltak magukba az egyházkerületek. Élükön lelkészi előjáróként egy püspök, világiként pedig egy kerületi felügyelő állt. Az egyházkerületek fölött foglaltak helyet az országos egyház – akkor használatos kifejezéssel egyetemes egyház vagy egyházegyetem – tisztségviselői és testületei. Az egész egyház lelki irányítását a rangidős püspök végezte. A vallási közösség legfőbb világi előjárója az egyetemes felügyelő volt. (Megjegyzendő, hogy a korabeli evangélikus egyházi nyelvezetben használt „egyetemes” jelző a mai értelemben az „országos” szónak felel meg.) Az egyházi közélet legfontosabb fórumai az általában évente megtartott közgyűlések és a jóval ritkábban ülésező zsinatok voltak. Az országos egyházat hivatalos elnevezéssel Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyháznak hívták.

A trianoni békeszerződés az evangélikus egyházszervezetben óriási károkat okozott. Ezt jól szemléltetik a következő adatok. 1910-ben az országban az evangélikusok 901 gyülekezetben éltek, amelyek 48 egyházmegyébe tartoztak. Ezekből 1921-re az új országhatárok között 244 gyülekezet és 20 egyházmegye maradt.¹¹ Az 1910-es években a hazai evangélikusság 5 egyházkerületet alkotott: a bányait, a dunántúlit, a dunáninnenit, a tiszait és az erdélyi szászokét. Az első 4 kerület a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház részét képezte. Az Erdélyben élő német evangélikusok szervezetileg elkülönültek a magyarországi evangélikus egyháztól és egyházkerületük teljesen önálló, úgynevezett Erdélyi Országos Szász Evangélikus Egyházként működött. A trianoni béke következtében ők Romániához kerültek. A Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház kerületeinek száma nem változott, azonban a területi változások megcsonkították őket.

A történelmi országhatárok között élő evangélikusság nemzetiségi vonatkozásban nagy mértékben megosztott volt. 1910-ben az evangélikusoknak 31,9%-a volt csak magyar. 31,5%-uk német, 34,6%-uk pedig szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. A maradék 2%-ot románok, horvátok és egyéb népcsoportokhoz tartozók tették ki. A nem magyar evangélikusok közül legerősebb öntudattal az

10 Karner: A felekezetek Magyarországon, XXXVII. táblázat számozatlan oldalon.

11 Karner: A felekezetek Magyarországon, 73. XXVI. táblázat.

erdélyi németek (szászok) rendelkeztek. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy az előbb említett módon teljesen önálló egyházi szervezetet alkotva különültek el az ország más részeiben élő evangélikusoktól. Tanulmányunk a továbbiakban velük nem foglalkozik. 1920-ban a trianoni Magyarországon az evangélikusok 68,9%-a volt magyar, 15,1%-uk a német, 15,8%-uk a szlovák nemzetiséghez tartozott. A fennmaradó 0,2% más nemzetiségi közösségek tagjaiból állt.¹² Tehát a területi elcsatolások után Magyarországon maradt evangélikusok körében a magyarok aránya több mint a kétszeresére emelkedett. A németek és a szlovákok részesedése viszont körülbelül a felére csökkent. A meghatározó jellegűvé vált magyar többség ellenére azonban nem volt elhanyagolható a németek és a szlovákok jelenléte az egyház hívei között.

A trianoni békeszerződés megszületésének folyamatát a magyarországi evangélikusok többsége egyre növekvő aggodalommal figyelte. Ez derül ki a korabeli evangélikus sajtótermékek írásából is. A *Harangszó* nevű evangélikus hetilap 1920. január 4-i száma például *Új esztendő – új jövőendő* címmel közölt az ország sorsának alakulását vizsgáló gondolatmenetet. A cikk írója nagy szomorúsággal állapította meg, hogy a haza a „rettentő összeomlás” állapotában van. A világháborús vereség, az 1918–1919-es forradalmak okozta belső zűrzavar és az ország nagy részének idegen katonaság általi megszállása szinte kilátástalan helyzetbe sodorta a nemzetet. A készülő béke valószínűleg megalázó lesz a magyarok számára. A cikkíró a tragikus állapotból egyedüli kivezető útként a keresztény vallási alapon történő erkölcsi, politikai és társadalmi megújulást jelölte meg.¹³ Ezekben a napokban egy másik evangélikus hetilap, a *Budapesti Evangélikusok Lapja* szintén foglalkozott Magyarország sorsával. Az 1920. január 11-én megjelent lapszám *Felhívás!* című cikkének szerzője megállapította, hogy a magyar haza nagyon beteg és mindenkit arra szólított fel, hogy erejét nem kímélve munkálkodjon meggyógyításán, viruló életre keltésén.¹⁴

A *Harangszó* 1920. február 1-jén *Jaj a legyőzötteknek!* címmel közölt egy írást, ami már azt követően született meg, hogy a párizsi békekonferencián a magyar küldöttség megkapta Magyarországgal kötendő béke feltételeit. Ezek nyilvánossá válásukkor megdöbbentették a hazai közvéleményt. A cikket író Szalay Mihály kifejtette, hogy a magyarok tisztában voltak azzal, hogy szigorú békeelőírásokat kell várniuk. Arra azonban nem számítottak, hogy azok ennyire kegyetlenek és igazságtalanok lesznek. Úgy gondolta, hogy a további diplomáciai egyeztetésektől nem várható semmilyen engedmény, mert a győztesek előre eldöntötték, hogy milyen büntetést mérnek az országra. A helyzet lényegét jól látva állapította meg: „A béketárgyalásoktól semmi lényeges javulást nem várhatunk. Nem azért hívtak meg, hogy tárgyaljanak, hanem hogy megbízottainkban hivatalosan is arcul verjenek és meggyalázzanak bennünket. [...] Ilyen körülmények között

12 Karner: A felekezetek Magyarországon, 68. XXI. táblázat.

13 szm. [Szalay Mihály]: Új esztendő – új jövőendő. *Harangszó*, 11. évf. 1. sz. (1920. január 4.) 1. – A cikk szm. aláírással jelent meg, ami valószínűleg Szalay Mihály nevének rövidítése. Ebben az időben ő volt a *Harangszó* felelős szerkesztője és kiadója.

14 *Felhívás!* (Szerző nélkül.) *Budapesti Evangélikusok Lapja*, 6. évf. 2. sz. (1920. január 11.) 6.

hogyan várhatnánk igazságos, emberséges ítéletet. Ki volt már mondva a halálos ítélet előre; a többi mind csak hazug ceremónia, szemérmetlen világszalás, mint azok a jelszavak, amelyekért állítólag fegyvert fogtak s amelyekkel a vakon hívőket elámították.”¹⁵ Szalay kifejtette, hogy a magyarság kénytelen elfogadni a rá kiszabott igazságtalan ítéletet, mert a nemzetközi politikában nincs őt támogató győztes nagyhatalom. A megcsonkított ország és a nemzet fennmaradását úgy látta lehetségesnek, ha az egyéni és a társadalmi ellentéteket kiküszöbölve, erkölcsileg megújulva, a múlt hibáiból okulva széles társadalmi összefogással munkálkodik minden állampolgár a katasztrofális helyzetből való kijutásért.

A *Harangszó* a későbbiekben is tájékoztatta olvasóit a béketárgyalásokkal kapcsolatos fontosabb eseményekről. Ezekből a híradásokból kiderült, hogy megalapozott volt az a félelem, ami szerint a magyarok nem tudnak enyhíteni a tudomásukra hozott rendkívül szigorú békefeltételeken. Az evangélikus hetilap 1920. június 6-i száma már a két nappal korábban aláírt békeszerződésről közölt cikket *Föl a szívekkel!* címmel. Ez hangsúlyozta, hogy a magyar kormány csak a nemzetközi kényszer hatására írta alá az igazságtalan dokumentumot, ami halálra ítéli Magyarországot. A haza megcsonkításába azonban a magyarság nem tud beletörődni. „Nem, nem, soha!” – idézte az erre vonatkozó és a korszakban szállóigévé lett felkiáltást az eszme-futtatás szerzője. Kifejtette, hogy a jövőben a legfőbb nemzeti törekvés az országtól elcsatolt területek és a rajtuk élő magyarok visszaszerzése lesz. A cikk címe a katolikus misékben akkoriban latinul elhangzó „*Sursum corda!*” felszólítás fordítása. Ezt megismételve lelkesítette az evangélikus cikkíró a haza megmentésére valamennyi olvasóját: „Föl tehát a szívekkel én jó keresztyén magyar népem! Jelszavad legyen: imádkozzá! és dolgozzá! Ne feledd: imádsággal megszentelt munka Magyarországot hamar talpra állítja. Hunnia Isten segítségével szorgalmas munkával, vas akarattal erősebb, gazdagabb, virágzóbb, nagyobb lesz, mint volt valaha.”¹⁶

1920. június 4. gyásznap volt Magyarországon. A trianoni békeszerződés aláírásának napján az iskolákban és a hivatalokban szünetelt a munka. A boltok közül csak azok nyitottak ki, amik élelmiszert árultak. Az újságok gyászkeretben jelentek meg, a zászlókat félárbocra eresztették. Tiltakozó felvonulásokat és gyűléseket tartottak. A nemzetgyűlés ülésén szintén megemlékeztek a gyászos eseményről. Délelőtt tíz órakor megkondultak a harangok és a templomokban az országért és a nemzetért könyörgő istentiszteletek kezdődtek. Az evangélikus egyház méltó módon vette ki részét a nemzeti gyászból. Például a budapesti evangélikusság legjelentősebb templomában – a Deák téri evangélikus templomban – Raffay Sándor beszélt a szertartáson. Az eseményekről tudósító *Budapesti Hírlap* beszámolója szerint a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke „gyönyörű imádságot mondott Magyarorszáig jövőjéért”.¹⁷

15 Szalay Mihály: Jaj a legyőzötteknek! *Harangszó*, 11. évf. 5. sz. (1920. február 1.) 33. – Az idézetekben a könnyebb olvashatóság és érthetőség kedvéért kijavítottuk a nyomtatási hibákat és a megváltozott helyesírási szabályoknak megfelelően írtuk át a régies alakokat. Ezek a javítások nem változtatták meg az eredeti szövegek értelmét.

16 *Föl a szívekkel!* (Szerző nélkül.) *Harangszó*, 11. évf. 22–23. sz. (1920. június 6.) 145.

17 A nemzeti gyász. (Szerző nélkül.) *Budapesti Hírlap*, 40. évf. 134. sz. (1920. június 5.) 2.

Az evangélikusokat természetesen nem csak az ország sorsának alakulása foglalkoztatta a trianoni békeszerződés kapcsán, hanem saját egyházuk helyzetének változása is. Írásban és szóban számtalan megnyilatkozásra került sor 1920-ban, amelyekben az evangélikus egyházi személyek azzal foglalkoztak, hogy milyenek lehetnek a béke következményei felekezetük számára. Ezeket az állásfoglalásokat a jövő iránti mélységes aggodalmak jellemezték. Ugyanakkor kicsendült belőlük az Istenbe vetett bizalom arra vonatkozóan, hogy van kivezető út a kilátástalannak tűnő állapotból. A helyzet egyik legtárgyilagosabb értékelését Sztéhlo Kornél, az egyház egyetemes ügyésze adta, amikor az 1920. december 9-én tartott országos közgyűlésen ismertette a témával kapcsolatos véleményét. Ezt teljes terjedelmében közölte az *Evangélikusok Lapja* című hetilap 1920. december 20-i száma. Sztéhlo jogi szempontból közelítette meg a kérdést és elsősorban az országtól elszakított területeken élő evangélikusok viszonyaival foglalkozott. Előjáróban megállapította, hogy a Nemzetek Szövetségének alapokmánya a szomszédunkban alakult új államokat kötelezi polgáraik jogainak nemzetiségi és vallási megkülönböztetés nélküli tiszteletben tartására. Ezért elvben biztosított-nak látta az utódállamokba került evangélikusok autonómiáját és vallásszabadságát. Rámutatott, hogy a Magyarországon maradt egyházzsér vezetője szeretné elérni, hogy az elszakított evangélikusok változatlanul a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház részét képezzék és velük a kapcsolattartás szabadon történjen. Az egyetemes ügyész kifejtette, hogy kicsinek tartja annak valószínűségét, hogy ezt meg lehet valósítani. Ha az egységes evangélikus egyházzsér fenntartása nem sikerülne, akkor legalább az elcsatolt területeken levő egyházi vagyon megóvását kellene elérni. A békeszerződés úgy rendelkezik, hogy a benne nem szabályozott ügyekről az érintett feleknek később kell megállapodni. Ezek közé tartoznak az egyházi ügyek is. Célszerű lenne, ha ezen problémák megoldására az államok közötti vegyes bizottságok alakulnának, melyekben az egyházak megbízottai helyet kapnának álláspontjuk képviseletére. A hazai evangélikusoknak arra kell törekedni, hogy a magyar érdekeket képviselő bizottságba egyházuk küldöttei bekerüljenek. Ezért Sztéhlo azt indítványozta, hogy az egyetemes gyűlés intézzen erről felterjesztést a magyar kormányhoz és jelölje ki a felekezet delegáltjait. Végül az egyházzsérrel foglalkozott. Úgy gondolta, hogy nem vonható kétségbe a trianoni országhatáron maradt egyházi felső hatóságok fegyelmi jogkörének érvényessége az elcsatolt egyházzsér felett. Ennek a gyakorlatban történő érvényesítési módjának kialakítását a jövő feladatának tartotta.¹⁸ Az egyetemes közgyűlés Sztéhlo véleményét elfogadta és megválasztotta az evangélikus egyházi érdekek képviseletével megbízott személyeket.¹⁹ Tudjuk, hogy az idegenbe szakadt egyházzsérre vonatkozó fenti célkitűzéseket nem sikerült megvalósítani. Az egyházzsér szervezet egysége megszűnt.

18 Sztéhlo Kornél: A trianoni békeszerződésnek evang. egyházunkat érdeklő rendelkezései. *Evangélikusok Lapja*, 6. évf. 34. sz. (1920. december 20.) 4–6.

19 Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL) Evangélikus egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Eek jkv.) Az 1920. december 9-i rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve (a továbbiakban: 1920. december 9-i jkv.) 9.

Az utóállamokhoz került evangélikusok pedig kiszolgáltatottá váltak az ottani kormányok akaratának.

Az evangélikus felekezet vezető testületei a trianoni békeszerződés aláírását követő közgyűléseiken tárgyaltak annak egyházakra gyakorolt hatásáról. Az egyházmegyéek gyűlései után 1920 nyarának végén és ősszel tartották az egyházkerületek tanácskozásait, majd 1920 decemberében a már említett egyetemes közgyűlést. Ezek jelentőségét megnövelte, hogy az előző évben a szokásos közgyűlések elmaradtak. 1919-ben ugyanis több olyan tényező volt, ami lehetlenné tette az összejövetelek megtartását. Közéjük tartozott az ország egyre nagyobb részének idegen fegyveres erők általi megszállása, a zavaros belpolitikai és közbiztonsági állapotok valamint a rossz közlekedési viszonyok. 1920 nyarára rendeződött annyira a helyzet, hogy a magasabb szintű egyházi tanácskozásokat meg lehetett rendezni.

Ezek közül elsőként a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlése zajlott le 1920. augusztus 25-én Sopronban. A gyűlésen a kerület püspöke, Kapi Béla összegezte a trianoni békeszerződés hatását a gondjára bízott vallási közösségre. Megállapította, hogy az egyházkerület addigi 167 gyülekezetéből a déli részen 14 szerb fennhatóság alá került. Információi szerint a Szerb-Horvát-Szlóven Királyságban élő evangélikusok vallásszabadságát nem sértette meg az új államhatalom. A hívőket nem üldözték, az istentiszteleteket korlátozás nélkül tarthatták.²⁰ Nyugat-Magyarországról a békeszerződés úgy rendelkezett, hogy Ausztriához kell csatolni. A közgyűlés időpontjáig azonban ez nem történt meg. A püspök annak a reményének adott hangot, hogy ez a terület végül Magyarországnál maradhat az ottani evangélikus egyházközségekkel együtt. Ez rendkívül fontos volt mind az egyházkerület, mind az egyetemes egyház számára. Hiszen oda tartozott Sopron, a magyarországi evangélikusság egyik jelentős központja. A városban sok evangélikus élt, emellett híres evangélikus tanintézetek működtek. Közük volt teológiai akadémia, főgimnázium és tanítóképző intézet. Elvesztésük nagy csapást jelentett volna az egyháznak. Felmerült, hogy az iskolákat felszerelésükkel együtt olyan településre költöztetik át, amit nem fenyeget az a veszély, hogy más államhoz kerül. Végül úgy döntöttek, hogy kitartanak Sopronban.²¹ Elhatározásuk helyesnek bizonyult. Ugyanis 1921-ben Nyugat-Magyarország nagy részét át kellett adni Ausztriának, de Sopron és környéke lakói népszavazáson dönthettek arról, melyik államhoz akarnak tartozni. Az 1921. december 14–16-án megtartott referendumon a megkérdezettek többsége a Magyarországnál maradás mellett foglalt állást.²² Ezzel a dunántúli evangélikusok elvesztettek ugyan további gyülekezeteket, de a legjelentősebbet sikerült

20 A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület 1920. évi augusztus hó 25-én Sopronban tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (a továbbiakban: A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület) Szombathely, 1922. 17–18. – A jegyzőkönyvben csak az elcsatolt gyülekezetek száma szerepel. Az egyházkerület összes gyülekezetére vonatkozó adat származási helye: Hegedűs János (összszáll.): Az ág. hitv. ev. egyház egyetemes névtára 1913. Hely és év nélkül. 251.

21 A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület, 17.

22 Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. (Osiris zsebkönyvtár) Budapest, 2001. 225–226.

megtartaniuk. Összességében elmondható, hogy a magyarországi evangélikusság 4 egyházkerülete közül a dunántúlinak okozott legkevesebb kárt a trianoni békeszerződés.

A Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlését 1920. október 7-én tartották Budapesten. Ezen Raffay Sándor püspök ismertette azokat a veszteségeket, amiket a trianoni békeszerződés következtében kellett elszenvedni a vallási közösségnek. Raffay összesítése szerint 115 gyülekezetet szakított el a kerülettől az ország megcsonkítása. Ez nagyon komoly sérelem volt, mert az új országhatárok között csak 64 gyülekezet maradt az egyházkerületben. A kárt részben ellensúlyozta az, hogy az el nem csatolt egyházközösségekben élt a kerület evangélikusainak több mint fele. Fontos intézményeket is elszakított az egyházkerülettől a trianoni tragédia. Ezek közül Raffay a besztercebányai főgimnáziumot és a torzsai árvaházat emelte ki.²³ Az egyházkerület északi része a csehek uralma alá került, míg a délen elveszített területén a szerbek gyakorolták a hatalmat. Kapi Bélától eltérően Raffay arról számolt be, hogy az idegen országokban atrocitások érték a hozzájuk csatolt evangélikusokat. Erre vonatkozóan Csehszlovákiából hozott fel példákat. Ott az egyházi önkormányzatot felfüggesztették és az állam új rendelkezéseket léptetett életbe. A régi egyházi tisztségviselőket elmozdították állásukból és olyanokat juttattak helyükre, akik feltétel nélkül kiszolgálják a kormányzatot. A püspök azt tartotta legelkeserítőbbnek, hogy a Felvidéken a szlovák evangélikus lelkészek nagy része nyíltan szembefordult a korábbi egyházi vezetéssel és hűtlen lett addigi hazájához és a magyarországi evangélikussághoz. Ezzel kapcsolatban Raffay a következőket mondta: „Midőn e veszteségeinket elsíratom, nem akarom keserűségünket növelni annak elmondásával, hogy a zsupánok és újszületű szolgabírák itt-ott, pl. a besztercebányai iskola elvételénél, milyen embertelenül bántak el nem csak a tanárokkal és a tanulókkal, hanem magával az egyház autonómiájával is. És a legszomorúbb a dologban az, hogy az erőszakoskodók nagy részben szintén egyházunk hívei, sőt nem csekély részben papjai voltak.”²⁴ A délen elszakított területeken – Bácskában, Bánságban valamint Horvátországban és Szlavóniában – élő evangélikus lelkészek viselkedését Raffay nem kifogásolta. A püspök beszélt arról is, hogy főként Csehszlovákiából megindult azoknak az evangélikus lelkészeknek és tanítóknak elűzése, akik határozottan próbálták védelmezni az egyházi és a magyar érdekeket. Az ő megsegítésükre az egyházkerület hatóságai a hívőkkel együtt igyekeztek mindent megtenni.

A Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület közgyűlésére 1920. október 21-én került sor Székesfehérváron. Az összegyűlteket Kiss István püspökhelyettes tájékoztatta vallási közösségük helyzetéről. Azért nem a püspök jelentése hangzott el, mert a dunáninneni evangélikusok lelkészi vezetését ellátó Baltik Frigyes 1919 májusában meghalt és utódjának megválasztása a tanácskozás idejéig még nem

23 A bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1920. október 7-én Budapesten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1920. 9.

24 Ugyanott. – Az idézetben szereplő „zsupán” szláv szó. Kerületi főnököt, kerületi vezetőt jelent.

történt meg.²⁵ A püspökhelyettes fájdalommal állapította meg, hogy a trianoni békeszerződés következményeként az egyházkerület korábbi 166 gyülekezetéből már csak 37 maradt meg. Ha Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása megtörténik, akkor további 3 gyülekezettel lesz szegényebb a kerület. Így várhatóan 132 egyházközséget veszít el a dunáninnyi evangélikusok közössége.²⁶ Ezzel a dunáninnyi egyházkerület vesztesége gyülekezeteit tekintve még a bányaiéit is meghaladta. A kerületi közgyűlés időpontjáig elcsatolt egyházközségek Csehszlovákiához kerültek. Köztük volt olyan országos jelentőségű egyházi központ, mint Pozsony. A városban működő evangélikus teológiai akadémia, főgimnázium és más iskolák elvesztésének súlyos következményét az sem enyhítette, hogy tanáraik közül sokan az anyaországba menekültek.²⁷ Cseh megszállás alá került a selmecbányai főgimnázium és a tanítóképző intézet is. Ugyanez történt a modori polgári lányiskolával.²⁸

A Tiszai Evangélikus Egyházkerületben 1920. október 27-én tanácskozott a közgyűlés Nyíregyházán. Az összegyűlt Geduly Henrik püspök jelentéséből ismerhették meg a kerület állapotára vonatkozó pontos tényeket. A főpásztor helytállóan jelentette ki, hogy a magyarországi evangélikusok egyházkerületei közül a trianoni békeszerződés hatására a tiszai szenvedte el a legnagyobb károkat. Ennek bizonyítására elmondta, hogy az új országhatárok meghúzásának következtében a kerület 177 gyülekezetéből 162 idegen uralom alá jutott. A korábban ide tartozó 10 egyházmegyéből pedig 8-at teljesen elcsatoltak.²⁹ Ezek részben Csehszlovákiához, részben Romániához kerültek. Eperjes, ami az egyházkerület legjelentősebb iskolavárosa volt a csehek birtokába jutott. A híres eperjesi evangélikus teológiai akadémia, a jogakadémia, a tanítóképző intézet, a főgimnázium és a polgári lányiskola elvesztése fájdalmasan érintette a tiszakerületi evangélikusságot ugyanúgy, mint az egyetemes egyházat. A teológiai valamint a jogakadémia és a tanítóképző intézet tanárai közül azok, akik nem tették le az esküt az új államhatalomra, kénytelenek voltak Magyarországra menekülni. A fenti tanintézeteken kívül Csehszlovákia kapta meg az egyházkerület iglói, késmárki, rimaszombati és rozsnói főgimnáziumait és alacsonyabb fokú iskoláit.³⁰ Geduly kifejtette, hogy az elcsatolt területeken levő evangélikusokkal

25 A dunáninnyi ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület 1920. évi október hó 21-én Székesfehérvárott megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (a továbbiakban: A dunáninnyi ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület) Budapest, 1920. 18.

26 A dunáninnyi ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület, 17.

27 A dunáninnyi ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület, 9., 45., 59.

28 A dunáninnyi ág. hitv. evang. keresztyén egyházkerület, 59.

29 A tiszai ág. h. ev. egyházkerület Nyíregyházán 1920. évi október hó 27-én tartott közgyűlésének összevont jegyzőkönyve (a továbbiakban: A tiszai ág. h. ev. egyházkerület) In: A tiszai ágost. hitv. evang. egyházkerület 1920–1925. évi közgyűléseinek összefoglalt jegyzőkönyvei. Nyíregyháza, 1926. 11. – A rendkívül nagy veszteségek következtében az egyházkerület annyira nehéz pénzügyi helyzetbe került, hogy évekig nem tudták kinyomtatni a kerületi közgyűlések jegyzőkönyveit. Csak 1926-ban jutottak el oda, hogy visszamenőleg ezt megtegyék. De akkor sem teljes terjedelmükben tudták kiadni az iratokat, hanem rövidítve.

30 A tiszai ág. h. ev. egyházkerület, 12–15.

a közlekedési és postai nehézségek miatt lehetetlenné vált a kapcsolattartás. Mind Csehszlovákiában, mind Romániában folyamatban van – vagy már meg is történt – a magyarországi evangélikus egyházszervezettől független egyházigazgatás kiépítése. A csehszlovák hatóságok az evangélikus iskolákat államosítják és elszlovákosítják. A hűségesküt megtagadó lelkészeket és más egyházi alkalmazottakat kiutasítják, a gyülekezetek autonómiáját felfüggesztik.³¹ A püspök tárgyilagosan beszélt egyházkerülete és az idegen államokhoz került evangélikusok sorsáról. Jelentése hűen tükrözte az elszomorító valóságot.

Az egyházkerületi tanácskozások után zajlott le az evangélikusok egyetemes közgyűlése. Az 1920. december 9-én Budapesten megtartott rendezvényen természetesen kiemelten foglalkoztak a trianoni békeszerződés egyházi következményeivel. Ezek közé tartozott az is, hogy a gyűlésen nem tudott jelen lenni a vallási közösség legfőbb világi tisztségviselője. Solymossy Lajos egyetemes felügyelő távolmaradásának az volt az oka, hogy lakóhelye Romániához került. A román hatóságok pedig nem adtak neki útlevelet a Magyarországra való utazáshoz.³² Solymossy akadályoztatása miatt a közgyűlést Zsigmondy Jenő rangidős egyházkerületi felügyelő nyitotta meg. Megrendülten beszélt a történelmi Magyarország részekre szakításáról, ami együtt járt az evangélikus egyházszervezet feldarabolásával. Ugyanakkor arra kérte hallgatóságát, hogy Istenbe vetett bizalommal munkálkodjanak az elszenvedett igazságtalanság orvoslásán és az ország területi egységének helyreállításán. Felszólította az evangélikusokat, hogy egyházi hitvallásuk mellett véssék lelkükbe az új nemzeti hitvallást is, ami így szólt: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában. Ámen.”³³ Egyébként az egyház vezetése elrendelte, hogy az evangélikus iskolákban minden nap a tanítás kezdetekor a szokásos imán kívül ezt a fohászt szintén mondják el a tanulók.³⁴ Ez az intézkedés nem volt egyedülálló, mert az ország többi tanintézetében ugyanígy kezdték reggelenként az oktatást.

Zsigmondy kifejtette azt a véleményét, hogy az országhatárok megváltozása miatt szükséges az evangélikus zsinat összehívása. Ugyanis a bekövetkezett átalakulás olyan nagy jelentőségű problémákat eredményezett, amelyek megoldására véglegesen csak az egyház törvényhozó testületének van joga. Ezzel a közgyűlésen jelen levők egyetértettek és a zsinat előkészítésére bizottságot választottak.³⁵ A zsinati előkészítő munkálatok azonban rendkívül elhúzódtak és a tanácskozás megnyitására csak hosszú évek múlva, 1934-ben került sor.

A tervbe vett zsinat döntéséig a közgyűlés résztvevői arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az elszakított evangélikusokat változatlanul az anyaországban maradt egyház szerves részének tekintik. Meghallgatták Sztehlo Kornélt, aki tanulmányunkban már tárgyalt felszólalásában elemezte a trianoni békeszerződés

31 A tiszai ág. h. ev. egyházkerület, 11–12.

32 EOL Eek jkv. 1920. december 9-i jkv. 4.

33 EOL Eek jkv. 1920. december 9-i jkv. 3.

34 EOL Eek jkv. 1920. december 9-i jkv. 19.

35 EOL Eek jkv. 1920. december 9-i jkv. 3., 10.

rendelkezéseinek jogi hatását az evangélikus felekezetre. Az egyház egyetemes ügyésze kételkedett abban, hogy sikerül megőrizni az egymástól új határok által elválasztott egyháزرészek közötti régi kapcsolatokat. Ezt figyelembe véve tette meg a fentiekben ismertetett javaslatát a környező államokhoz került evangélikusok érdekeinek védelmére, amit a gyűlés elfogadott.³⁶ A tanácskozáson szó volt arról is, hogy a hazai evangélikusság vezetése a külföldi protestáns egyházak támogatását kérte a Magyarországtól elszakított területeken élő evangélikusok megsegítésére.³⁷ Erre vonatkozóan érkeztek reménykeltő válaszok a megkeresett egyházaktól.

Az egyetemes közgyűlés határozataiból is látható, hogy az evangélikus egyházi tisztségviselők minden tőlük telhetőt elkövettek a trianoni békeszerződés felekezetükre gyakorolt káros hatásainak csökkentéséért. Ebben őszintén támogatta őket vallási közösségük minden tagja, aki felelősséget érzett egyháza és hazája jövőjéért. Erőfeszítéseikkel nem tudták megváltoztatni a világtörténelmi folyamatok alakulását és a nemzetközi politikai játszmák kimenetelét. Azt azonban elérték, hogy a magyarországi evangélikusság az elszenvedett rendkívül súlyos veszteségek ellenére életképes maradt. Éveken keresztül tartó fáradságos munkával begyógyították a Trianon által okozott sebek nagy részét. Nekik köszönhetően az evangélikus felekezetben Isten áldásával lelki megújulás bontakozott ki, az egyházi élet pedig felvirágozott.

36 EOL Eek jkv. 1920. december 9-i jkv. 9.

37 Ugyanott.

KÁSA CSABA

KARCAGRÓL INDULT EL A VITÉZI REND TÖRTÉNETÉNEK KEZDETE

A Vitézi Rend megalakítását a köztudat nagybányai Horthy Miklóshoz köti. Szegedi hadügyminisztersége, illetve fővezérsége alatt foglalkoztatta az a gondolat, hogy a háborúban kimagasló hősiességet nyújtó katonákat földtulajdonnal kellene jutalmazni. Azonban ezt semmilyen forrás, irat, visszaemlékezés sem támasztja alá, egyetlen azóta megjelent tanulmány sem bizonyítja. Szinte természetes, hogy a szervezetet alapító és 1945-ig vezető államfő működését visszavetítik a kezdeti időszakra is, de ennél sokkal árnyaltabb a helyzet.

A Vitézi Rend történetének első nagy monográfiája alapításának tizedik évfordulójára jelent meg 1931-ben. Kiadója a legfőbb vezető szerve, az Országos Vitézi Szék volt. Szerkesztette vitéz nemes Szécsy Imre, vitéz Oszlányi József, vitéz Oszlányi Kornél őrnagyok és dr. vitéz Farkass Jenő főhadnagy.

A kötet ismerteti a katonai szolgálattal egybekötött földbirtok jelentőségét a magyar történelemben. Szent István óta koronként ugyan különböző módon, de folyamatosan jelen volt ez a tulajdonforma országunkban. 1920-ban az alapító az új intézmény életre hívásakor egyben a kor szükségleteinek kielégítésére is törekedett. „A Vitézi Rend alapgondolatának lényege két nagyjelentőségű nemzeti feladat egybekapcsolt megoldását tartalmazza. Az egyik, már a háború előtt felvetődött szükséglet, a magyar nép földözjuttatásának kérdése, a másik probléma háborús eredetű, a világháborúban kitűnt magyar katonák megjutalmazásának elodázhatatlan követelménye.”¹ Természetesen fontos szempont volt az is, hogy az ország területén szétszórva, de közös eszme és vezetés által összetartott olyan magyar polgárok egyesüljenek, akik képesek lesznek Magyarországot megvédeni az utódállamok agresszív külső, és a nemzetellenes erők belső bomlasztó törekvéseitől.

A szerkesztők a Vitézi Rend alapgondolatát Czettler Jenő egyetemi tanár, a Magyar Gazdaszövetség későbbi igazgatója és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök műveiben találták meg.

A neves agrárközgazdásznak a *Magyar Gazdák Szemléje* folyóiratban *A magyar földműves és a magyar jövő* címmel megjelent tanulmányát idézték. 1916-ban elemezte a háború addigi és további várható tanulságait, ezen belül a magyar gazdatársadalom eljövendő szerepét. „Amit a magyar paraszt Galícia mezőin, de különösen a Kárpátokban végzett és most az Isonzó partján teljesít, *évszázadok történeti alakulásainak ad irányt és lelket*. Érezzük az áldozat súlyát, aggódunk

1 Szécsy Imre et al. (szerk.): *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*. Budapest, é. n. [1931.] 38.

és reszketünk a magyar faj véérének csurgásáért. Reszketünk attól a nagy naptól, amikor majd visszajönnek a lövészárokból és minden kicsiny község számon veszi, mennyit is áldozott vérben a hazáért.”²

Prohászka püspök az említett Gazdaszövetség 1916. április 13-i közgyűlésén ismertette tervezetét, amelyet a nemzeti demokratikus birtokpolitika érvényesítésért készített. Szerinte a föld nem áru, nem pénzben kifejezhető érték, hanem a magyar nép, nemzet és kultúra nélkülözhetetlen része. Magyarország akkor lesz nagy, ha ebből a földből nő ki a magyar lélek és kultúra. Az okos nemzeti birtokpolitikának arra kell törekednie, hogy a föld a nemzeté legyen, a munkásembernek joga legyen a földhöz jutáshoz és a spekuláció ne toladjék a föld és a nép közé. Ezért beszédében örökbérleti rendszer felállítását javasolta, az állam által bérbe vett területekből 15–35 holdas kisbirtokok kialakításával. Ezeket az állam adná tovább a harctéren érdemeket szerzett férfiaknak – azok árváinak, özvegyeinek, és arra érdemes egyéneknek – művelésre.³ „Amiről itt szó van – mondta Prohászka –, az egy szent elementáris szükségesség. A mi hőseink, akik Limanovánál és Doberdónál harcoltak, nem mehetnek szét verklivel az országban falábon, mint Solferino után mentek katonáink. Ezek az emberek nem középkori értelemben harcolnak a királyért, zászlóért, zsoldért: ezek harcolnak a királyért, de harcolnak önmagukért, harcolnak azért, ami az övék és ha kiderül, hogy nem volt miért harcolniok, ez végzetes következményekkel járhat rájuk nézve.”⁴

A fenti két előzmény után *A Vitézi Rend gondolatának megszületése* című fejezetben a szerzők kifejtették, hogy Horthy Miklós számára 1919-ben Szegeden fokozatosan bontakozott ki a megoldás lehetősége, erkölcsi elismerés és földhöz juttatás formájában. A nemzet hálájának kifejezése, hogy a háborút vitézül végigküzdött katonák vagy ivadékaik ingatlant nyerjenek. De ehhez az ún. vitézi telekhez közszolgálatok teljesítésének a kötelezettsége is kapcsolódna. Azonban a kötetben ezt az állítást nem támasztja alá semmiféle hivatkozás. Azaz joggal gyanakodhatunk arra, hogy egy utólagosan kialakult legendáról van szó.

Ezután a könyv említést tesz arról, hogy Horthy 1920. március 1-jei kormányzóvá választása után nem sok idővel, április 13-án Karcagra látogatott, ahol megtörtént az első ünnepélyes birtokfelajánlás a Vitézi Rend céljaira. Az erről készült okiratot a kötet teljes terjedelmében közli. „A felajánlás jellemző tanúsága annak – írták a könyv szerzői –, hogy a Vitézi Rend gondolata, ha nem is a jelen alakjában [1931], de lényegében már akkor [1920] élt a magyar nép köztuda-

2 Dr. Czettler Jenő: A magyar földműves és a magyar jövő. Magyar Gazdák Szemléje, 21. évf. (1916) 2. sz. 68. Kiemelés az eredetiben. A tízéves Vitézi Rend 1921–1931, 57–58.

3 Prohászka tervezetének alap gondolata nagy hasonlóságot mutat az Egán Ede által vezetett, 1897-től zajló hegyvidéki gazdasági akcióval. Akkor az államkincstár vett bérbe a gróf Schönborn-Bucsheim-féle munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalomtól 12.662 katasztrális hold földet huszonöt év időtartamra, amelyet 5.729 elsősorban szegénységben élő ruthén földművesnek adott tovább albérletbe. Bővebben: Bodlik József: A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác, Egán Ede, Kazy József. Budapest, 2018.; Kása Csaba (szerk.): Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910). Budapest, 2018.

4 Prohászka püspök a nemzeti, demokratikus birtokpolitikáért. Magyar Gazdák Szemléje, 21. évf. (1916) 3. sz. 151–152.; A tízéves Vitézi Rend 1921–1931, 58–59.

tában, amikor a Vitézi Rend még ténylegesen meg sem alapítottott.”⁵ Tehát a szerkesztők előbbi állításának, miszerint a rend gondolata 1920 tavaszán már a magyar nép köztudatában élt, egyetlen bizonyítéka a karcagi adományozás, ugyanis további hivatkozást erre nem közöltek.

A Rend végső formája nem sokkal ezután alakult ki. „A karcagi felajánlással egyidőben, ugyancsak az elsők között folytatott tárgyalásokat báró Papp Géza, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ügyvezető igazgatója Horthy Jenő nemzetgyűlési képviselővel a háborúban kitűnt katonák jutalmazásáról.”⁶ A megbeszélések után Papp Géza 1920. április 23-i keltezéssel egy tervezetet készített a kormányzó számára, amelyet még ugyanezen hó 28-án felterjesztett hozzá. Ezután hosszabb ideig nem történt fontos esemény az ügyben, vagy legalábbis nem tudósít róla a kötet. A következő lépést két hónap múlva tették meg, Magasházy László százados, első szárnysegéd a kormányzó nevében 1920. június 21-én meghívót küldött ki hat magas beosztású tisztviselőnek. Ebben fogalmazódott meg először az az elv – a monográfia szerzői szerint –, amelyen a később megalapításra kerülő Rend alapulni fog. „Horthy Miklós Kormányzó Ő Főméltósága, a közelmúltban ismételten hangoztatta, hogy a hadi erények megjutalmazása céljából óhajtana az arra érdemes és frontszolgálatot teljesített katonáknak, hadi vitézi jogon, haditelek címén, elidegeníthetetlen földbirtokot juttatni.”⁷ Június 24-én létre is jött a megbeszélés a jogi háttér tisztázása céljából.

Később már egy Horthy Miklós elnökletével tartott tanácskozáson véglegesítették az előző értekezlet résztvevői az alapelveket. Ekkor Börcsök Andor igazságügyminiszteri osztálytanácsos kapott megbízást a jogszabály kidolgozására. A tervezetet elkészítette, bemutatta a kormányzónak, aki jóváhagyta.⁸ Közben 1920. július 22-én Teleki Pál miniszterelnök bemutatkozó beszédében említést tett az előkészületről. „Áttérek ezután [...] a földbirtokreform kérdésére. [...] Ezt a kérdést a lehető leggyorsabban szándékozunk megoldani. [...] Méltóztatnak tudni, hogy a javaslatok készen vannak. [...] Elsősorban értem ezt arra, hogy mindenekelőtt a nemzetfentartó elemek vétessenek tekintetbe. Értem ezt különösen a középbirtokra, azután értem ezt arra, hogy szándékunk van a háborúban tanusított vitézséget is jutalmazni azáltal, hogy vitézi telkeket létesítünk, amelyek azután elidegeníthetetlenek lesznek.”⁹ Végül a tervezet a minisztérium elé került elfogadásra. Kihirdetése a hivatalos lap augusztus 29-i számában gróf Teleki Pál aláírásával „A m. kir. minisztériumnak 6.050/1920. M. E. számú rendelete a vitézitelekről” címmel történt meg.¹⁰ Így jött létre a Vitézi Rend működési keretétől szolgáló jogszabály, amely alapján a kormányzó megalapította azt.

5 A tízéves Vitézi Rend 1921–1931, 61.

6 Uo.

7 Uo. 63.

8 Négyessy László: A Vitézi Rendről. I–IV. k. [Disszertáció, kézirat.] Szeged, 1974. I. k. 4.

9 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. IV. kötet. Budapest, 1920. 14.

10 Budapesti Közlöny, 1920. augusztus 29. 1–3.

A második nagy monográfia, amelyet Hellebronth Kálmán állított össze, alapításának huszadik évfordulója alkalmából jelent meg a Rendről. Korai történetéről árnyalatnyi eltérésekkel ugyanazokat az eseményeket említi, mint az előzőekben ismertetett kötet. Az elképzelések kialakulásának helyét ugyancsak Szegedre helyezi. „A Vitézi Rend alapításának gondolata, a nemzet nagy tragédiájának betetőzése idején, amikor a megcsönkített nemzet a proletárdiktatúra uralma alatt szenvedett, Szegeden, 1919 nyarán született meg, de ezidőben még nem juthatott el a megvalósulásig.”¹¹ Azonban hasonlóan a tízéves évfordulóra kiadott könyvhöz képest, itt sincs az állítás semmiféle hivatkozással alátámasztva. Majd felhossa Karcag példáját, az 1920. április 13-i földadományozást, „amely a lényegében már élő, de ténylegesen még meg nem alapított Vitézi Rend gondolatot [...] kifejezésre juttatta.”¹² A történetet a továbbiakban a monográfia Papp Géza áprilisi tárgyalásaival folytatja, és lényegében az előző kötetben megjeleneteket ismerteti.

A *Vitézek Albuma* elején egy kisebb bevezető tanulmány tárgyalja a rend múltját. Lényegében az első monográfiában leírtakat ismétli meg. Szerzője szerint Horthy Miklós elgondolása volt, hogy a háború hősei vitézi tetteik elismeréséül földhöz jussanak. Kormányzóvá választása után egyik legsürgősebb feladatának a Rend megalapítását tartotta. A terv nyilvánosságra kerülése után sorra jelentkeztek felajánlásokkal testületek és magánszemélyek. „Ezek között legelső volt Karcag városa, amely 1920. április 13-án tartott díszközgyűlésén Nagy-Kun-Karcag határában egyszáz katasztrális holdat ajánlott fel a nemzeti eszme és a hősi vitézség megjutalmazására. Jellemző ez a felajánlás a magyar nép felfogására, hogy bár a Vitézi Rend még nem volt megalapítva, de annak javára már is történtek felajánlások.”¹³ Természetesen ebben a műben sem találjuk semmiféle alátámasztását annak az állításnak, hogy a Rend megalapításának gondolata Horthyban már a karcagi adományozás előtt megfogalmazódott volna.

A következő nagy összefoglaló tanulmány a Vitézi Rendről Négyessy Lászlónak 1974-ben a József Attila Tudományegyetemen benyújtott doktori disszertációja. A Vitézi Rend alapításáról szóló fejezetben lényegében az első monográfiára támaszkodik. Véleménye szerint a Rend alapgondolata Horthy Miklóstól származott, feltehetőleg már 1919 nyarán Szegeden is foglalkoztatta, és kormányzóvá választása idejére vált szélesebb körben is ismertté.¹⁴ Mivel részletesen hivatkozik azokra az értekezése elkészültéig megjelent forrásokra, amelyek *szerinte* ezt az állítást alátámasztják, és azokra is, amelyek kétségbe vonják, ismertetésüktől eltekintünk.¹⁵ Karcag felajánlását megemlíti a szerző, 1920 áprilisára, Horthy látogatásának időpontjára időzítve azt.

11 Hellebronth Kálmán, tiszabeői (összeáll.): Vitézi rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. h. n. [Budapest,] 1941. 9.

12 Uo.

13 Várady Károly: A Vitézi Rend története. In: Vitézek albuma. h. n., é. n. [Budapest, 1939.] 18.

14 Négyessy: A Vitézi Rendről. I. k. 1.

15 Uo. 13–19.

A később megjelent tanulmányok bemutatását nem tartjuk indokoltnak, mert vagy átsiklottak a Rend alapításának korai időszaka felett,¹⁶ vagy az általunk vázolt művek alapján dolgozták fel az előzményeket.¹⁷

Az eddig ismertetett monográfiák esetében az időben legelső konkrét tény, amely úgy köthető a Vitézi Rend indulásához, hogy abban egyértelműen megtalálhatók a későbbi főbb ismérvei, a karcagi földadományozás. Ezért érdemes bővebben megismerni, mi történt a városban 1920. április közepéig?

Karcag a Tanácsköztársaság alatt¹⁸

A Tanácsköztársaságnak nevezett budapesti kommunista puccs hatása Karcagra is elérkezett, felsőbb utasításra ki kellett kiáltani a proletárdiktatúrát és meg kellett szervezni a direktóriumot. Híven mutatja a helyi társadalom akkori hangulatát, hogy nem volt „forradalom”, nem volt tömegmozgalom, sőt még erre vállalkozó személyek sem akadtak. Így a „forradalmat” parancsra kellett megrendezni.¹⁹ Ez egyben a város szerencséje is lett, ugyanis dr. Pásztor Géza ügyvéd, a városi szociáldemokrata pártszervezet vezetője vette át a kezdeményezést. Meghatározó szerepe lett abban, hogy a vörösuralom nem csapott át értelmetlen terrorba, és intézkedéseivel mindvégig enyhíteni próbálta a központi utasításokat. 1919. március 21-én estére összehívta a párt vezetőségét, hogy még mielőtt elterjednének a budapesti események hírei, megbeszéljék, milyen intézkedések szükségesek az esetleges fosztogatások megelőzésére. Így a rendőrkapitány segítségével karhatalom biztosította a középületek őrzését, és eldöntötték, hogy a proletárdiktatúra kikiáltását másnapra halasztják.

A főtéren rendezett népgyűlésen egyetlen ember, egy orosz hadifogságból hazatért kőművessegéd próbált a kommunista tanokkal lázítani, de utána Pásztor Géza hosszú és ügyesen felépített beszédével megnyugtatta a tömeget. Mindenki hazament, és a „forradalom” be is fejeződött.

16 Például Cselényi Zsuzsanna: A Vitézi Rend. In: Nagy József (szerk.): Tanulmányok a történelemtudomány köréből. Eger, 1993. 73–83.

17 Erre példa Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend első évtizedének története. Hadtörténelmi Közlemények, 110. évf. (1997) 1. sz. 49–83.; Fekete Ferenc: A Vitézi Rend története. h. n. [Szeged,] 2011.; Rihmer Aurél: Mi a Vitézi Rend? Acta Historica Hungarica Turiciensia, 26. évf. (2011) 1. sz. 55–78.; Kerepeszki Róbert: A Vitézi Rend, 1920–1945. Máribesnyő, 2013.

18 Ehhez és a következő két fejezet megírásához elsősorban Szentesi Tóth Kálmán: Karcag r. t. város polgármesterei. Adatok Karcag város történetéhez. Karcag, 1928. és Pintér Zoltán Árpád: Karcag a világháborúk idején. Közélet, politika, intézmények és hadtörténet. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2016. munkáit használtuk. Ezért a rájuk való hivatkozásoktól, hacsak nem idézünk belőlük, vagy más okból nem találjuk fontosnak, eltekintünk.

19 A Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójára megjelent, a kommunista történetírás vonalába illeszkedő kiadvány szerzője a következőképpen szövegezte: „Mielőtt a direktórium munkáját, eredményeit vizsgálánánk, szükséges megjegyezni, hogy a változást felsőbb utasításra eszközölték.” Őrsi Julianna: Karcag rendezett tanácsú város története a Tanácsköztársaság idején. Karcag, 1969. 25.

Még aznap este összeült a munkástanács, amely lecserélte a városi tisztviselők egy részét. Megalakult a háromtagú direktórium is, Pásztor elnökletével. Néhány nap múlva megválasztották a munkás-, katona- és paraszttanácsot, amely átvette a helyi képviselőtestület hatásköreit. Ezekkel a szervezeti változásokkal együtt lényegében minden a régi mederben folyt tovább. Szentesi Tóth Kálmán korábbi polgármester, egyben a város történetírója megjegyezte, hogy a román megszállásig a tanács 270 ügyet intézett el. „A tanácsülések lefolyása és a feldolgozott anyag azt mutatja, hogy a közigazgatásban a proletárdiktatura Karcagon, személyi változásokon kívül, különösebb változást nem idézett elő.”²⁰

A pénzügyek vezetéséhez mellé ellenőrzés céljából bizalmi férfiakat neveztek ki, akik mivel nem értettek a pénzügyekhez, semmit sem csináltak. Megalakult ugyan a forradalmi törvényszék, de komolyabb ügyben nem járt el. A munkanélküliek, a szegények nyugtalanságának lecsendesítésére közmunkát szervezett a direktórium. Pásztor Géza a budapesti pénzügyi népbiztostól egymillió koronát kért és kapott erre a célra. Egy-egy közmunkásnak napi 25 koronát fizettek, amiért majdnem egy fél mázsa búzát lehetett vásárolni. „Százán és százán az uccákat, az árkokat és düllő utakat tisztogatták, lassan, csendesen, hogy meg ne erőltessék magukat. A munkafelügyelők arra ügyeltek, hogy a munkások a lassu tempóból valahogy ki ne essenek.”²¹ Ezáltal a gazdákat is mentesítették attól a kötelezettségtől, miszerint minden harminc hold birtok után egy munkanélkülit kötelesek lettek volna élelmezni.

A vörösteror a központi intézkedésekkel lopódzott be Karcagra. A város túlnyomó többségében földműves lakosságát a rekvirálások érintették legérzékenyebben. Töméntelen mennyiségű élelmiszert, háromszáz lovat, száz szekeret vittek el. 1919. április 20-án Szolnokról Karcagra érkeztek a vörös hatalom ellenőrei; a helyi direktóriumot erélyesebb fellépésre, a vagyonos polgárok közül pedig túsok szedését sürgették. Az utóbbi intézkedés során Pásztor a követelt számot húszról négyre alkudta le, majd annak végrehajtását is elszabotálta. Kikényszerítése érdekében három nap múlva a városba jött a Lenin-fiúk vármegyei vezetője. Pásztor őt úgy szerelte le, hogy kijelentette, megerősítést kér az igazságügyi népbiztostól. A táviratot megírta, a Lenin-fiú előtt átadta az iktatónak, majd titokban arra utasította őt, hogy ne adja fel a sürgönyt. Mivel válasz nem érkezett, a túszedés megint elmaradt. Április 25-én megjelent a városházán két Budapestről érkezett Szamuely-féle terrorista, akik maguk mellé vettek vörösöröket és bizalmi férfiakat, akikkel megerősödvé előállítottak tíz túszt a járásbírósi börtönbe, hogy Szolnokra szállítsák őket. A vasúttállomáson, míg vártak a vonatuk összeállítására, Debrecen felől beérkezett egy másik szerelvény, amelyen azok az előretörő románok elől menekülő vörös terroristák ültek, akik útközben meggyilkolták Hajdúszoboszló polgármesterét és társait, majd a püspökladányi csendőröket. Amikor megtudták, hogy az állomáson a vörösörök túsokat kísérek, megparancsolták azonnali agyonlövésétüket. Az őrök azonban jobb érzésűek voltak, és megtagadták a végrehajtást. Így élve sikerült bevinni foglyaikat Szolnokra, ahonnan visszaküldték őket arra hivatkozva,

20 Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 75.

21 Uo. 77.

hogy nem elég vagyonosak, és gazdagabbakat kérnek helyettük. Azonban a románok bejövetele miatt erre már nem maradt idő.

A többségében templomba járó református karcagi polgárság sérelmezte a Tanácsköztársaság vallásellenes intézkedéseit is. Az iskolai hitoktatást központi rendelkezéssel eltörölték. Helyette közismereti tárgyakat vezettek be. A tanítókat, tanárokat berendelték Szolnokra, és egy megyei értekezleten ismertették velük a „nevelési reformot”.

A román csapatok közeledésének a hírére 1919. április 26-án a budapesti Forradalmi Kormányzótanács új városparancsnokot nevezett ki. Falragaszok lepték el kerítéseket, amelyben az új vezető megszüntette a forradalmi törvényszéket és rögtönítélő bíróságot nevezett ki helyette. Megtiltotta általában a város, este kilenc óra után pedig a házak elhagyását. A rémhírterjesztőkre és a parancsai megszegőire halálbüntetést helyezett kilátásba. Az intézkedések betartását ellenőrizni már nem tudta, ugyanis a belügyi népbiztos még aznap Karcag elhagyására szólította fel direktóriumot, amit meg is tett. Két nap múlva, április 28-án délután a román csapatok megközelítették a várost és elkezdték ágyúval löni. Kárt nem tettek, találatot nem értek el, de mindez elegendő volt ahhoz, hogy a vörösök fejvesztve elmeneküljenek.²² Előtte utolsó intézkedésként a város közpénztárának és összes pénzintézetének készpénzkészletét mindenféle jogalap nélkül magukhoz vették, azaz ellopták. Ez összesen 386.513 koronát tett ki. Ugyanerre a sorsra jutott a város tulajdonát képező, a közpénztárban őrzött 1.297.325 korona értékű értékpapír.

A város román megszállása

Az első román járőrök Nádudvar felől 1919. április 29-én hajnali öt óra tájban érkeztek Karcagra. Egy óra múlva trombitaszóval egy nagyobb egység is bevonult a főtérre, jelezve, hogy nemsoká érkezik a sereg többi része a főtiszti karral. Ekkor az a döntés született, hogy románul és franciául tudó tisztviselők fehér zászlóval menjenek a katonák elé jelenteni, hogy a város lakossága békes szándékú, a vörös pedig már eltávoztak innen. Egy öttagú küldöttség össze is állt, és a helyi, román származású ortodox pappal elindult kocsin az érkező tisztek elé. „A lakosság nyugodtan várta a fejleményeket, sőt leplezetlen örömmel fogadta a bejövő román sereget, mint

22 A marxista történetírás „hivatalosnak” tekinthető, az 1919-es harcokat kommunista szempontból feldolgozó kötete szerint Stromfeld Aurél, a Keleti Hadsereg vezérkari főnöke miután katonái pánikszertűren elmenekültek az ellenség elől, azt közölte a Hadügyi Népbiztossággal, hogy ezekkel a fegyverekkel nem lehet semmit sem csinálni, vissza fogja vonni őket a Tisza vonala mögé rendezés és fegyelmzés céljából. Majd írásban jelentette: „A csapatok teljes használhatatlansága a Hadseregparancsnokságot kényszeríti, hogy a csapatokat a Tisza mögé vonja vissza s ott ezekből a jelenleg csak csapat nevet viselő alakulatokból fegyelmzés és kiképzés után felhasználható alakulatokat teremtsen.” Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, 1960. 165. A Tanácsköztársaságot eltető 1969-ben megjelent helyi kiadvány szerint a vörös „csapatok az északi szárnyon pánikszertűren özönlöttek vissza Karcag felé, majd a visszahúzóds következtében 29-én városunkat megszállták a román királyi csapatok.” Őrsi: Karcag rendezett tanácsú város története a Tanácsköztársaság idején, 40.

szabadítókat. Karcagon ugyanis csak egy maroknyi volt a vérbeli vörös érzelmi ember és csak néhány száz a hozzájuk csatlakozott olyan egyén, aki minden zavarosban halászni szeret. A város lakosságának nagy tömege ellenséges szemmel és elkéservede nézte a proletár diktatúrát és az új rendszer vezetőit és sokan nem voltak vörös érzelmiük azok között sem, akik kénytelen, kelletlen szolgáltak a vörösök alatt.”²³

A román katonák nagyrésze megállás nélkül tovább vonult Kunmadaras, Kunhegyes és Kisújszállás irányába, a városban csak egy kis létszámú őrség maradt. Vezetője, Constantin Jonescu százados még aznap egy tizenegy pontból álló parancsot plakátoztatott ki városszerte. Az ilyenkor szokásos éjszakai kijárási korlátozáson, egéjszapos gyülekezési- és szesztilalmon, fegyverbeszolgáltatáson túl előírta lakosságnak a román katonaság előtti meghódolást. „A város lakossága tisztelettel tartozik a román hadseregnek, amely azért szállta meg Karcag városát, hogy a bolsevizmust kiirtsa, a lakosság személy- és vagyonbiztonságát megőrizze azokkal szemben, akik hamis tanok által vezetettve, a rendet és biztonságot veszélyeztetik. [...] Mindazok, akik akár szóval, akár jelképileg bántanak a román hadsereg tagjait, szigorú büntetéssel fognak sújtani.”²⁴

Bár az utóbbi mondatok rossz előjelet sugalltak, ennek ellenére eleinte mégis úgy tűnt, hogy az idegen uralom rövid és békés lesz. Másnap, április 30-án a városparancsnokság hálaadó istentiszteletet, este a Széchenyi körben bált rendezett, amelyen a városi tisztviselők is megjelentek, utóbbin a gazdatársadalom is igen nagy számban képviseltette magát. Ezekben a napokban a románok a lakosság előtt úgy szerepeltek, mint felszabadítók, akiknek semmi más céljuk nincs, mint az országot a vörösök uralma elől megmenteni. Ezt a hiedelmet erősítette meg május 6-án a városháza nagytermében Mosoiu tábornok a nála tisztelgő karcagiak előtt, amikor kijelentette, hogy „a román sereg feladata a kultúrának a magyar földön való megmentése.”²⁵

Azonban már azelőtt, május 3-án megtörtént a megszálló katonák erőszakoskodása következtében az első gyilkosság. Egy református igazgatótanító házába akartak a hódítók bemászni, s a fiát, aki ellenállt, lelőtték. A Vörös Hadsereg július végi csúfos kudarcot valló támadási kísérlete során Karcag határában is folytak harcok. Ennek több ártatlan civil áldozata volt. Egy tanyája felé lovagló fiatalembert, aki nyeglén beszélt az őt feltartóztató megszállókkal, kémkedéssel gyanúsítottak meg, és agyonlőtték.²⁶ A kenderesi határban kilenc²⁷ mezei mun-

23 Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 86.

24 Közli Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 86–87.

25 Idézi Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 88.

26 Ezeket a haláleseteket Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei. és Pintér: Karcag a világháborúk idején. június végére teszi, a karcagi halálozási anyakönyvben július 24. szerepel. Utóbbi dátum a helyes. A Vörös Hadsereg július 20-án kelt át a Tiszán, folyamatosan nyomult kelet felé, míg a románok taktikai szempontból harc nélkül hátráltak. Július 23-án este a karcagi határ nyugati részén sorakozott fel a két fél, s másnap megindult az ellentámadás. Északi és déli oldaltámadással párhuzamosan szorították a vörösöket a Tiszának, akiknek nagyrésze egy nap alatt a túlpartig menekült. Liptai: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919, 477–490. A parancsnokság jelentése ismerteti a Vörös Hadsereg térségbeli harcait és az ahhoz való hozzáállását is. Hetés Tibor (szerk.): A magyar Vörös Hadsereg 1919. Budapest, 1959. 466–470.

27 Az anyakönyvben hetet találtunk.

kás egy olyan épületben keresett rejtekhelyet, amelyben korábban vörösök tartózkodtak, és gépfegyverüket elmenekülésük során ott hagyták. A románok mindegyiküket agyonlőtték. Egy tanyáról lovat akartak elkötni az ellenséges katonák. Az ezt megakadályozni szándékozó magyar földművest lelőtték, a házat felgyújtották. Máshol egy ablakon kinéző férfit talált el egy lövedék. A karcagi anyakönyveket átnézve, a román megszállás időszakában tizenhárom karcagi és egy nádudvari civil elhunytat találtunk, akik esetében katonai erőszak volt a halálozás oka.

Még két hónap sem telt el a román királyi csapatok bejövetele óta, amikor elkezdték város rekvirálásnak nevezett módszeres kifosztását. Dr. Szánthó József polgármester június 21-ére összehívta a közgyűlést, hogy elébe terjessze a nagyszebeni központi román rekviráló bizottság 9. számú, karcagi körletében elrendelt begyűjtés részleteit. A mennyiségeket eltérően közlik a források. Ezért nem is részletezzük itt az egyes tételeket, hanem a fejezet végén összegezzük a ténylegesen elvitt gépek, állatok, élelmiszerek ki nem fizetett ellenértékét. Ami bizonyos, hogy három napos határidőt kapott a város, és a teljesítés a mezőgazdasági termelés tönkretételével járt volna. A képviselőtestület végül a nagyobb vezetéselel egy küldöttséget utazott a debreceni román parancsnokságra, hogy kedvezményt kapjon a település. Sikerült is 50%-os mérséklést elérni. Mivel ezt is képtelenség volt teljesíteni, a közgyűlés kétszázezer korona kölcsön felvételét szavazta meg. Közben megérkezett Nagyszebenből a következő rendelet, amely a város határában lévő összes gép kifogástalan állapotban való beszolgáltatását rendelte el hat napon belül, beleértve a szivattyútelepek, malmok és a téglagyárak felszereléseit is. Az elvárt nagyságrend teljesítéséhez a korábbi kölcsön sem nyújtott elegendő fedezetet, így július 8-án a képviselőtestület további ötszázezer korona felvételére hatalmazta fel a polgármestert.

A rekvirált áru kifizetésére a román városparancsnokság egy érdekes – nem tudjuk, hogy egyedi, vagy máshol is alkalmazott – módszert talált ki. Elrendelte, hogy a tizenhat éven felüli lakosoknak névre szóló igazolványt kell kiváltaniuk, fejenként négy koronáért. Az elkészített iratokat a kiadás és díjbeszedés lebonyolítására átadta a városi hatóságnak. Amikor a város tanácsnoka jelentkezett a beszolgáltatott termékek egyébként is minimális szinten megállapított ellenértékéért, a román városparancsnokság először levonta abból a kiállított igazolványok kiváltási díját. Vagyis az elvitt árukért a románok az általuk kötelezően elrendelt, de a lakosság által egyébként ki nem váltott iratok árával fizetett.

A megszállók nemcsak a várost fosztották ki, hanem intézményeit és a lakosságát is. Mivel semmit sem térítettek meg, eljárásuk lopásnak tekinthető. Összeszedték és elvitték például az általuk fellelt szekereket és lovakat. Egyébként mindent, ami mozgítható volt: Élelmiszereket, élőállatot, tojást, kenyeret, mézet, lisztet, túrót. Ruha- és fehéreneműt, kalapot, pokrócot, evőeszközt. Hintót, kerékpárt, bundát, készpénzt. „Nem volt a városban és nem volt a külhatárban biztonságban semmi. Ahol például megsejtették, hogy bor van, oda rendszeresen

jártak nagy fonott üvegekkel úgy nappal, mint az éjnek idején és hordták a bort fizetés nélkül.”²⁸

Mint említettük, a beszolgáltatásra követelt értékekről több, egymástól különböző kimutatás létezik, de ezekből nem derül ki egyértelműen, hogy ténylegesen mit kellett beadni. A felszabadulás, azaz a nemzeti hadsereg bevonulása után megtörtént a románok háromszáztíz napos uralma által okozott kár felmérése. Erre két forrást találtunk. Az egyik a városi hatóság összeírása a fizetés nélkül elvitt értékekről. Összesen 10.178.000 koronát tett ki, amely 1.017 akkori vagon búza árának felelt meg. Ebbe nem számolták bele a beszállásolt román katonák által tönkretett református leányiskola rendbehozatalának költségét. A másik a magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal által Karcag polgármesterének elküldött kárösszesítés, amely 1921-ben készült és az inflációval is számolt. A végösszege 28.934.592 korona forgalmi értékben, amelyből a köz- és magánépületekben okozott kár összesen 492.559 koronát tett ki.

Nem egyértelmű, szerepel-e a két kimutatásban a református gimnáziumban végzett pusztítás. A háború éveiben megmentett értékeket tették tönkre a megszállók, így széthordták az éremgyűjteményt, a szertárakat, az ifjúsági könyvtárt, a padok és a felszerelések egyrészét eltűzelték. Az épület lerongyolódott, berendezése romokban hevert.²⁹

A nemzeti hadsereg bevonulása után a szolnoki kormánybiztosságon azonnal elkezdtek összeállítani a Nagykuság gazdasági összeomlásáról szóló jelentéseket. Az *Új Nemzedék* beszámolója általánosságban mutatja be a román pusztítás módszereit. Eszerint a búza mázsáját nyolcvan koronáért rekvirálták. Bár a fehérpénzt³⁰ érvénytelennek tekintették a megszálló hatóságok, az elvitt értékekért ezzel fizettek. De előtte az árát mesterségesen és ravaszul leaszották. A rekvirált mennyiségről először elismervényt adtak, amelyet be kellett vinni Debrecenbe. Ott kiszámították az ellenértékét, majd ebből levonták a megszállás költségeit, a közigazgatási kiadásokat, és mindazt, ami még eszükbe jutott. Így sikerült elérniük, hogy végül nekik egy mázsa búza egy koronába került. A gazdasági gépeket ócskavas áron vitték, kilogrammjáért harminc fillért fizettek. Az állatállománynak a hetven százalékát szállították el.³¹

A nemzeti hadsereg bevonulása

Bár a románok bizakodtak abban, hogy Magyarország területének nagy részét huzamosabb ideig megszállva tarthatják, a budapesti antant misszió 1919. szeptember 19-i jegyzékében közölte, hogy ki kell üríteniük a Dunántúlt. Szeptember

28 Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 93–94.

29 Soós Adorján: A karcagi református reálgimnázium története. In: A karcagi református nagykúri reálgimnázium értesítője az 1929–1930. iskolai évről. Karcag, 1930. 85.

30 A Tanácsköztársaság által nyomott, 25 és 200 korona címletű fedezet nélküli értéktelen bankjegyek. Elnevezését a fehérén hagyott hátoldaláról kapta.

31 Papp Jenő: A Kuság gazdasági katasztrófája. *Uj Nemzedék*, 1920. március 10. 1–2.

23–24-én egy, a győztesek képviselőiből álló bizottság a Siófoki fővezérségen látogatást tett, hogy megállapítsa, képes lesz-e a magyar parancsnokság a Dunántúl ellenőrzését átvenni és biztosítani a rendet. A nemzeti hadsereg vezetése vállalta, hogy szeptember 27-től az egész Dunántúlt, október 2-től Budapestet, valamint október 20-tól a Tiszáig terjedő területet ellenőrzésük alá vonják. Megállapodtak abban, hogy az összeütközések elkerülése céljából az antant misszió tisztjei fogják szabályozni a magyar elővédek előre-, ill. a román utóvédek hátramozgását. A megszállók az első lépcsőben november 12-ig a Dunántúlt ürítették ki, majd két nap alatt a budapesti 20 kilométeres hídfőt. A magyar csapatok 14-én lépték át Budapest határát, míg a románok ugyanaznap hagyták el a fővárost. Horthy Miklós ünnepélyes bevonulása november 16-án történt meg. A Duna–Tisza közének elhagyása 1919. november 23-ra fejeződött be. Kivonulásuk második üteme, azaz a Tiszántúl kiürítése 1920 februárjában kezdődött meg.³²

A *Karcagi Hírlap*, az egyik helyi lap kiszedett, de azután betiltott 1920. február 27-i száma próbált meg először rövid hírt adni a románok közelgő kivonulásáról. Mint írta, február 27-én kezdődik majd a Tiszától keletre eső megszállott zóna kiürítése, s a nemzeti csapatok megérkezéséig a csendőrség és a rendőrség alakulatai fogják a rendet fenntartani. Arról is hírt adott, hogy Debrecenben Madarescu tábornok búcsú *Felhívást* bocsátott ki, amelyben bejelentette, hogy kiürítik azokat területeket, amelyek megszállását „csakis [a] magyar vöröshadsereg 1919. évi nyári támadása idézett elő”. Egyúttal köszönetet mondott a hatóságoknak s a lakosságnak, „akik felismervén a román hadseregben felmentőjüket, alázatot és meghallgatást adtak kétség nélkül”.³³

A nemzeti hadsereg első 40 fős előőrsé 1920. március 3-án reggel vonult be a Karcagra Kenéz László százados irányításával.³⁴ A katonákkal együtt érkezett az antant bizottsága. A románok ekkor már eltávoztak a városból, csak egy kicsi, körülbelül szintén 40 főnyi egység maradt hátra, amely a Piac-téren volt felállítva. A magyar csapat is ott sorakozott fel. Délelőtt 11 óra körül a városháza erkélyéről a román zászlót bevonták és egyidejűleg nemzeti színű került a helyébe. Az antant katonai misszió végezte a románokkal a város átadását ill. átvételét, amely 11 órára az utolsó román katona kivonulásával fejeződött be. „A kis magyar katonai csapat olyan fegyelmezett volt, mintha dróton igazgatták volna. Nagyon jól esett ezt látni a forradalmi zűllés után először, szemben az oláhok pongyolaságával.”³⁵

Doby Andor, a *Nemzeti Újság* kiküldött tudósítója, aki feltehetőleg a katonaság kíséretében érkezett, kissé másképp írta le az eseményeket: Délután 1 órakor Koreánu őrnagy, a román haderők parancsnoka a városháza előtti téren felsorakoztatta katonáit, tőlük néhány méterre állott a magyar század Kenéz László vezetésével. Ezután az antant tisztiek irányításával mindenütt magyar őrség váltotta

32 Suba János: Magyarország területi integritásnak helyreállítása 1919–1920. Rendvédelem-történeti füzetek, 16. (2009) 19. sz. 110–112.

33 Innen – onnan. Karcagi Hírlap, 1920. február 27. 2. A teljes szöveg megjelent: Felhívás. Egyetértés, 1920. március 7. 1.

34 Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag, 1940. 139.

35 Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 108.

fel a megszállókat. Délután 2 órára a város megtisztult a román királyi hadsereg tagjaitól.³⁶

Az ünnepélyes bevonulás és fogadtatás a következő nap történt. Dél előtt 10 órakor futott be a nemzeti lobogókkal és fenyőgallyakkal feldíszített karcagi vasútállomásra a vonat, amelyen a nemzeti hadsereg tisztjei és katonái érkeztek a városba. Szánthó József polgármester üdvözölte az elsőként leszálló báró Lehár Antal ezredest, aki ezért rövid köszönetet mondott. A vasútállomáson megjelent több ezer fős ünneplő közönség előtt elhaladva a Széchenyi sugárút két oldalán felsorakozott karcagiak között vonultak a magyar katonák a Kossuth Lajos térre. A református templom előtt Török Vincze lelkész szólt az ünneplő tömeghez. Kiemelte: „Magunknak kell lezúllott népünket visszahelyezni arra a polcra, ahonnan saját fiainak gazsága és kishitűsége taszította le a mélybe. A szeretet adójával adózunk azoknak, akik megteremtették a magyar hadsereget, köszönjük néktek, hogy eljöttetek közzénk, sötétség után fényes napsugár, dunántuli fiúk, magyar katonák!”³⁷ Válaszában Lehár ezredes rendet és békét ígért az egész Tiszántúl területére. Az ünnepség után a polgári és a katonai vezetés a városházán tanácskozott a rend fenntartásához szükséges teendőkről. Az este folyamán a város közönsége a karcagi asszonyok áldozatos előkészítő munkájával a tisztek számára a Széchenyi Társaskörben bankettet, a legénységnek pedig a gimnáziumban 600 főre vacsorát rendezett.³⁸

Ebben az emelkedett ünneplő hangulatban került sor március 9-én a románok távozását követő első képviselőtestületi ülésre. Dr. Szánthó József indítványára egyhangú lelkesedéssel elhatározták a megjelent tagok, hogy nagybányai Horthy Miklóst kormányzóvá történt megválasztása alkalmából hódoló felirattal üdvözlik.

A karcagi adomány és következménye

Második közgyűlését a március 15-i ünnepen tartotta a képviselőtestület. Simon Aladár indítványozta, hogy a közgyűlés Horthy Miklósnak, a nemzeti eszmék és hősi vitézség kiváló képviselőjének megjutalmazására Karcag határában ajánljon fel 100 hold gazdasági művelésre alkalmas földet. Ezt a területet a kormányzó által kijelölt és megnevezett alapítvány részére telekkönyvileg is írsák át. Az új honalapítás nehéz és kitartó hazafias munkájáért tisztelete, szeretete és ragaszkodása kifejezéséként pedig a közgyűlés válassza a kormányzót Karcag díszpolgárává. Ugyanezen kitüntető cím adományozását javasolta az előterjesztő báró Lehár Antal ezredes hadosztályparancsnoknak is, a magyar nemzeti hadsereg szervezésében elért érdemeiért és a város román megszállás alól való felszabadításáért. A képviselőtestület az indítványt egyhangúlag elfogadta a polgármester

36 Doby Andor: A magyar nemzeti hadsereg bevonulása. Karcagi Hirlap, 1920. március 7. 1. Uő: Lehár ezredes Karcagon. Nemzeti Ujság, 1920. március 5. 3.

37 Uo.

38 Horváth Ferenczné: Karcag. Karcagi Hirlap, 1920. március 19. 1.

kiegészítésével, miszerint kérjék fel a kormányzót, hogy az adományozási és díszpolgári oklevél átvételére látogasson el a városba.

A polgármester vezetésével a nyolc képviselőből és kispapból álló küldöttség már másnap vonatra ülhetett, ugyanis Horthy Miklós március 17-én délelőtt fogadta őket. A *Budapesti Hírlap* tudósítása szerint városuk magyar rajongását, hitét, reményességét hozták magukkal és tették le a kormányzó elé. Azonkívül még száz hold földet az általa megnevezett alapítvány részére „a nemzeti eszmék és ősi vitézségek kiváló képviselőinek jutalmazására”.³⁹

A küldöttség átadta a közgyűlés március 9-i hódoló feliratát Horthy Miklós kormányzóvá történt megválasztása alkalmából és március 15-i határozatát a díszpolgári cím és a 100 hold föld adományozásáról. Ezután Szánthó polgármester tolmácsolta a kormányzónak a közgyűlés meghívását a díszpolgári és a felajánlási oklevél személyes átvételére. Horthy a *Budapesti Hírlap* szerint látható örömmel fogadta Karcag képviselőinek a megjelenését. A nemzeti hadsereg nevében köszönet mondott a nemes áldozatkészség által felajánlott száz hold földért. „A donációrok szándékának vél eleget tenni – mondotta – mikor a felajánlott száz hold földet a legkitünőbb és legkiválóbb karcagi fiuknak adja annak idején, hogy az unokák unokái is megemlegessék, kik voltak Karcag legvitézebb fiai.”⁴⁰ A *Karcagi Hírlap* teljes egészében átvette a fenti tudósítást, és kiegészítette saját – feltehetőleg a küldöttség tagjaitól származó – értesüléseivel. Eszerint a kormányzóval történt találkozó mintegy fél óráig tartott. „[...] Horthy könnyekig meghatva fogadta városunk polgárságának és képviselőtestületének ezt a példát mutató nemes áldozatkészségét, a polgárságnak ő róla való megemlékezését, ragaszkodását. Ez a meghatódottság átragadt a küldöttség tagjaira is. Biztosította Horthy a küldöttséget, hogy kommunizmus országunkban többé nem fogja felütni a fejét.”⁴¹ Egy másik hírlap, *Az Újság* beszámolójában kiemelte, hogy a karcagi adományozás az egész ország részére példája a magyar áldozatkészségnek és a nemzeti érzés tisztaságának. „Annakidején a király adományozott földet a hősöknek, s ezt a szokást akarja most feleleveníteni a karcagi képviselőtestület kezdeményezése, hogy [a király helyett most Horthy] megteremtse s odaadóan ápolja újból a magyar vitézség kultuszát.”⁴² A *Pesti Napló* is tudósított a küldöttség fogadásáról. A találkozó lezajlásához a következő kommentárt fűzte: „Régen királyok adományoztak rangot, birtokot a hős magyaroknak, hogy ezzel is erősítsék és emeljék a hősiesség és hazaszeretet kultuszát. A derék karcagi kunok, akik olyan sokat szenvedtek az idegen megszállás rabló uralma alatt, most az államfő felé fordulnak és hódolatuk jeléül felajánlják a felszabadító kormányzónak a földet, az édes anyaföldet, amit szorgalommal, munkával és vitézséggel szereztek Ennél méltóbban nem is fejezhették volna ki hódolatukat a kormányzó személye iránt.”⁴³

39 Karcag város küldöttsége a kormányzónál. Budapesti Hírlap, 1920. március 18. 7.

40 Uo.

41 Karcag a történelemben. Hódolatunk Horthynál. Karcagi Hírlap, 1920. március 31. 2.

42 Karcag város küldöttsége a kormányzónál. Az Újság, 1920. március 18. 6. Kiemelés az eredetiben.

43 Karcag donációja Horthy Miklós kormányzó tiszteletére. Pesti Napló, 1920. március 18. 8.

Néhány nap múlva egy karcagi küldöttség felkereste Lehár ezredest Debrecenben, és személyesen nyújtotta át neki a díszpolgári oklevelet.⁴⁴

A kormányzó elfogadta Karcag képviselőtestületének a meghívását, az egyik helyi lap április 2-i számában jelezte, hogy 10-e körül fog a városba érkezni.⁴⁵ A látogatására végül 1920. április 13-án került sor. Horthy útja a Turán különvonaton valóságos diadalmenet volt. A vasút mellett az egyes települések állomásai bokréta- és lobogódíszben álltak, cigánybandák játszották a himnuszt, az emberek kalaplevéve énekelték. Az anekdota szerint egy pesti újságíró valahol, ahol megállt a vonat, megkérdezte egy embertől:

- Az egész falu kijött?
- Ki! – hangzott a válasz.
- Hát otthon ki maradt?
- Csak a kutyák!⁴⁶

A különvonat reggel 8 órakor Kisújszálláson megállt, Horthy Miklós pedig István bátyjával autón hazament Kenderesre, ahol harmadik testvérük, Zoltán várta őket a családi kúriában. Az ősi lak sívár képet mutatott. A románok az olajfestményeket lehasogatták, a tükröket összetörték. Az íróasztalokból a ház előtt tüzet raktak, a ruhaneműket elrabolták csakúgy, mint a jószágok többségét.⁴⁷ Déli egy órától Kisújszálláson ünnepezték a kormányzót, aki a Turánnal délután 3 órakor érkezett Karcagra.

A vasútállomáson Dr. Hajnal István főjegyző fogadta és köszöntötte a vendégeket. A hatvantagú bandérium mögött négylovas hintó vitte a kormányzót a két és fél kilométeres úton, három diadalkapu alatt, a két oldalt álló, több ezer ünneplő – helybeliek és a környező településekről érkezettek – sorfala előtt a Kossuth kertbe. A városházánál Dr. Szánthó József polgármester üdvözölte Horthy Miklóst és kíséretét. Ezután kezdődött el a képviselőtestület díszközgyűlése. A kötelező formalitásokat megtartva a polgármester megnyitotta a közgyűlést, köszöntötte a megjelent képviselőket és vendégeket. Megválasztották a jegyzőkönyv-hitelesítőket, majd az elnök ismertette az egyetlen napirendi pontot: Nagybányai Horthy Miklós részére a város díszpolgárává történt megválasztását dokumentáló, ill. a kormányzó által kijelölendő célra följánlott 100 hold földre vonatkozó donációs oklevél⁴⁸ bemutatása, elfogadása, hitelesítése. A képviselőtestület ezután egy küldöttséget választott, amely Horthyt meghívta a közgyűlésen való részvételre. A kormányzó megérkezése után állva hallgatta végig, ahogy a főjegyző felolvassa az 1920. március 15-i közgyűlésen hozott határozatokat, és

44 Lehár báró – Kacag díszpolgára. Budapesti Hirlap, 1920. április 3. 5.

45 Horthy Miklós Karcagon. Karcagi Hirlap, 1920. április 2. 2.

46 A kormányzó szűkebb hazájában. Budapesti Hirlap, 1920. április 18. 4.

47 Horthy Miklós kormányzó a Nagykunság városaiban. Uj Nemzedék, 1920. április 15. 3.

48 Meg kell jegyeznünk, ez utóbbi alapjául szolgáló, a telekkönyvi átírára alkalmas okirat szövege ekkor még nem állt készen. A polgármester bejelentette, hogy a törvényi előírásoknak megfelelő véglegesítése után egy későbbi közgyűlésen fogja bemutatni. A jelenlegi ebből a szempontból egy formális díszközgyűlés.

az azok alapján kiállított okiratok szövegét. A donációs oklevélben a következő állott:

„Mi a Szabad Nagy Kunok hajdani székvárosának, Karcag rendezett tanácsú városnak képviselőtestülete, adjuk tudtára mindenkinek, kiket a jelenben illet, vagy jövőben illetni fog, hogy 1920. év március hó 15-én tartott díszközgyűlésünkben osztatlan lelkesedéssel hozott 40/1920. határozatunkkal Főméltóságú nagybányai Horthy Miklós Kormányzó úrnak a magyar nemzet régi óhajának teljesítése – Magyar Nemzeti Hadsereg megteremtése, Magyarországnak bölcs és igazságos kormányzásával szerzett, soha el nem hervadó érdemeinek megőrkítésével – másrészt pedig a nemzeti eszme és hősi vitézség kiváló képviselőjének mindenkori megjutalmazására Nagy-Kun-Karcag város határában felajánlott és Öfőméltósága által kedvesen fogadott száz katasztrális hold földterületet, mai alant írt helyen és napon tartott díszközgyűlésünkben, városunkat jelenlétével megtisztelő Főméltóságú nagybányai Horthy Miklós Kormányzó úrnak, ezen okiratunkkal örökre és visszavonhatatlanul átadtuk és rendelkezésére bocsátottuk.

Miről kiadtuk ezen egyhangulag elfogadott adományozó oklevelünket.

Kelt Karcagon, 1920. április 13-án tartott díszközgyűlésünkön.”⁴⁹

A közgyűlés ezután a két oklevél szövegét lelkesedéssel elfogadta. A polgármester átadta azokat a kormányzónak, és bejelentette, hogy a városháza dísztermének falába egy kőtáblát állítanak később megfogalmazásra kerülő szöveggel. „E falba illesztendő kőtábla hirdetni fogja unokáinknak, hogy Főméltóságodban a legnagyobb magyart tiszteljük, s hogy e város minden polgára Főméltóságodért él, Főméltóságodért hal.”⁵⁰

Horthy Miklós a következő beszéddel fogadta el a díszpolgári címet és a 100 hold föld felajánlását:

„Kedves Polgármester Úr, igen T. Hölgyeim! Legnagyobb örömmel tettem eleget meghívásuknak, hogy ezen díszközgyűlésen megjelenjek, amelyen Karcag város képviselőtestülete egy olyan hazafias tényről tett bizonyosságot, amely a történelemben s jövőben is arany betűkkel lesz bejegyezve. Ezt az áldozatkészséget a legnagyobb örömmel fogadom el, mert egy régi vágyam, egy régi álmom beteljesülése kezdődik azzal. Mi, bár lábbal voltunk tiporva, mindig egy büszke faj voltunk, egy olyan értékes faj, amelytől még ma is reszket minden szomszédunk, bár ők szinte egész végtelen erővel rendelkeznek, hozzánk hasonlítva. E hazában a jövőben is küzdelmekre számíthatunk, ha gyöngéknékné mutatkozunk. Csak ha erősek vagyunk, akkor jutunk oda, hogy minden évben rajta ne üssön termésünkön valamelyik szomszéd. Ezért abszolút szükségesnek tartom, hogy a magyarság legendás hősiességének kultuszát fejlesszük. Ezt a nevemhez fűzött 100 holdat is arra akarom felhasználni, hogy a jövőben Karcagnak hős fiait donációkban részesítsem. És hogy ha az közjogilag keresztül vihető lesz, majoratushoz⁵¹ kö-

49 A tízéves Vitézi Rend 1921–1931, 60–61.

50 Horthy Miklós kormányzó Karcagon. Karcagi Hírlap, 1920. április 16. 2.

51 Majorátus: a családi hitbizománynak az a fajtája, amelynél az utódlás a család legidősebb tagját illeti meg.

töm. Kitűnő embereket nevelni a hazának legelső érdeke, akinek dédunokája is emlegesse, hogy ezt a földet a szépapám vitézsége révén szereztem.

Karczag ezzel tündöklő példát statuált az egész ország előtt, ezt akarom mindenekelőtt konstatálni. Hálásan köszönöm ezt a példaadást azon reményben, hogy követőkre fog találni máshol is az országban. Hálásan köszönöm diszpolgárrá való megválasztásomat is és mondhatom, hogy egy ilyen városnak a diszpolgárságát mindig büszkeséggel fogom viselni.⁵²

A *Budapesti Hírlap* kissé hosszabb, árnyaltabban fogalmazott, szerkesztettebb beszédet közölt. A *Karcagi Hírlap*ban feltehetőleg a helyszínen elhangzott és lejegyzett szöveg jelent meg, míg a budapesti sajtó a *Magyar Távirati Iroda* által kiadott hivatalos szöveget tette közzé. Ezért érdemes azt a változatot is elolvasni:

„Örömmel tettem eleget meghívásuknak, hogy Karcag város közgyűlésén megjelenve, hazafias érzésem egész melegevel személyesen is megköszönjem önöknek ezt a nemes áldozatkészségüket, a mellyel Nagykunkarcag határában a nemzeti eszme és a hősiesség kiváló képviselőinek megjutalmazása végett rendelkezésemre száz katasztrális hold földet ajánlottak fel. Régi álmom beteljesedése kezdődik meg ezzel. Szükségesnek tartom egy legendás hősiesség kultuszát. Örömmel állapítom meg, hogy Karcag városa e nagylelkű elhatározásával követéreméltó példát mutatott az egész országnak, arról a tette is kész hazaszeretetről, amelyre a sors csapásai által megviselt ország újjáépítésénél minden oldalról szükségünk lesz. Szívesen akarom viselni, hogy a hazafias áldozatkészségnek nevemhez fűződő ez a darab földje, Karcag városának szándékához képest, valóban a nemzet védelmében kifejtett hősi erénynek és vitézségnek jutalmazására szolgáljon és állandóan ezt a rendeltetést töltse be. Szeretném pedig ezt olyan, formában keresztülvinni, a mely közjogilag lehetséges, mint majorátus, Karcag hős fiainak donációjaképpen, hogy a dédunokájuk is megemlegesse: Dédatyám vitézségéért kapta a földet.

– Önöket pedig, tisztelt uraim, arra kérem, hogy ápolják szívükben továbbra is az ősoktól örökölt és a mult dicső hagyományaiból táplálkozó hazaszeretet legszébb erényeit és legnemesebb érzelmeit, mert egyedül ennek segítségével vezethetjük az önzetlen áldozatok és a kitartó munkálkodás útján a magyar nemzetet a szerencsétlen jelenből a szebb és boldogabb jövő felé. A midőn még köszönetet mondok önöknek személyemet illető diszpolgári kitüntetésért, még egyszer szívből kívánom, hogy őrizték meg továbbra is készségüket a haza és a nemzet szent ügyének szolgálatára.⁵³

Ezzel a díszközgyűlés véget ért, rövid pihenő után a kormányzó visszatért a nagyterembe, és meghallgatta a helyi intézmények képviselőinek köszöntő beszédeit. A küldöttségek tisztelgése után a kormányzó válaszát együttesen adta meg nekik. Szokásosnál hosszabb beszédét érdekessége miatt teljes terjedelmében idézzük.

52 Horthy Miklós kormányzó Karcagon. *Karcagi Hírlap*, 1920. április 16. 2.; Szentesi Tóth: Karcag r. t. város polgármesterei, 116–117.

53 A kormányzó látogatása Kenderesen, Kistűszálláson és Karcagon. *Budapesti Hírlap*, 1920. április 14. 5.

„Szivből köszönöm ezt a sok kedves szót, amit hallottunk, amely mind szeretetről és bizalomról beszélt. Ezekben az utolsó időkben, azaz, hogy még hátrább megyek, a négy és fél éves háboru tartama alatt hanyatlottak és züllöttek az erkölcsök. Ezt megtalálja az ember az ország minden lakosságának minden kategóriájában. Csak az az állam az életképes, ahol úgy a családban mint az államban a tiszta erkölcs vezet. Amint egy korrupt államra kimondhatja az ember a halálos ítéletet, éppúgy kimondhatja az erkölcstelen népre ugyanazt.

Hogy ez ne így legyen, ez a feladat elsősorban az egyházé, másodsorban az iskoláé. Az iskolák képviselője szent hivatásról beszélt. Én azt mondanám, hogy a nevelés úgy az egyházban, mint az iskolában a legszebb hivatás, hogyha ezt úgy fogja fel az ember, ahogy fel kell fogni.

Az elmúlt éra idejében voltak tanerők, akik megtévedtek. Hogy mi vitte rá azokat az egyéneket, azt nehéz megmondani, talán az, hogy az állam éppen ezekkel az erővel mindig mostohán bánt. Ifjúságunk nevelése azonban oly fontos momentum, s hogy az államnak elsődrendű kötelessége lesz a választásokon a legnagyobb súlyt helyezni, s azonkívül azoknak megfelelő állást biztosítani.

Az iskola után ez a feladat az anyáké. Hogy itt a kun földön hazafias irányban nevelik a fiaikat, arról meg vagyok győződve.

Ami a gazdákat illeti, csak arra kérem őket, hogy ma, ezekben a rémesen nehéz napokban, mikor azt sem tudjuk, hogyan tudjuk ezt az országot talpra állítani, csak arra kérek mindenkit, hogy megfeszített erővel munkálkodjék, dolgozzék mindenki, hogy egy talpalatnyi földünk se legyen bevetetlen, mert az egyetlen kincs, amiből megint virulóvá tesszük ezt az országot, a magyar szent rögnek az adománya.

Az eke és a kard. Mind a kettő vasból van. Az egyiket kezeljük mi, a másikat kezeli a föld népe, szeretettel, odaadással. Ebben a rettenetes nehéz világban, mikor még három hó előtt azt hittük, hogy éhen kell pusztulnunk, bár most már újig biztosítottunk [újra biztosítottuk] az ország megélhetését, arra kérek mindenkit, Karcagon is, hogy feleslegeiket örömmel és szívesen szállítsák be az ország részére. Mi nem rabolunk mint az oláhok, mi a gabonát nem akarjuk sem ingyen, sem 80 koronáért, hanem megfizetünk érte. Meg vagyok győződve, hogy az itteni vidék szeretettel fogja feleslegeit felhívásomra oda adni.

Még halás köszönetet akarok mondani azért a lelkes és szeretetteljes fogadtatásért, amelyben csapataimat részesítették. Mondhatom könnyekig meghatott, mikor róla hallottam. Meg kell utóvégre Magyarországnak érteni, hogy mi mások vagyunk, mi nemzeti hadsereg vagyunk, vér a vérből, csont a csontból. A nemzeti

hadsereg azért áll itt, hogy biztosítsa a tisztesség, a becsület és a törvény uralmát. Azonkívül azért áll itt, hogy megvédje ezt a szent földet.

A háború alatt két fronton harcoltunk, kint és itt bent. A külső front régi hagyományainkhoz híven megállta vitézséggel a helyét, diadalról diadalra ment, úgy mint Napóleon kora óta soha egy hadsereg. És ennek ma is meg van a gyümölcse, mert az összeomlás dacára emelt fővel nézhetünk szét a világban és min-

denkinek egyenesen nézhetünk a szemébe, mert omlást, gyávaságot senki a világon rá nem mondhat.

Volt idebent is egy front. Ez csufosan összedőlt és annak folyományaként kiverte a kezünkből a fegyvert. Ez a front összedőlt azért, mert akik magyarok és becsületesek voltak, azok kinn voltak. Aki itthon volt, az a könnyekből is milliókat préselt.

Talán jobb, ha nem folytatom tovább ebben a kurzusban. Ha beszélgetnem kell, inkább gorbáskodni szoktam, hisz utóvégre jobb, ha az ember valakinek a hibáit mondja meg okulás céljából, mint a jótulajdonságait. Itt Karczagon kénytelen vagyok ezt a principiumot áttörni, mert itt nem vagyok képes gorbáskodni. Itt annyi sok ősi magyar erényt látok és olyan megértést, olyan sok áldozatkészséget tapasztalok, hogy csak köszönöm azt, amit tettek, köszönöm azt, hogy e város díszpolgárának tekinthetem magamat és köszönöm azt is, amit a nemzeti hadseregnek tettek.”⁵⁴

Este fél nyolc órakor a gimnáziumban a Karcagon tartózkodó Zalai Gyalogezred legénységének volt terítve. A kormányzó is megjelent a vacsorán, és katonáival együtt fogyasztotta el a felkínált paprikást.⁵⁵ Nyolc órakor kezdődött a megye és a város előkelőségei által adott díszbankett, amely után Horthy és kísérete este 10 órakor folytatva országjáró körútját továbbutazott Debrecenbe és Nyíregyházára.

A kormányzó másnap a kálvinista Rómában egykori alma materében, a Nagytemplomban és a városházán szervezett programokon vett részt. A református kollégiumban elhangzott üdvözlésekre együttes választ adott. Ennek vezető gondolata az előző napi karcagi adományozásra való visszaemlékezés volt. „A szabad Kunságból jöttem most és mondhatom, hogy a tegnapi nap annyira meghatott, mint még sohasem voltam. [...] Karcag városa amellelt oly dicső példával járt elől, amely a történelemben aranybetűkkel fog megörökítődni. Karcag városa a magyar nemzeti vitézség kultuszát óhajtja s ezért száz katasztrális hold földet juttatott rendelkezésemre, hogy ebből Karcag hős fiait láthassam el donációval. Onnan a szabad Hajduság földjére jöttem és meggyőződésem, hogy itt is ugyanarra a gondolatmenetre találok, mint ahogy itt is bebizonyították a szeretetet a nemzeti hadsereg iránt, amelylyel – mint azt ma már mindenki tudja – áll és bukik az ország.”⁵⁶ Tehát azt kérte, hogy Karcag példáját kövesse Debrecen, majd minden olyan tényező, amely a nemzeti hadseregen keresztül az ország jövőjét kívánja biztosítani.

A gondolatmenetet Magasházy László százados, első szárnysegéd folytatta a *Pesti Hírlap* hasábjain. A cikk bevezetőjében az újságíró a kormányzóra hivatkozott, aki karcagi beszédében felismerte az áldozatkészség jelentőségét. És azt,

54 Horthy Miklós kormányzó Karcagon. Karcagi Hírlap, 1920. április 16. 2. A nyilvánvaló sajtóhibákat javítottuk.

55 A rövid üdvözlő beszédek után Horthy helyet kért magának. Az ezredparancsnok egy előre fenntartott helyre mutatott, azonban a kormányzó a katonái közzé, az általa kiválasztott padra ült le. Egy örvézetővel és egy közlegénnyel beszélgetve fogyasztotta el a legénységi vacsorát.

56 Horthy Miklós kormányzó Debrecenben. Világ, 1920. április 15. 5.

hogy a magyar virtus kultuszát egybe kell kötni a hazai földért vitézkedő erények megjutalmazásával. Felidézte a Szent István királyunk idejében keletkezett donatio regia intézményét, amelyet a török korban a fegyverjog címén való adományozás követett. Ezután tért rá a kormányzó hasonló, mostani tervére, amelyet feltehetőleg Magasházy százados hozott a beszélgetés alatt a hírlapíró tudomására. „A kormányzó *vitézi jogon* akarja szétosztani a karcagi száz holdat. Gyönyörű terve van ezzel a szép földdarabbal. Mint a legilletékesebb helyről értesülünk, őfömlétsága a száz hold földet és ezernégyszáz négyszögöl belsőséget oly módon óhajtja Karcag vitéz fainak juttatni, hogy tizenötholdas kiscgazda-majorátusokat csinál belőle, melyek instrukcióikkal együtt sem meg nem terhelhetők, sem le nem foglalhatók, hanem ugyanúgy, mint a nagy majorátusok, apáról-fiúra örök-lendők.”⁵⁷ Ezután az első szárnysegéd ismertette Horthy Miklós elképzelését: Lehetőleg minden faluban négyszáz holdas középmajorátust kell létesíteni, hogy a középosztály anyagi erejét növelje és az intelligenciát vezetőszerephez juttassa. E majorátusok mindenkori birtokosai az adomány birtokbavételénél fogadjanak hűséget és legyenek tagjai a törvényhatósági bizottságoknak. „A kormányzó terve, hogy a vitéziséget és a faji öntudatot növelje. Terve, hogy a városokat, törvényhatóságokat, egyházfőket és főurakat hasonló följajánlásokra lelkesítse. Az adományok szétosztásánál a vitéziség fokának megállapítását katonai bizottságra óhajtja bízni, az egyéni érték megbíráását pedig a községi képviselőtestület feladatává teszi.”⁵⁸

1920. április 20-án Horthy Miklósnál államfővé választása alkalmából üdvözlésére megjelentek a mezőgazdasági és szövetkezeti érdekeltségek képviselői. A kormányzó a köszöntésre adott válaszában örvendetes irányzatnak értékelte, hogy az utóbbi évtizedben tapasztaltakkal szemben nagy számmal térnek vissza az emberek a faluba a termelő munkához. Látható, hogy csak ez mentheti meg az országot. Valahányszor vidéken jár, felfrissül attól az erőtől, amely a falu népéből sugárzik. „Ennek egyik bizonyosságául fölemlítette a kormányzó, hogy a közelmúltban Karcagon járván, a város nemzeti adományként *100 hold földet ajánlott föl* részére, amelyet csak azért fogadott el, mert az az óhaja, *hogy az ily adományokat a magyar vitéziség megjutalmazására fordítsa*. Az a gondolat él ugyanis benne, hogy a törzsröklési rendszernek megfelelően ezek a birtokok az utódokra átörökíthetők legyenek, hogy itt mintegy *kisbirtok-hitbizományi* rendszer fejlődjék ki s ezáltal ne csak emléket állítsunk, de utódainkat meg is jutalmazzuk. *A magyar vitéziség kultuszának ápolása az*, ami gondolata megvalósításánál őt vezérli.”⁵⁹

Mint láttuk, 1920. április 13-án vette át a kormányzó Karcagon az adományozásról szóló oklevelet, másnap, debreceni beszédében már célzást tett arra, hogy mások is kövessék a példát. Április 17-én szárnysegédje tárta a sajtón ke-

57 Körmendi Viktor: Vitézi jogon... A karcagi száz hold. – A kormányzó donációi. – A magyar virtus. – Beszélgetés Magasházy szárnysegéddel. Pesti Hírlap, 1920. április 18. 4. Kiemelés az eredetiben.

58 Uo.

59 A mezőgazdasági testületek a kormányzónál. Pesti Hírlap, 1920. április 21. 2. Kiemelések az eredetiben.

resztül a társadalom elé Horthy terveit, amit három nap múlva ő maga erősített meg a fenti rendezvényen.

Következtetések

A bevezető részben vázoltuk, hogyan ismertetik az első nagy monográfiák a Vitézi Rend megszületését. Ez a rész sehol sem egyértelmű és nincs alátámasztva forrásokkal sem. A karcagi adományozást megemlítették ugyan, mint az elsőt, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítottak neki. A történet báró Papp Gézának, a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége ügyvezető igazgatójának Horthy Jenő nemzetgyűlési képviselővel a háborúban kitűnt katonák jutalmazásáról folytatott tárgyalásaitól tekinthető felderítettnek.

Véleményünk szerint az azt megelőző szakasz azért nem volt világos a korábbi történetíróknak, mert két nagyon fontos tényt figyelmen kívül hagytak. Az első: A karcagi törvényhatósági bizottság már 1920. március 15-i közgyűlésen döntött az adományozásról, és megfogalmazta annak feltételeit. A második: Két nap múlva, március 17-én, amikor a kormányzó fogadta a város küldöttségét, tudomást is szerzett minderről. Vagyis a hónap közepétől gondolkodhatott azon, mi legyen az adomány sorsa. Természetesen az április 13-i ünnepélyes átvételig nem hozta nyilvánosságra elképzeléseit, de minden bizonnyal úgy kiérlelte azokat, hogy április 17-én szinte teljes, későbbi megvalósulási formájában az első szárnységéde útján közzé tette a sajtón keresztül. Utána pedig április 20-án ő maga beszélt róla, amikor a mezőgazdasági és szövetkezeti érdekeltségek képviselői tisztelgő látogatást tettek nála.

Feltehetőleg a történetírók előtt azért nem volt egyértelmű, hogy a karcagi adományozás indította el a fokozottabb gondolkodást a Vitézi Rend megalakításáról, mert nem tudtak róla, vagy nem vették figyelembe a tényt: a döntés az ajándékozásról már 1920. március 15-én megtörtént, és Horthy március 17-én tudomást is szerzett róla. Papp Géza áprilisban kapott megbízást a kormányzó testvérével való tárgyalásra és a részletek kidolgozására. Tehát később, a következő hónapban, mint hogy az adományozásról meghozták a döntést. A megalakulás tízéves évfordulójára 1931-ben kiadott monográfia megállapítása, miszerint a karcagi felajánlással egyidőben folytatta tárgyalásait Papp Géza, hibás. Ebből következően ennek mindegyik későbbi idézése is téves következtetésre vezet. Az első az adományozás ténye volt, utána kezdődött el a tervező munka és a részletes szabályozás kidolgozása.

Tegyünk egy ellenpróbát. Láttuk, az adományról szóló oklevél átvétele után Horthy többször lelkesen beszélt a katonai vitézség földdel való megjutalmazásáról. Ha elképzelései korábban is lettek volna, akkor országjárásának előző állomásain is biztos örömmel említést tett volna azokról. A kormányzó karcagi látogatása előtt a Duna-Tisza köze nagyvárosait kereste fel. Február 7-én Cegléden és Kecskeméten, március 18-án pedig Szegeden járt. A helyi és országos sajtó nagy terjedelemben idézett beszédeiből, azonban átolvasva azokat a későbbi

Vitézi Rend szellemiségére, céljaira hasonlító gondolatot még csak mutatóban sem találtunk bennük. Tehát a karcagi adományozás előtt Horthy és környezete nyilvánosan semmi olyat nem vetett fel, ami Rend megalapításának előkészítéséről szólt, vagy hozzájárulhatott volna ahhoz.

Lehetséges, hogy Horthy Miklóst 1920 előtt is foglalkoztatta a későbbi Vitézi Rend alapjául szolgáló gondolat. Az is valószínűsíthető, hogy már 1919 nyarán beszélgetett erről barátaival, munkatársaival. Azonban egyértelmű, hogy a karcagi adományozás indította el a kibontakozás útjára a gondolatot, annak hatására lettek egyértelműek az alapelvek és a célok, majd kezdődött el a bevezető részben vázolt folyamat; a jogszabályi háttér megkeresése, lett a kormányprogram része, és született meg az azt szabályozó rendelet. Ezek után reméljük, mindenki számára egyértelművé vált, mi lett az előző fejezetcímben jelzett karcagi adományozás következménye: A Vitézi Rend megalakulása. Tehát Karcagról indult el...

BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON

**BÁNSZKI TAMÁS FESTŐMŰVÉSZ PÁLYAKÉPE,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL TRIANON
SORSFORDÍTÓ HATÁSÁRA**

Művészi és tanári pályakép

A pályaképet Bánszki Tamás *Művészpályám* című önéletrajzi írásának alapján, kronológiai előrehaladásban, az egyes mozzanatok felidézésével rajzolom meg. Bánszki Tamás Földeákon született 1892. december 18-án, középparaszti családban, Bánszki Pál és Szabó Rozália ötödik, legkisebb gyermekeként. Szülőfalujában járt elemi iskolába. A polgári iskola harmadik és negyedik osztályát magánúton végezte.

Szegedi és budapesti tanulóévek

A szegedi Piarista Gimnázium tanulója lett. Szegeden Munkácsy Mihály *Honfoglalásának* színvázlata, Csók István, Lotz Károly, Vágó Pál és Mednyánszky László alkotásai kötötték le festészet iránt ébredező művészi figyelmét. Idős rajztanára, Nováki Bertalan ösztönözte távolibb és magasabb művészeti célok felé. 1912-ben a szegedi érettségi vizsga után a budapesti *Képzőművészeti Főiskola* rajztanári szakát látogatta. A főiskolán négy mestere, a Munkácsy-tanítvány Révész Imre az alakrajz és festés, Bosznay István a díszítőrajz és tájfestés, Edvi Illés Aladár a csendéletrajz- és festés, Lyka Károly pedig a művészettörténeti tanulmányok területén volt rá hatással.

Az első világháború törésvonala

Közbeszólt az első világháború, tanulmányait meg kellett szakítania és 1914 őszén katonai szolgálatra vonult be. Ezt követően, 1918 márciusától májusig, háborús viszonyok szorításában, tizenkét hetes tanulmányi szabadsága idején folytathatta és a második alapvizsgával zárhatta le rajztanári tanulmányait. Az első világháború 1918. november 11-én befejeződött. A háború befejezésekor Bánszki Tamás olasz hadifogságba esett, 1919 novemberéig Montecassino hadifogoly táborában volt. A hadifogsága élményeit, a külföldi tájakat festményein és rajzain örökítette meg.

Trianon személyes sorsfordító hatása Bánszki Tamás tanári és művészi pályakezdésében

Majdnem három év időtartamra, az első világháborút követően, a Marostól délre fekvő területek szerb megszállás alá kerültek. Újszegedet a szerb katonaság, Szegedet pedig a francia katonaság szállta meg. Újszegedet elszakították Szegedtől. Földeákon, Bánszki Tamás szülőfalujában mi volt a helyzet ekkoriban? Földeákot a román katonaság tartotta megszállás alatt, mert 1918 novemberében az Osztrák Magyar Monarchia felbomlott és Csanád megyén belül Makótól északra és keletre a környékbeli területet a román csapatok foglalták el.

Bánszki Tamás első kiállítása a trianoni békeszerződés évében, de még hosszú hónapokkal a trianoni szerződés aláírása előtt, a francia megszállás alatt lévő Szegeden 1920. februárjában nyílt meg. Vele együtt ugyanitt állította ki a háború és hadifogság ihlette alkotásait Góth Imre és Devich Sándor festő is. Erről közölt tudósítást a Színház és Társaság című színházi-művészeti-szépirodalmi hetilap: „... február hó 28-án nyílik meg Góth Imre, Devich Sándor és Bánszki Tamás festőművészek közös kiállítása. A kiállítás iránt nagy az érdeklődés, mert szereplői szegedi fiatal emberek, akik abbahagyva tanulmányaikat, végigszenvedték a háború borzalmaival és csak az utóbbi években kezdtek igazi komoly munkához. ”Bánszki Tamásra és Devich Sándorra is illet a hetilap szerzőjének az akkori kényszerkörülmények által szabdaltsággal kezdő festői pályaszakaszukat jellemző kijelentése: „A háborút (...) szenvedte végig és legtöbb képét az olasz fogságban festette meg.” (Az idézett szöveghely olvasható, Horváth Mihály – Szabó György: Bánszki Tamás életpályája. Marosvidék, 2013. XIV. évf. 3. 7.)

A trianoni békeszerződés aláírásának időpontja 1920. június 4. Az életbelépés időpontja pedig 1921. július 31. Az antantcsapatok általi katonai megszállás 1921. augusztus 21-én szűnt meg. Az említett, közel három évig tartó katonai megszállás, ezen a dél-alföldi területen a tanügyi közigazgatást, a tanévkezdést is megrázkódtatta, problémássá tette Az olaszországi hadifogságból Magyarországra visszaérkező Bánszki Tamás a szülőfalujának régiójában lévő katonai megszállási helyzetek fennállása és az ennek megszűnését követő helyi tanügyi visszarendeződések közepette nem gondolhatott arra, hogy első pályakezdő évét Makón vagy Szegeden nyithatja meg. Másol kapott tanári állást. Tanári pályakezdésekor, besorozott tanárként, főnöke Ady Endre öccse, Ady Lajos igazgató lett (vö. Vincze Tamás: Bánszki Tamás jótévedője: Ady Lajos. Marosvidék, 2013. XIV. évf. 3. 12-24.)

Az első világháború és a Tanácsköztársaság után, majd a trianoni döntés következtében az ország csonkulásban, a megmaradt területeken az átrendező tanügyi igazgatási következmények alaposan beleszóltak Bánszki Tamás képzőművész-tanári pályakezdésébe. A megváltozott helyzetben a tanügyi döntések sorozatát kellett meghozni. Ez a bonyolult országos átszervezési folyamat, a magyar

nevelés- és iskolatörténet ekkori tanügyi-intézményi-területi átalakítását követel-
te meg, 1918-tól, 1919-től és 1920-tól több periódusban (vö. Mészáros István: A
magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája 996-1996. Nemzeti Tankönyvki-
adó, Budapest, 1996. 61-79.) Bánszki Tamás képzőművész-tanári pályája 1920.
szeptember 1-én indult Tarpán, a menekült beregszászi áll. gimnáziumnál. Majd
a gimnáziummal együtt Fehérgyarmatra került, 1921. augusztusában.

Bánszki Tamás pályaképének ezeken a kronológiai pontjain érdemes kiemel-
nünk, felelevenítenünk és tanügyi mikrotörténeti nagyító alá helyezni az ek-
kori állapotokat. Azért, hogy közelebbről láthassuk, Trianon következményeként,
tanári működését illetően mi is történt Bánszki Tamással? A trianoni döntésnek
Bánszki Tamás pályáját befolyásoló, személyes életútját formáló elemeire László
Gézáné Szarka Ágota mutatott rá, a Bánszki Tamás a Beregszászi Magyar Királyi
Állami Főgimnáziumban című feltáró írásában: „Bánszki Tamást 1920 augusz-
tusában helyezték a Csonka Bereg megyei Tarpán működő Beregszászi Magyar
Királyi Állami Főgimnáziumba.(...) A csehek 1919 októberében a gimnázium
tanárait írásos fogadalom letételére kötelezték. Ennek sokan nem tettek eleget,
ezért az érintetteket az állásukból elbocsátották, illetményüket megvonták. Némi
kárpótlást jelentett számukra, hogy a tehetősebb szülők gyermekeiket magánta-
nuloként oktathatták. E tevékenység miatt a gimnázium néhány pedagógusát
letartóztatták és bebörtönözték. A tanárok az újabb letartóztatások, elfogatópá-
rancsok elől Magyarországra menekülve „a magyar gyermekek, a magyar kultúra
érdekében” mindent megtektek azért, hogy a Beregszászi Magyar Királyi Állami
Főgimnázium folyathassa működését.

Az iskola megnyitása (1920) májusában, a tanulók elhelyezése és élelmezése
nem valósulhatott volna meg Gulácsy István Csonka Bereg vármegye alispánjá-
nak támogatása, minisztériumban való közbenjárása, és a vármegye közönségé-
nek áldozatvállalása nélkül.

A főgimnáziumot Tarpán a községi elemi népiskola négy tantermében he-
lyezték el. A főgimnázium mostoha körülményire utal, hogy pl. a második isko-
lai év szeptember 6-ától július 24-éig, a téli szünet (feltehetően a fűtési nehézsé-
gek miatt) november elsejétől március végéig tartott.

Ezt az is bizonyítja, hogy az intézmény a tanárok számára nem tudott folya-
matos és állandó foglalkoztatási lehetőséget biztosítani.

A gimnázium 1919/20. és 1920/21. évek értesítőjében olvasható, hogy
Bánszki Tamás egy év szolgálati idővel az 1920/21-es tanévben lépett az intéz-
mény kötelékébe, ahol tizenegy tanártársával tanította az iskola 225 növendékét.
Ebből a helyzetből adódhatott, hogy szaktárgyai, a rajzoló mértan és a művészeti
rajz mellett gépi rajzot és a tornát is oktatta (ez utóbbit heti 20 órában) és az ér-
tekezleti jegyzői feladatokat is ellátta. Pályakezdő tanárként bizonyára jó kapcsola-
tot alakított ki diákjaival, művészi látásmódjával, tehetségét tükröző rajzaival és
festményeivel csodálatot válthatott ki szűkebb és tágabb környezetéből.

A gimnáziumot 1920 októberében a kassaiból a debreceni tankerületbe he-
lyezték át. A tankerületi igazgató és a helyi vezető személyében is változás kö-

vetkezett be. Dr. Mrázy Engelbert helyett Ady Lajos lett a tankerület vezetője és a gimnázium új főigazgatója. Az iskola 1921 augusztusában Fehérgyarmatra költözött, ahol lényegesen jobb körülmények között működhetett. (...) A tارpai és fehérgyarmati misszió, az otthonuktól, családjuktól elszakított beregszászi tanárok és diákok nemes küzdelme, a beregi és szatmári nép, a különös táj és a sajátos népi építészet megérintették a művészt. Ezek az emlékek kitörölhetetlenül ott maradtak a szívében.” (Marosvidék, 2013. XIV. évf. 3. 27-28.)

Ady Lajos debreceni tankerületi főigazgató közbenjárására Fehérgyarmatról áthelyezték és a debreceni Kalazanti Szt. József Piarista Gimnáziumba nevezték ki rajztanárnak (vö. Vincze Tamás: Bánszki Tamás jótevője: Ady Lajos. Marosvidék, 2013. XIV. évf. 3. 12-24.) Itt 1948-ig tanított. Úgy érezte, mintha hazakerült volna. Ugyanis itt iskolája igazgatója 1922-ben az a tanár volt, akinél tíz évvel korábban Szegeden a Piarista Gimnáziumban matematikából és fizikából érettségizett.

Bánszki Tamás életében 1922-től egy huszonhat éven át tartó intenzív időszak következett. Debrecen élénk művészeti életébe kapcsolódott be. Ezek voltak Bánszki Tamás művészi pályáján a legtermékenyebb évek. A Debrecenben működő rajztanárok és festőművészek számára rendelkezésre állt a Művészház, ahol rajzolásra, festésre, a művészeti folyóiratok tanulmányozására, kiállítások rendezésére, rajzkarc nyomógép beállítására volt mód. Bánszki Tamás első debreceni kiállítását tanártársával, Balczer Györggyel együtt rendezte 1926-ban.

Közös kiállítása Dehény Lajossal, Földeákon és Makón

Földeákon Bánszki Tamásnak 1926. augusztus 15-én nyílt meg a közös kiállítása Dehény Lajos festő- és iparművésszel. A földeáki Eötvös-füúiskola tantermeiben száznál több műalkotást, ceruza- és krétarajzokat, akvarelleket és szobrokat tekinthetett meg az érdeklődő közönség. Makón Bánszki Tamás és Dehény Lajos közös képkiallítása nyílt meg az állami iskolában 1927. augusztus 14-én.

A két Földeákon született művész, Bánszki Tamás és Dehény Lajos ismét közös kiállítást rendezett Földeákon, melynek megnyitója 1927. augusztus 28-án volt.

Budapesti és debreceni kiállítások

Bánszki Tamás első budapesti kiállítására a Nemzeti Szalonban a Magyar Akvarell és Pasztellfestők Egyesületének 13. Kiállításán került sor 1927-ben. A Műcsarnok kiállításain 1931 és 1943 között két-három festménnyel, nyolc alkalommal volt jelen. Sikeres volt második debreceni kiállítása az 1937- es esztendő húsvéti időszakában, a Déri Múzeumban. Festményeivel, rézkarcaival és fametszeteivel szerepelt itt. Festményei közül az Őszi verőfény, a Kőszegi várkör és az Árnyékok játéka című alkotásai, rézkarcaiból a Gyertyánosi kútgém, az Olajütő

és a Zólyomka című művei, fametszetei közül pedig a vallásos témájú darabok arattak tetszést. A kiállítás jó sajtóvisszhangot kapott.

Bánszki Tamás grafikai tárlatát az Ajtósi Dürer Céh rendezte 1940-ben a debreceni Kalazanti Szt. József Reálgimnázium rajztermében. Az Ajtósi Dürer Céh tárlatán máskor is sikeresen vett részt. E körből érdemes megemlíteni az 1935-ben rendezett kiállítást, ahol többek között a Reggel, a Búzakeresztek, a Hegyi út, a Kilátás, a Várrom és a Hegyek között című olajképei és akvarelljei voltak emlékezetesek. A debreceni országos grafikai kiállításon tíz akvarelllel és tíz fametszettel szerepelt rézkarcai és krétaakt tanulmányai mellett. A sokszorosító grafikát megismerte és művészetében sikeresen alkalmazta. Száznál több rézkarcot készített.

Kiállítási sikerei Varsóban és Chicagóban.

Alkotásai a debreceni Déri Múzeumban

Az európai és amerikai nemzetközi kiállítások zsűrizett művészeti anyagai között is megtaláljuk alkotásait. Nemzetközi sikert főleg fametszeteivel ért el. A harmincas évek elején megismerkedett a rézkarcolás technikájával. Száznál is több ilyen alkotást hozott létre. Ekkoriban világszerte fellendült az exlibris és kisgrafika gyűjtési mozgalom. Ennek példányai a linó- és fametszeteken jelentek meg és Bánszki Tamás megtanulta a fametszés technikáját. Fametszeteivel kétszer is volt külföldön sikere. Varsóban 1936-ban a II. Nemzetközi Fametszet Kiállításán a Madonna című kitűnő fametszettel szerepelt (vö. Szabó György: Bánszki Tamás földéaki Madonnája Varsóban (1936). Marosvidék, 2013. XIV. évf. 3. 25-26.)

Ezen a varsói kiállításon Bánszki Tamás neves magyar művészek társaságában mutatta be kitűnő művét. Itt többek között Buday György, Derkovits Gyula és Molnár C. Pál képviselték a hazai fametszetművészetet. Bánszki Tamás 1939-ben Chicagóban a Nemzetközi Fametszet Kiállításán az Aratás című fametszet lappal ért el sikert. A Déri Múzeum Bánszki Tamástól ötvennél több rézkarcot, fametszetet és akvarellt, valamint majdnem száz ex librist őriz.

A külföldi tanulmányutak és a nyári vakációk élménykörei

Bánszki Tamás a nyári szüneteket többször külföldön töltötte (Ausztria, Németország, Olaszország, Franciaország). Ausztriai és németországi tanulmányúton volt 1925-ben, majd 1929-ben pedig olasz és osztrák tanulmányutat tett. Tanulmányútjain, a múzeumokban a világviszonylatban is legnagyobb művészeti alkotásokkal ismerkedett meg. Érdeklődéssel fordult az élő és a közelmúlt művészete felé.

Szülőfaluja minden év nyarán bőségesen kínálta a falusi élet ezernyi témáját. Témakörei: az alföldi táj, faluszéli házak és a falu utcarészletei, a tanya, az ara-

tás, a földművelő munka és a vele összefüggő tevékenységek (vö. Bogoly József Ágoston: A népelet és a táj Bánszki Tamás festészetében. Marosvidék, 2009. X. évf. 1. 66-68.). Nyári vakációk idején felkereste hazánk erdős-hegyes tájait is. Megörökítette a külvárosi utcák, a külföldi tájak és városok és az alföldi tájak szépségét. Nyaralások alkalmával készített akvarellek és rajzok (kevesebb számban olajfestmények) adták az anyagot az évenként megismétlődő kiállításaihoz.

Önálló gyűjteményes kiállítások.

Sikerek a debreceni művészeti életben. Tanári állomáshelyek

Önálló gyűjteményes kiállítást rendezett a Déri Múzeumban hatvanhat képpel (vegyesen: akvarell, olajfestmény és grafika), amely nemcsak erkölcsi, de szép anyagi sikerrel is végződött. Budapesten először a Magyar Akvarellfestők Egyesületének XIII. Kiállításán szerepelt, 1927 májusában-júniusában a Nemzeti Szalonban. A Műcsarnokban legelőször 1931-ben állított ki. Ettől az évtől 1943-ig nyolc alkalommal mintegy tizennyolc akvarellrel szerepelt.

Debreceni évei alatt, az első világháború utáni időben a város művészeti élete erőteljesen fejlődött. Az egyetemi várossá alakuló Debrecenben a Déri Múzeum is felépült. Sok kiállítást rendeztek ebben az időszakban. Városok közötti cserekiállításokat lehetett megtekinteni. Debreceni művészek és grafikusok Ajtósi Dürer Céh néven egyesületet alapítottak. Céljuk az ex libris és kisgrafika gyűjtemény előmozdítása volt. Ezzel kapcsolatban az 1935 decemberében rendezett kiállításon nemzetközi jelentőségű és vonatkozású grafikai gyűjteményeket mutattak be. Ezen a kiállításon kilenc rézkarcát mutatták be. Soó Rezső írta A mai debreceni grafika című, 1935-ben megjelent kötetében Bánszki Tamás grafikus tevékenységéről: „Szabad grafikájának témái rendkívül változatosak, gazdagok: hangulatos tájképek, festői városrészletek; mozgalmas, életteljes, kifejező lapok a népeletből („Nehéz munka”, „Szemben a nappal”); vallásos és biblikus tárgyú, megkapó, áhítatos, mély szépségű kompozíciók („Krisztusfő”, „Angyali glória”, „Búcsúsok” stb.). Feldolgozza rézkarcsorozatban a hun-magyar mondakör néhány mozzanatát (öt lap: „Napkelet fia”, „Csodaszarvas”, „Hunor és Magor”, stb.), erőteljes, kifejező, érdekesen mesélő lapok. Kedveli a borongó őszi s a napfényes, ragyogó téli tájakat, mert a fény-árny játékok kifejezésére alkalmasak, de a drámai mozgalmasságú, lenyűgöző, vagy sejtelmes, félelmes hangulatú témákat („Viharlovások”, több viharos tája, ill. a megborzongató „Szegény ház éjjel”) is. Mintegy 60 különböző technikájú lapján a téma adja a kivitelt, aszerint, hogy művészüik világítási effektusok, fényproblémák megoldására (mint „Búcsúsok” c. lapján a sötétből előbukkanó, a feszület elé sóvárgó, s csak az onnan vetődő fénytől megvilágított tömeg) plasztikus tónusok (aquatinta lapok) vagy erőt, mozgást visszaadni törekszik. Bánszki is impresszionista grafikus, további tervei meseillusztrációk, belső élmények expressziója, leegyszerűsítő, modernebb stílus, sőt más technikák (fametszet) felé vonzzák.”

Bánszki Tamás az iskolák államosítása után, 1948-tól általános iskolákban működött, egy évig Debrecenben a MÁV Műhelytelepen. Makóra 1949-ben helyezték át pedagógus csere útján és itt egy évig tanított. Szülőfalujában, Földeákon működött 1950-től 1951 végéig.

Szegedi alkotói időszak

Szegedre helyezték át 1952 januárjában a Gépipari Technikumba, ahol ábrázoló geometriát és rajtot tanított. 1952 és 1955 között az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az ábrázoló geometria szakon szerzett diplomát.

Szegeden sok minden egykori diákkorára emlékeztette. A diákkort a tanári munka váltotta fel. A kettő között negyven év telt el. Bánszki Tamás így ír szegedi élményeiről a *Művészpályám* című visszaemlékezésében: „Újra a Tisza-parton sétálhatok, de a Belváros kisdurvaköves szűk utcái helyén hatalmas paloták emelkednek. A festő azonban nem elégszik meg a szegedi Tiszával. A napsugártól csillogó szőke vize el-elvezet észak felé, ahol Földeákhoz hasonló község a maga paraszti népével és életével szinte folytatást ad művészi munkálkodásomhoz. Szeged városi élete is nyújt témát és alkalmat is a művészi önképzéshez a Tábor utcai műteremben. Tehát Szeged és Tápé s nyaranként még Földeák is: ez a három pont, melyek meghatározzák munkám területét a témák felkeresését illetően.”

Bánszki Tamás 1952 óta évenként ismét szerepelt kiállításokon. 1961 augusztusában-szeptemberében Szeged város támogatásával a Móra Ferenc Múzeum kupolacsarnokában önálló gyűjteményes kiállítása volt, ahol ötvenkét alkotását láthatta a művészetkedvelő közönség. Ez alkalommal huszonöt grafikát ajándékozott a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak. Bánszki Tamás művészi pályáját értékelték, alkotásait elismerték. Képzőművészeti Alap - tagságot kapott 1964-ben. Ugyanebben az évben akvarellal és grafikával Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Kecskeméten vett részt vándorkiállításon.

A pálya vége

Bánszki Tamás grafikus, festőművész és gimnáziumi tanár Óföldeákon halt meg hetvenkilenc éves korában, 1971. január 9-én. Szelesi Zoltán művészettörténész írta a művészről szóló nekrológjában: „A végtelenül szerényen és magányosan élt idős művészt mindenki tisztelte, szerette. „Tamás bácsi” úgy szórta szét közöttünk finom lírájú akvarelljeit, mint egy leveleit hullató öreg fa, mely épp oly észrevétlen távozik a természetből, mint ahogyan ő „elment” most a mi körünkől.” (Az idézet olvasható, Horváth Mihály – Szabó György: *Bánszki Tamás életpályája*. Marosvidék, 2013. XIV. évf. 3. 11.)

Bánszki Tamás művészete alkotásaiban él tovább. Makón, Debrecenben és Szegeden több alkotása van magántulajdonban és képei az említett városok múzeumaiban is megtalálhatók.

Sok művének Szabó György a tulajdonosa. A Szabó György tulajdonában lévő Bánszki-alkotásokról vizuális áttekintést nyerhetünk *Az Alföld festője*, Bánszki Tamás című könyv (2021) színes reprodukciói alapján.

Rövid epilógus

Bánszki Tamás (1892-1971) festőművész és művésztanár pályaképét rajzoltuk meg. A pályakép egy adott kronológiai pontján, a trianoni békeszerződés aláírása (1920. június 4.) és életbelépése (1921. július 31.) által létrejött történelmi problémahálózatot illetően különös tekintettel voltunk a trianoni békeszerződés által területileg megcsonkult Magyarországon 1920-ban és 1921-ben kialakult kényszerű tanügyi változások egy részletére és ezt Bánszki Tamás művész-tanári pályájának tanügyi-mikrotörténeti-életrajzi metszetében mutattuk be.

JANEK ISTVÁN

MAGYAR–SZLOVÁK HATÁRREVÍZIÓS ELKÉPZELÉSEK 1938 ÉS 1944 KÖZÖTT

Szlovákia és Magyarország között kezdettől fogva neuralgikus pontnak számított a határkérdés. A Szlovák állam még hivatalosan meg sem alakult, amikor határai máris tárgyalási alapnak számítottak.¹ 1938. október 9-én Rév-Komáromban megindultak a cseh-szlovák-magyar tárgyalások. Kánya Kálmán és Teleki Pál vezette a magyar delegációt, míg a cseh-szlovákokat pedig Jozef Tiso, az autonóm szlovák kormány miniszterelnöke. Tiso kormánya első hivatalos ténykedését területi kérdésekkel kezdte, ezért csak az elkerülhetetlen minimumot akarta átadni. A szlovák fél stratégiájának vezérelve az volt, hogy minél kevesebbet adjanak vissza a vitatott területekből, és minél több maradjon náluk. Magyarország a magyar többségű területeket kérte vissza. Tisóék először autonómiát ajánlottak, melyet a magyarok azonnal visszautasítottak. Tiso személyes véleménye szerint a szlovák-magyar kérdést egy nagyszabású közép-európai újrajrendezés szempontjából kell vizsgálni és olyan rendezési alternatívát kellene keresni, amely biztosítja az érintett népek gazdasági és kulturális együttélését. Tiso a nemzetiségi kérdéstről így nyilatkozott: „A szlovákok maguk tudják a legjobban, mit tesz az, ha egy nép nemzetiségi szempontból nem élheti ki magát. Ezért a szlovák kormány nem fog abba a hibába esni, hogy a magyar lelkeket el akarja nemzetietleníteni. Legyen a magyar delegáció meggyőződve, hogy a csehszlovák delegációban senki sincs, aki egy új Trianont akarna csinálni.”² A gazdasági érdekek figyelembevételét is kihangsúlyozta Tiso mert szerinte e nélkül a béke nem lehet tartós.

1938. október 11-én Ferdinánd Durčansky, az autonóm szlovák kormány miniszterelnök-helyettese a cseh-szlovák delegáció tagja megszakította részvételét a tárgyalásokon és Németországba repült, ahol Hermann Göring birodalmi marsallal tanácskozott a magyar-csehszlovák határ kérdéséről, innen október 13-án tért csak vissza.³ Durčansky Berlinben kijelentette, hogy a szlovákok sohasem akartak uniót Magyarországgal és teljes függetlenségre töreksenek Pozsonnyal,

1 1938. október 6-án Zsolnán a Szlovák Néppárt kihirdette Szlovákia autonómiáját. Csehszlovákia dualista állammá alakult át. Csak a külügyek, a honvédelem és a pénzügy maradt közös Prágával. Az ország neve is Cseh-Szlovák Köztársaságra módosult, amely 1939. március elejéig működik. A Szlovák Köztársaságot 1939. március 14-én kiáltották ki.

2 Ádám Magda: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945, (továbbiakban: Ádám. M. II. kötet.) II. kötet, Budapest, 1965, 488. dokumentum, 749.

3 A találkozóra 1938. október 12-én került sor. Akten Zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D. Band. IV. Baden-Baden 1951, 76.

mint fővárossal. A jövőben szoros politikai, katonai és gazdasági kapcsolatokat kívánnak kiépíteni Németországgal.

A kétoldalú tárgyalások 1938. október 12-én folytatódtak Rév-Komáromban, ekkor Tiso a Csallóközt ajánlotta fel a magyaroknak. Tiso látva a magyar fél elutasítását, kifejtette, hogy a Kis–Duna vonala szilárd határvonal és helyette lakosságcserét ajánlott. „Nem volna-e lehetséges a jelenleg Magyarországon élő szlovákok és a Csallóköztől északra élő magyarság között kölcsönös áttelepítést csinálni”⁴-mondta. Teleki Pál válaszában elvetette a lakosságcserét, mivel azt úgysem lehetne az érdekeltek megkérdése nélkül keresztülvinni, másrészt hosszú időt venne igénybe és ő, egyébként sem támogatná azt. Tiso kijelentette, hogy a szlovák nép semmilyen körülmények között sem tudna belenyugodni abba, hogy 400 000 testvérét Magyarországnak engedjék át. A szlovák delegáció egy másik tagja, Jozef Zvrskovec, még azt is hozzátette, hogy „a szlovákok inkább a háborút választanák, minthogy négyszázezer szlovákot Magyarországnak átengedjenek”.⁵ 1938. október 13-án végül 5405 négyzetkilométernyi területet ajánlottak 349 ezer lakossal, amelyből 342 ezer volt magyar nemzetiségű. Teleki a cseh-szlovák ajánlatot „lemérsékelt” Trianonként értékelte, amely stratégiai és közlekedési szempontokon alapult és 90 százalékos többségű magyarlakta területeket csatolt volna el. Másik fő hibaként azt említette, hogy több magyar népeségű város is kimaradt az ajánlatból. Teleki hangot adott a következő nézetének: „Azért hogy ne kelljen esetleg egyes területeken új vasútvonalakat építeni, nem lehet zárt etnográfiai egységeket megbontani. Nem lehet városokat önkényesen visszatartani és a városok vásárterületének biztosítása címén nagy magyar tömböket szlovák területeken meghagyni.”⁶ Teleki kifejtette, hogy a cseh-szlovák javaslatot a 20 évvel korábbi szempontok alapján állították össze, ezért ez teljes egészében elfogadhatatlan a magyar delegáció számára.

Durčansky Telekinek elmondta, hogy a saját javaslatuk figyelembe veszi az egyenlőség elvét, ami alatt azt kell érteni, hogy a határok úgy lettek megállapítva, hogy pontosan annyi magyar maradjon Szlovákiában, mint amennyi szlovák marad Magyarországon. Ez az egyetlen elv, amely alapján Durčansky szerint el lehet járni, mivel etnikai határt kijelölni a lakosság vegyes összetétele miatt szerinte lehetetlen, ezeken a területeken. Ezért úgy alakítsák ki a határvonalat, hogy később a lakosságcserét is megvalósíthassák.⁷ Teleki ezt úgy értékelte, hogy „...magyarokat akarnak túsökként fogva tartani”. Válaszában figyelmeztette Durčanskyt, hogy „...itt most arról van szó, hogy egy igazságos határmegvonás útján megalapozzuk a két nemzet barátságát, nem pedig arról, hogy kölcsönösen túsokat tartsunk egymás birtokában”.⁸ Durčansky vázolta nézetét, amely szerint, ők nem akarnak magyarokat Szlovákiában visszatartani. Ha ezt megte-

4 Ádám Magda, II. 491. sz. irat, 762.

5 Ladislav Deák: Viedenská Arbitráž. Dokumenty I. kötet, Martin, 2002. 113. a kérdéshez lásd még Ádám, M. II. 491. sz. irat, 763.

6 Ádám Magda, i.m., II. 492. sz. irat, 766.

7 Deák: Viedenská i.m., I. kötet. 122.

8 Ádám M, i.m., II. 492. sz. irata, 767. o.

hetnék úgy, hogy Magyarországon se maradjon szlovák, készséggel visszaadnának mindent Magyarországnak. A magyar delegáció elvetette e feltevést. Durčansky Teleki észrevételére kijelentette, hogy kénytelenek az egyenlő elbánás elvéhez ragaszkodni, ezért választották ezt a megoldást. Végül a két fél álláspontja között áthidalhatatlan szakadék jött létre, amelynek következményeként a magyar delegáció október 13-án megszakította a diplomáciai tárgyalásokat. A magyar igény 14153 négyzetkilométernyi terület visszacsatolásáról szólt 1091000 fővel, melyből 849000 volt magyar nemzetiségű (78 százalék). A szlovákok megkönnyebbüléssel fogadták a hírt a tárgyalások megszakításáról.⁹ A későbbiekben mindkét fél a németek segítségével bízva remélte területi igényeinek a kielégítését. Durčansky azzal jött vissza Németországból, hogy a németek mögöttük állnak, és a nagyhatalmi döntés kedvező eredményt hozhat számukra.¹⁰

Az I. bécsi döntés¹¹

Joachim von Ribbentrop 1938. október 19-én fogadta Tisót és Durčanskyt Németországban, akik egyhangúlag a magyar követelések elfogadhatatlanságáról nyilatkoztak. A szlovákiai népszavazás gondolatát elvetették, mivel attól tartottak, hogy a magyarok mesterkedései miatt az hamis és kedvezőtlen képet mutatna a szlovákok rovására. Tiso azt állította, hogy a magyarok összefognak a kommunistákkal és a zsidókkal, így a szlovákok részére kedvezőtlenül alakulna a helyzet. Ezért Tiso eleve ellenzett minden népszavazást. Ribbentrop rokonszenvét fejezte ki a szlovákok irányába, de egyúttal a megértés szükségességét is hangsúlyozta a magyarok jogos követeléseiről. Ígéretet tett arra, hogy Kassát, Munkácsot és Ungvárt megmenti a szlovákok számára, de ezt nem tudta megtartani.¹² 1938. október 20-án a cseh-szlovák kormány német közvetítéssel eljuttatta végleges területi igényét a magyar kormányhoz, mely 11 300 négyzetkilométernyi területet tett ki, de a felvidéki magyar városok nélkül, emiatt a magyar delegáció ezt nem fogadta el. Körülbelül 700 négyzetkilométernyi terület volt a két delegáció közötti különbség, főleg a városok miatt támadt nézetkülönbség. Ha a magyarok elfogadták volna a kisebb területet, akkor kétoldali megegyezés jöhetett volna létre. Végül 1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában a német-olasz vegyes bizottság jelölte ki az új határt a két állam között. Magyarország a bécsi döntés értelmében 11830 négyzetkilométernyi területsávot kapott vissza, valamivel több, mint egymillió lakossal.

9 Ladislav Deák: Slovesko v politike Mađarska v rokovih 1938-39. Bratislava, 1990, 111.

10 Ferdinand Vávra-Jan Eibel: Viedenská arbitráž-dósledok Mnichova. Bratislava, 1963, 69.

11 A kérdéshez lásd: Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, Osiris, 2002.

12 Eva Irmanová: Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem, 2002. 298.

Az önálló Szlovákia területi követelései

1939. március 14-én a szlovákok Tiso vezetésével kikiáltották az önálló Szlovákiát, ezzel formailag is felbomlott a Cseh–Szlovák Köztársaság. Hitler Németországban a 14-éről 15-re virradó éjszaka kikényszerítette Emil Hácha elnök beleegyezését, hogy a német hadsereg megszállja Csehországot, s ezt követően megalakult a Cseh–Morva Protektorátus. Szlovákiának három szomszédja volt: Németország, Magyarország és (1939 szeptemberéig) Lengyelország. Az ország vezetői eleinte azt az illúziót próbálták kelteni polgáraikban, hogy Szlovákia a semleges Svájc-hoz hasonló szerepet tölthet be Németország, Magyarország és Lengyelország között. A valóság azonban más volt: Szlovákia megalakulása után szinte azonnal elvesztette függetlenségét. 1939. március 23-án Németországgal védelmi szerződést („Schutzvertrag”) írt alá, amelyben a Német Birodalom biztosította Szlovákia 25 éves függetlenségét, Szlovákia pedig kötelezte magát, hogy külpolitikáját a német kormánnyal szoros együttműködésben, katonai erejének szervezését pedig a német véderővel közösen valósítja meg, ezenfelül beleegyezését adta a „Schutzzone”¹³ létesítésébe, amely az ország területének mintegy öt százalékát foglalta el. Emellett a németek a szerződés révén lehetőséget kaptak arra, hogy a szlovák állam gazdasági életét fokozatosan ellenőrzésük alá vonják, s a belpolitika színpadán zajló eseményekbe is beavatkozzanak. A Szlovák Köztársaság kezdetől a német nagyhatalmi politika sakkfigurája volt, önálló államisága kizárólag a német külpolitikai érdekektől függött. Érdekes adalék, hogy Hitler számára 1939. március 16-án a Hácha elnökkel folytatott beszélgetés alkalmával úgy nyilatkozott Szlovákia hovatartozásával kapcsolatban, hogy az számára „teljesen közömbös”.¹⁴ Néhány nappal később változott meg a véleménye és Szlovákia határainak garantálása mellett döntött.¹⁵ Szlovákiát elsőként közvetlen szomszédai, Magyarország, Lengyelország és Németország ismerték el. Szlovákia önálló államként való bejelentése azt mutatta a magyar politikai vezetés számára, hogy ott nincs olyan politikai erő vagy jelentősebb pártcsoport, amely azt szorgalmazná, hogy Magyarországhoz csatlakozzanak és a politikai helyzet sem kedvező egy közös autonómia létrehozásához, ezért döntöttek az önállóság elismerés mellett.

1939. március 23. és 28. között Magyarország és Szlovákia között határkonfliktus bontakozott ki, amely bombázásokká és fegyveres összecsapásokká terebélyesedett és „Kis Håborúként” vált ismertté a szakirodalomban.¹⁶ Ennek következtében Magyarországhoz került mintegy 20 kilométer mélységű és 60 kilométer hosszúságú szakasz a Szlovákia és az akkor már Magyarországhoz tartozó

13 A Schutzzone területe a Cseh-Morva Protektorátus határai előtt, a lengyel határtól egészen a korábbi osztrák határig 30-40 kilométeres sávban húzódott végig Szlovákia területén. Ezen a területen csak német helyőrségek települhettek, és a németek szabadon építhettek erődítményeket.

14 Jörg K. Hoensch: Slovensko a Hitlerová východná politika. Bratislava. 2001. 198.

15 Tiso Jozef, Jon Sekera: Wahrheit über die Slowakei. Bratislava. 1948. 161.

16 A kérdéshez lásd: Janek István: Az elfelejtett háború. Történelmi Szemle, 43. évf. (2001) 3-4. sz. 299-313. Ladislav Deák: Malá Vojna. Bratislava, 1993.

Kárpátalja közti határszakaszon. A szlovák nacionalista politikai körök ideológiai fegyverként használhatták fel a magyar támadást, melynek következtében a két állam viszonyában a kölcsönös ellenszenv és a reciprocitáson alapuló sérelmi politika elvei érvényesültek.

A magyar politikai vezetés azon elképzelésére, hogy idővel Szlovákia esetleg Magyarországhoz csatlakozik, ekkor még nem került le teljesen a napirendről. A csatlakozással kapcsolatos magyar utalásokra Durčansky szlovák külügyminiszter adott választ, aki hangsúlyozta, hogy a szlovák nemzet nem hajlandó politikai és nemzeti öngyilkosságot elkövetni azzal, hogy a Szent-István-i koronához csatlakozik. Véleménye szerint ez az elmélet elavulttá vált és nem vezethet célhoz.

Szlovákia határainak kiszélesítése a bécsi döntés után már csak a németek kezétől, illetve hozzájárulásától függött. A Szlovák Köztársaság külpolitikájában Magyarország foglalta el az egyik legjelentősebb helyet. A két ország kapcsolatai feszültséggel voltak telítve, mivel mindkét fél nehezményezte a bécsi döntés által kialakult határt, ami a határforgalomban is nehézségeket okozott. Rendszeresek voltak az átlövések és a határ megsértése a katonák által.¹⁷ Szlovákia igazságtalannak érezte déli területeinek bekebelezését és a magyar hatóságok ott folytatott kisebbségi politikáját. Magyarország elégedetlen volt a visszacsatolt területek nagyságával, de 1939 végére, 1940 elejére belenyugodott a kialakult határviszonyokba. Mindkét állam szemmel tartotta egymást, és gyakran fordultak Németországhoz problémáik megoldása ügyében. Berlinben területi vitáik ügyében a háború befejezésével ígértek megoldást, ezzel is jelezve, hogy az elbírálás a kérvényező politikai és katonai érdeme szerint történik majd. Szlovákia politikai vezetése körében elterjedt a hír, hogy Hitler jóindulatát a területi kérdések vonatkozásában meg kell szolgálni. Így, 1939 szeptemberében, amikor Szlovákia részt vett a németek oldalán Lengyelország elfoglalásában, akkor a szlovák vezetés azt gondolta, hogy a korábbi függő helyzetből, szövetségi pozícióba léphet elő a németeknél. Szlovákia nem pusztán a német hadsereg stratégiai felvonulási területe lett Lengyelország lerohanásában, hanem az egyetlen ország is, amely már 1939 szeptemberében csatlakozott a hadjáratához. Szabó György, pozsonyi magyar követ erről írt beszámolójában kifejtette, hogy Szlovákiában a lengyelországi hadjárat után az a hiedelem járta, hogy Hitler hálából a szlovák csapatok lengyelországi részvételéért visszaadja nekik a déli területeiket, valamint Kassa városát. A pozsonyi magyar követ szerint ez a tévhit abból eredt, hogy Hitler Tiso-hoz köszönő táviratot intézett, amelyben háláját fejezte ki a Lengyelország elleni hadjáratban való segítségért. Ez a távirat reményekkel töltötte el a szlovákokat. Alexander Mach, a szlovák kormány propagandafőnöke, a német tiltakozás ellenére sem zavartatta magát és továbbra is Szlovákia területi követeléseit hangoztatta beszédeiben. A németek figyelmeztetése miatt immár körmönfontabban és burkoltan utalt országá területi követeléseire Magyarország nevének említése nélkül. 1939. szeptember 21-én Mach Zakopanében az egyik szlovák helyőrséget

17 A két ország közti határviszonyokat bemutatja: Martin Hetényi: K niektorým aspektom situácie na Slovensko-Maďarskom pohraničí 1938-1945. *Vojenská História*. 10. évf. (2006) 3. sz. 20-41.

meglátogatva, ezeket a szavakat mondta: „Szlovákia soha nem akart idegent magának és most sem kér ilyet, ami azonban az övé azt mindig és mindenütt el fogja venni”.¹⁸ A nagy remények nem teljesültek ugyan, de Szlovákia határait a korábban Lengyelország által elvett szlovák kisebbségi területekkel és néhány lengyel faluval azért megtoldották jutalomként a győztes hadjáratban való részvételért.

Ferdinánd Durčansky Szlovákia külügyminisztere abban reménykedett, hogy a győztes hadjárat következtében nagyobb mozgásteret és függetlenebb politikát folytathatnának a németek mellett. Ennek első lépése az volt, hogy 1939-ben Szlovákia diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval. Tiso egyik rokonát Fraňo Tisót küldte Moszkvába követnek, hogy ezzel is jelezzék a kétoldalú viszony fontosságát.¹⁹ Durčansky Moszkva támogatását arra kívánta felhasználni, hogy erősítse a nemzetközi helyzetét Szlovákia függetlenségének elismertetésében.²⁰ A szovjetek és a németek támogatását maga mögött remélve, a szlovák sajtó magyarellenes kampányba kezdett 1939 végén. A „Slovák” arról írt, hogy békés revíziót akarnak Magyarországgal szemben. A szlovák vezetés látva a Molotov-Ribbentrop paktum megkötése után a németek és a szovjetek barátkozását, abban kezdtek reménykedni, hogy mindkét hatalmat megnyerve esetleg ők is felléphetnek a magyarokkal szemben területi követeléseikkel. Durčansky abból indult ki, hogy mivel az első bécsi döntésnél, Olaszország töltötte be a segédhatalmi pozíciót, az újabb területi rendezésnél a Szovjetunió veheti majd azt át. Durčansky bízott abban, hogy a Szovjetunió, mint szláv nagyhatalom, megsegíti és támogatja majd Szlovákia területi követeléseit. Durčansky a Szovjetunió felé irányuló barátkozását a németekkel szembeni védelemre kívánta felhasználni.

1940 elején Magyarországon olyan híresztelések kaptak szárnyra, hogy Szlovákia Magyarország megtámadására készül, Szlovákiában pedig az terjedt el, hogy Magyarország Szlovákiát akarja elfoglalni. A viszony rosszabbodásának körülményeit abból a beszélgetésből rekonstruálhatjuk, amely a magyar követ Jozef Tiso és Durčansky szlovák külügyminiszter között zajlott 1940 januárjában. A magyar követ nyíltan megkérdezte Tisót Szlovákia támadási szándékának valódiságával kapcsolatban, aki egyértelműen cáfolta azt. Válaszában a következőképp kommentálta a magyar követ értesülését: „Szlovákia békében akar maradni. Nekünk mindnyájunknak itt az a érdekünk, hogy etnikai és fizikai épségünket lehetőleg megóvjuk a mai világfelfordulásban, mert ezzel legjobban biztosíthatjuk népeink érdekeit, ezért békességben kell élnünk egymással.”²¹ Tiso szavai jól hangzottak, de a valóság más volt és a két ország közötti viták továbbra sem csitulak, amelyek a kisebbségi és határkérdést is érintették.

Hitler a szlovákok és szovjetek között kialakult barátkozást nem nézhette tétlenül és 1940. július 27-én Tisót és a szlovák kormány fontosabb tagjait Salzburg-

18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL) Külügyminisztérium (Továbbiakban KÜM) K-63. 1939/65. 456. csomag. 35/pol. 1939 szám alatt. Pozsonyi magyar követség jelentése. 1939. október. 2.

19 Ivan Kamenec: Trauma. Solymár. 1993. 61.

20 Dagmar Čierna-Lantayová: Pohľady na východ. Bratislava. 2002. 90.

21 MNL OL, KÜM K-63. 459. cs. 106. pol./1940. 1940. január 13.

ba rendelte.²² Elérte, hogy Durčanskýt leváltásák, akinek fő bűnéül pánszlávizmusát említette és azt, hogy túlságosan jó viszonyban van a pozsonyi szovjet követtel. Tiso Salzburgban átadott Hitlernek egy memorandumot térképekkel illusztrálva, amely a magyarországi szlovák kisebbség helyzetét tárgyalta, különösen az elmagyarosodás tüneteire rámutatva, párhuzamosan a magyarországi német kisebbségekre vonatkozó adatokkal. A memorandum hat zárt területet emelt ki, melyek a következők voltak: 1, Verebély-Surány 2, Losonc 3, Jolsva 4, Kassa 5, a Sátoraljaújhelytől északra fekvő terület 6, az egész szobranci kerület. A memorandum utószava hangsúlyozta, hogy a békét Közép-Európában csak a népi elv alapján megállapított igazságos határok biztosíthatják. Szlovákia ezen elv megvalósítására törekedett és célját úgy szándékozott elérni, hogy a szlovák anyaországhoz csatolta volna a külföldre szakadt területeken élő szlovákokat. Azokon az országrészekén, ahol a lakosság túlzottan vegyes etnikumú volt, lakosságcserét alkalmaznának Magyarország és Szlovákia között. A szlovák vezetés szerint a Magyarországon élő szlovákok száma túl magas ahhoz, hogy a szlovák állam le tudjon róluk mondani, ezért kénytelenek a revízió útjára lépni. Hitler a tárgyalások során a szlovák állam szabadságát és szuverenitását megerősítette, de területi revíziót nem ígért, azonban nem is vetette el azt és a háború utáni rendezésre hagyta. A szlovák vezetés ezt eredményként és kisebb győzelemként fogta fel. Propagandájuk ezt igyekezett kihasználni. Vojtech Tuka szlovák belügyminiszter 1940. július 30-án idézte Ribbentrop kijelentését, amely szerint: a szlovákokat a Führer a szívügyének tartja. A pozsonyi magyar követ megbízható egyéntől való értesülésekre hivatkozva azt jelentette a magyar kormányának, hogy a háború befejezése után a szlovákok előállhatnak majd bizonyos területi igényekkel. Eszerint a szlovákok Kassa, Surány és Komját környékén népszavazást kérnének a németektől.

A második bécsi döntés eredményeként Erdély Magyarországhoz való csatolása nagy csalódást okozott a szlovák közvélemény és politikai vezetés számára. Magyarország erejének és politikai súlyának növekedését, valamint a szlovák propaganda kudarcát látták benne, amely azt hangoztatta, hogy Szlovákia visszakaphat bizonyos szlováklakta területeket. A szlovák kormány nem adta fel egyszerűen és 1940. augusztus 16-án Tuka közölte Esterházy Jánossal a szlovákok Magyarországgal szembeni területi követeléseit. Igényük mintegy 2500 négyzetkilométernyi területet foglalt magában körülbelül 140000 lakossal,²³ és Kassa városa is szóba került. Esterházyt arra kérték, hogy ismertesse álláspontjukat a magyar miniszterelnökkel, úgy, mintha két vezető szlovák politikussal folytatott beszélgetés során jutott volna tudomására az értesülés. Tuka területi követelését 1940. szeptember 1-én a nála látogatást tevő Varga József magyar iparügyi miniszter előtt ismételtelen feltárta. Tuka arra kérte Vargát, hogy legyen szószólója Budapesten annak, hogy magyar részről a területi követeléseket vegyék komolyan. „Oka van állítani, hogy a kérdés megoldása előbb-utóbb be fog következni, ezért szerencsés gesztus volna magyar részről, ha önszántukból fognának mielőbb

22 Kamenec: Trauma, i. m. 89.

23 Lubomír Lipták: Maďarsko v politike Slovenského štátu v rokoch 1939-43. Historický Časopis. 15. évf. (1967) 1. sz. 9.

neki a rendezésnek, aminek hiánya lehetetlenné teszi és egyre jobban elmérgesíti a viszonyt közöttük, megvalósítása viszont a legszorosabb barátság alapja lehetne a két ország között.”²⁴ Varga igyekezett kitérni a kérdés taglalása elől. Szabó György pozsonyi magyar követ ezen eseményeket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a szlovák vezetőknek a németek azt tanácsolták, hogy közvetlenül tárgyaljanak a magyarokkal. Miután a magyar kormány elzárkózott a hivatalos tárgyalásoktól, a szlovák diplomácia egy időre levette napirendről a kérdést és más úton próbálkozott.

A „Kis Antant” megújításának terve szlovák vezetéssel, revíziós tervek 1941-1942-ben

Durčansky bukása után a szlovák vezetés felismerte, hogy a közeljövőben nem várhatja a németektől, az első bécsi döntés határainak megmáskítását. A Szovjetunió elleni háborúban a szlovák vezetés ismét lehetőséget látott arra, hogy a németeknek tett katonai jószolgálatok fejében, területi kompenzációt kaphatnak. A szlovák külpolitikai törekvésekben 1940-ben és 1941-ben is fontos hangsúlyt kapott, hogy jó viszonyt alakíthasson ki Romániával és Horvátországgal, mivel elképzelésük szerint ezek az államok beléphetnének majd az újonnan Szlovákia vezetésével megalakítani szándékozott, „Kis Antantba”, amely Magyarországgal állna szemben és területi követelésekkel is felléphetnének irányába. Mihail Antonescuval Románia vezetőjével, és a horvát vezetéssel is tárgyalások folytak. A románok lelkesen támogatták az elképzelést, a horvátok nem vetették el, de túl nagy aktivitást sem fejtettek ki. Miután a szlovák külpolitika ezen törekvései a magyar vezetés tudomására jutottak, a németekhez fordultak, akik azonnal burkoltan az érintett államok tudomására hozták, hogy ez az együttműködés nem irányulhat a „Kis Antant” megújítására, ezért megsabták, hogy az csak gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésére korlátozódhat.²⁵

Az ekkor már miniszterelnök–külgügyminiszter Tuka 1941 elején több német politikusoknak is előadta országa Magyarországgal szembeni területi igényeit. Hans Eluard Ludin pozsonyi német követ megígérte, hogy a kérdéstről beszélni fog Ribbentroppal. Ludin a következőképpen vélekedett a szlovák–magyar határkérdés megoldásával kapcsolatban: A háború befejeztével nagyszabású áttelepítést gondolt megvalósíthatónak, mert ha nem így történik, akkor szerinte Európa, ezen részén sohasem lesz béke.²⁶

24 MNL OL, KÜM K-63. 459. cs. 193. pol/1940. 1940. szeptember 4.

25 Miroslav Michela: K otázke slovensko-chorvátskej kultúrnej spolupráce v rokoch 1941-45. *Slavica Slovaca* 38. évf. (2003) 2.sz. 115-116.

26 MNL OL, KÜM, K-63. 462. cs. 55. pol/1941. sz. A pozsonyi magyar követség jelentése Bárdossy László magyar külügyminiszternek, 1941. május 3. Az I. bécsi döntés időszakában a magyar–szlovák nyelvhatár meglehetősen élesen elkülönült egymástól, így egyszerű volt, viszonylag igazságos etnikai határt húzni. A későbbi határmódosítások már inkább szlovák anyanyelvű lakosságot jutattak volna Magyarországhoz, így azt lényegesen nem lett volna érdemes módosítani. (A szerző megjegyzése).

Tuka állandóan napirenden tartotta a szlovák területi igényeket – Kassát és a határ közelében lévő, szlovákok által lakott területeket akarta visszaszerezni²⁷ –, és újból és újból próbálkozott a németeknél. Ribbentrop azonban közölte, hogy a kérdés nincs napirenden, rendezése csak a jövőben várható.²⁸ A szlovák kormány próbálkozását nyomon követhetjük a következő eset kapcsán is. Tuka szlovák miniszterelnök a magyar–szlovák határtárgyalások kapcsán Kuhl követ előtt kijelentette, hogy a szlovák kormány nem tartja időszerűnek a két állam közötti határ végleges megállapítását, mert a bécsi döntés ellen idővel beadja revíziós igényét. Sztójay Döme berlini magyar követ az esetről beszámolt Ernst von Weizsäcker német külügyi államtitkárnak, arra kérve őt, hogy a német kormány hívja fel a szlovák kormány figyelmét arra, hogy törekvéseik nem fognak eredménnyel járni, mivel ezzel megzavarnák a Duna-vidéki országok békéjét. Sztójay egy korábbi beszélgetésük alkalmával azt javasolta Ribbentropnak, hogy hivatalosan ne hozza szóba a szlovák–magyar határ kérdését, mert ez a magyar–német viszonyt katasztrofális irányba befolyásolná, kormányának viszont azt tanácsolta, hogy ne tekintsek komolytalannak a szlovák revíziós törekvéseket, mert a szlovákok Németországban kifejtett propagandájukkal, idővel elérhetnek bizonyos eredményeket. „A tótok, amint ismeretes, mindent szolgalelkűen megtesznek, hogy megnyerjék a németek támogatását és a Führer kegyét.”²⁹ A berlini magyar követ véleménye szerint a szlovákok valahonnan biztatást kaphattak, ezért oly bátrak revíziós igényeik hangoztatásában. A pozsonyi magyar követ úgy vélte, a biztatást Ribbentrop egyik közvetlen munkatársától kaphatták.³⁰ Sztójay Döme berlini magyar követ emlékeztette a magyar vezetést, hogy a szlovákok a német–szovjet háború kitörése alkalmával azonnal csatlakoztak a német haderőhöz, hogy ezzel is bizonyítsák hűségüket, valamint hogy biztosíthassák féltett szuverenitásukat, és érdekeket szerezhessenek későbbi revíziós igényeik alátámasztásához. Tuka a pozsonyi magyar követnek 1941. július elején ismételten föl is hozta a magyar–szlovák határ rendezetlen voltát, s tolmácsolta a szlovák kormány szándékait, miszerint „Délkelet-Európában a közelmúltban nagy területi eltolódások jöttek létre, s minthogy ugyanezen a területen a jövőben további nagy területi eltolódások lesznek, a szlovák kormány Európa e részének végleges területi rendezésénél szintén be fogja jelenteni szerény igényeit”.³¹ A magyar–szlovák határ végleges

27 Documents on German Foreign Policy 1918–45. (a továbbiakban: DGFP), London, 1961. serie D. volume XII. 424. dokumentum, 669–670. A Kassa környéki 1938-as határ megvonással kapcsolatosan Lásd: Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1993. 142–143. Érdekes adaléka ennek az esetnek még 1938-ból, hogy a város magyar többségű, a környék szlovák, de a szlovák lakosság Kassához akart tartozni, akkor is, ha az Magyarországhoz csatlójk. Magyarazatul erre gazdasági érdekeiket hozták fel az ott lakók, mivel Kassára szállították eladni terményeiket.

28 DGFP, serie D. volume XII. 406. dokumentum, 640.

29 MNL OL, KÜM K-63. 462. cs. 92. pol./1941. 1941. július 25.

30 MNL OL, KÜM K-63. 462. cs. 79. pol./1941. A pozsonyi követ jelentése Bárdossy Lászlónak, 1941. június 24.

31 MNL OL, KÜM K-63. 462. cs. 200/1941. A pozsonyi követség jelentése Bárdossy Lászlónak, 1941. július 6.

kijelölését ezért nem tartotta időszerűnek. Tuka kijelentette, hogy megállapításait nem Magyarország elleni éllel tette s hogy az nem akar a bécsi döntés elleni tiltakozás lenni, csupán ezzel tudatni akarja szomszédjával, hogy a határ kérdése egy függőben lévő ügy, amelyet egy későbbi időpontban véglegesen rendezni kellene. Miután a magyar külügyminiszter tudomására jutott Tuka kijelentése, a berlini magyar követet arra kérte, hogy tolmácsolja a magyar kormány álláspontját a kérdésben a német vezetésnek, amely szerint erről továbbra sem kívánnak tárgyalni, így ez a kérdés egy időre lekerült a napirendről.

1942 áprilisának elején Mach Eperjesen bizalmasaival beszélgetést folytatott, akiknek a következőket mondta: „Hitlertől pozitív ígérletünk van, hogy visszakapjuk Kassát, sőt a trianoni határon túlra fogunk benyomulni, s megkapjuk Abauj, Borsod felső részével és Miskolccal.”³² Mach úgy képzelte, hogy a magyarokat kitelepítenék ezekről a területekről. Reményét fejezte ki, hogy azok közül, akik a bécsi döntés után magyarnak vallották magukat, azok a területcseré után ismét szlováknak vallják magukat. A nemzetiségi hovatartozást Mach úgy határozta volna meg, hogy ha az illető személy beszél szlovákul, akkor szlovák nemzetiségűnek lehet minősíteni. Mach a szlovák revíziót német segítséggel vélte kivitelezhetőnek, ennek megvalósítását tárgyalások révén vagy népszavazás útján gondolta elintézhetőnek. Mach híveit arra kérte, hogy azok vegyék fel a kontaktust azokkal a szlovák ismerőseikkel, akik Magyarországhoz kerültek és készítsék fel őket a népszavazásra. Mach terve nem valósult meg és annak 1942-ben nem is volt politikai létjogosultsága, de a magyar diplomácia továbbra is figyelte a szlovák politikusok területi revíziójával kapcsolatos megnyilvánulásait és azokról jelentéseket készítettek.

A két ország közti viszonyt károsan befolyásolta az Antal István magyar propagandaminiszter 1942. május 27-i Apatinban elmondott beszéde is, amit a magyar újságok is közöltek, ez a revíziós hangokat ismételten felerősítette mindkét oldalon. Antal István beszédében Szlovákiát az ezeréves magyar határok keretében képzelte el. A beszéd a budapesti szlovák követség erőteljes tiltakozását vonta maga után. Tuka július elején kijelentette, hogy amíg Magyarországon ilyen hangok elhangozhatnak, addig Szlovákia nem érezheti magát biztonságban, s ezért a két ország között nem tud kifejlődni baráti viszony. Tuka ezt a problémát orvosolandó, azt kérte a magyar követtől, hogy egy magas beosztású magyar politikus részéről hangozzék el egy olyan kijelentés, hogy a magyar revíziós törekvések Szlovákiára nem vonatkoznak. A magyar külügyminisztérium hiába próbálta megmagyarázni, hogy az ilyen revíziós megnyilvánulások nem a kormány hivatalos álláspontját képviselik, a két ország közti viszony ismét feszültté vált. Szlovák részről ez abban nyilvánult meg, hogy barátságtalanabban viszonyultak a szlovákiai magyarok kisebbségi kívánságaihoz, ezentúl letartóztatásokra és atrocitásokra is sor került.

32 MNL OL, K-28 25. csomó, Miniszterelnökség, 65. tétel Nemzetiségi és kisebbségi osztály. 10956/1942. szám alatt. 1942. április 8.

Magyar közeledési kísérletek és szlovák revíziós elképzelések 1943-ban

1943. március 19-én Ján Spišiak budapesti szlovák követ beszélgetést folytatott Kállay Miklós miniszterelnökkel, aki közölte vele, hogy számára a magyar kisebbséggel szemben Szlovákiában folytatott politikájuk érthetetlen. „Nem látom okát, miért igyekeznek mindig belénk kötni és ezzel a marakodással megnehezíteni minden komolyabb és nagyvonalú közeledést, amely mindkét államnak csak közös érdeke lehet.”³³ Spišiak fölvetette, hogy Szlovákia esetleg visszakaphatná Kassa városát, ezt Kállay nem tartotta elfogadhatónak, de hangoztatta Szlovákia függetlenségének fontosságát.³⁴ Spišiak támogatta a jószomszédi viszony fejlesztését és azt mindkét állam közös érdekeként említette. A közeledés legfőbb akadályaként a Szent István-i gondolatot hozta fel. Kállay megmagyarázta beszélgetőpartnerének, hogy ők annak mondanivalóját félreértik. A magyarok számára a Szent István-i eszme azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében élő népeket „... tiszteljük és becsüljük és ugyanúgy bánunk velük, mint saját magunkkal. Ennek a gondolatnak a megértése Szlovákia számára nem jelenthet mást, mint a beneši gondolattól való elszakadásának helyeslését.” Kállay szerint ez semmiképpen sem érinti a szlovák állam szuverenitását és nem magyarítható bele a magyarságnak olyan szándéka, hogy ezzel a szlovák állam szuverenitását csorbítani kívánják.³⁵ Nagyon örülne, ha Szlovákiával szorosabb kapcsolatra léphetne Magyarország, mivel a két ország egymásra van utalva földrajzi és gazdasági szempontból is és nem egy harmadik állam, mint például Németország kerülne előtérbe, amelyik teljesen idegen a Kárpát-medencében.³⁶ Spišiak a magyar miniszterelnökkel folytatott megbeszélései alapján azt jelentette feletteseinek, hogy Kállay értesülései alapján úgy lett informálva, hogy a szlovákok Magyarországhoz akarnak visszacsatlakozni. Emiatt a szlovák kormány azonnal tiltakozott. A magyar cáfolat már 1943. március 23-án megérkezett Kuhl Lajoshoz, melyben leírták, hogy Spišiak követ helytelenül referált feletteseinek a Kállayval folytatott megbeszélésről és arra kérték, hozza rendbe a helyzetet. Kuhl elmagyarázta Tukának, hogy Magyarország a szlovák szuverenitást nem kívánja megsérteni semmilyen eszközzel és Spišiak információja egy nyelvi félreértésen alapul. Magyarországnak semmiféle olyan politikai célkitűzése nincs, amely Szlovákia önállóságát, nyelvét, kultúrpolitikáját érintené. Szlovákiával Magyarország baráti kapcsolatba kíván kerülni, mert földrajzi fekvésük és gazdasági kapcsolataik miatt is egymásra van-

33 MNL OL, KÜM, K-64 100. csomag. 1943/65 tétel, Kállay Miklós levele a pozsonyi magyar követnek 105/res/polszám 1943. március 29.

34 Slovenský Národný Archív (továbbiakban SNA) Szlovák Nemzeti Levéltár, Ministerstvo Zahraničných Vecí (továbbiakban: MZV) Külügyminisztérium), 187. doboz, Budapesti Szlovák követség jelentése 21/43 szám alatt.

35 SNA, MZV, 124. doboz. 1148/43.

36 SNA, MZV, 130. doboz. 1147/43.

nak utalva.³⁷ A szlovák vezetés a magyar sajtó támadásait is szóvá tette. Spišiak erre feletteseinek kifejtette, hogy Kállay nézetei a szlovákok iránti közeledéssel kapcsolatban még nem mentek át teljesen a magyar köztudatba és ezért fordulhatott elő, hogy időnként revizionista cikkek jelentek meg a magyar sajtóban.

Kállayinak érdekében állt a szlovákokkal a barátkozás és ezért több magyar parlamentert is elküldött Szlovákiába, ezek a tárgyalások a kétoldalú együttműködés elérésére nem vezettek eredményre.³⁸

Az olasz kiugrás hatásai a szlovákok revíziós elképzeléseire

Az olasz kiugrás a szlovák vezetést arra ösztönözte, hogy az első bécsi döntés felülbírálását kérjék a németektől. Szerintük az első bécsi döntés Magyarországra nézve kedvező végkifejlete kizárólag Olaszország, elsősorban Galeazzo Ciano gróf érdeme, illetve szerintük bűne volt. A szlovák vezetés szerint a németek Szlovákia részére kedvezőbb határvonalat húztak volna, ha az olaszok nem avatkoznak közbe. Amíg Olaszország egyenrangú tengelytag volt, ezt a szlovák propaganda nem merte nyíltan hangoztatni, azonban az olasz kiugrással a helyzet megváltozott. A szlovák vezetés propagandája azt hirdette, hogy az olasz külpolitika eredményei, így az olasz erőszakoskodás folytán létrejött bécsi döntés által elcsatolt területek hovatartozása is revízió alá kerülnek s német segítséggel Szlovákia javára új igazságos döntés fog születni.

Kuhl Lajos pozsonyi magyar követ úgy látta, hogy a revízióra a szlovákok a németektől is bátorítást kaptak, mert e nélkül ilyen nyíltan nem mertek volna vállalkozni követeléseik hangoztatására. Az olasz események hatására a szlovák politikai vezetés parancsot adott a magyar határ megerősítésére és erődítési munkálatokba kezdtek, mivel attól tartottak, hogy a magyarok támadást indíthatnak ellenük.³⁹ Az olasz kiugrás miatt Mach és más szélsőségesen németbarát szlovák politikusok azt remélték, hogy eljött az idő a régóta várt revízióra. A németektől erre voltak is biztató jelek. Az egyik ilyen eset az volt, hogy az olasz kapituláció után a németek szabad kezét adtak Horvátországnak Dalmácia elfoglalására. Magyarország azonban a kivárás taktikáját választotta. A szlovák külügyminisztérium már 1940-ben kidolgozta a szlovák-magyar határ módosításával kapcsolatos terveket. Ezek szerint mintegy 3606 négyzetkilométernyi területet követeltek volna vissza. A nagyobb városok közül Kassa, Losonc és Léva járt volna vissza Szlovákiának.⁴⁰ A német vezetés tudomásul vette a szlovák követeléseket, de az érdemi tárgyalásokat ismételten csak a háború utáni időszakra ígérték.

37 MNL, KÜM, K-64, 100. csomag 1943/65 tétel. 1943. március 23. Kállay M. Kuhl Lajos pozsonyi magyar követnek.

38 A tárgyalásokról lásd: Joó András: Tiso elnök és egy magyar országgyűlési képviselő politikai természetű magánbeszélgetése 1943 tavaszán. Fórum, 7. évf. (2005) 2. sz. 79-109.

39 Lubomír Lipták: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, 1998. 193.

40 Lipták: Madársko i. m. 30.

A szlovák külpolitika 1943-ban is kitartott a németek melletti szövetségben és nem kívánt abból kiugrani. Külpolitikai tevékenysége abban nyilvánult meg, hogy a revízióban érdekelt szövetségeseivel, Romániával és Horvátországgal erősítette kapcsolatait. 1943 szeptemberének elején a bukaresti szlovák követ-kormány nevében Románia vezetőjével, Ion Antonescu marsallal folytatott tárgyalásokat. Vázolta neki, hogy Németország helyzete meggyengült és ezért Szlovákiát az a veszély fenyegeti, hogy Magyarország megtámadja. Szlovákia szövetségését, Romániát kérdezte arról, hogy segítségére sietnének-e egy magyar támadás esetén. Antonescu a szlovák vezetőknek azt válaszolta, hogy „Románia hadserege felkészült és mindig készen áll Magyarország ellen is.”⁴¹

1943 szeptemberében a pozsonyi magyar követ értesülést szerzett arról, hogy a németek érdeklődnek a szlovák kormánynál arról, hogy csapataikkal részt vennének-e Magyarország szlovák lakta területeinek megszállásában, a Vác-Miskolc vonalig terjedően. Kuhl pozsonyi magyar követ erről úgy értesült, hogy Tiso ekkor elutasította az ebben való részvételt. A szlovák közvélemény is tudomást szerzett arról, hogy a magyar kormány az olasz példát készíti elő, és kiugrásra készül. Ez nagyon népszerű lehetőség volt, mivel ettől a háború gyors befejezését várta a szlovák közvélemény. 1943 végén a Szlovák Propagandaügyi Minisztérium a Magyarország irányába Szlovákia területén megnyilvánuló szimpátia ellensúlyozására azt terjesztette, hogy Magyarország külpolitikailag rosszul állhat, mivel felajánlotta Szlovákiának Kassa visszacsatolását. Ennek fejében garanciákat kapna arra, hogy Szlovákia nem fog új területi követelésekkel előállni Magyarország esetleges külpolitikai irányváltása esetén. A Szlovák Propagandaügyi Minisztérium szerint a szlovák vezetés azonban elutasította a magyar ajánlatot.⁴²

A Kállay-kormány stockholmi és ankarai titkos tárgyalásainak ténye a nyugati hatalmakkal ismeretes volt a szlovák vezetők számára is. Ullein-Reviczky a magyar Külügyminisztérium sajtóosztályának, és a kulturális osztálynak a vezetője, Spišiák követet sürgette az együttműködés összehangolására a két kormány között, jelmondata a következő volt: „addig amíg nem jön valaki más” tegyenek közös lépéseket.⁴³ Ullein-Reviczky attól félt, hogy ha Magyarországon kormányváltás történik, akkor már nem lesz esélyük az együttműködést kivitelezni. Kifejtette a szlovák követnek, hogy az a „Nagy-Magyarország”, amelyről korábban a magyarok az iskolában tanultak, már nem jöhet létre és ez nem is célja a magyar politikának. Megvalósítandó célként az idegen érdekek érvényesülésének megakadályozását tűzték ki célul a Kárpát-medencében. Megítélése szerint a magyarok és a szlovákok közös ellensége az oroszokon kívül, Benes politikai célkitűzései, hiszen ő Csehszlovákia újjáalakulásával fenyegetett. A felvázolt kétoldalú megbeszélésekből Spišiák nem az együttműködés realizálásának fontosságát szűrte le, amit avval beszélgetőpartnere szánt neki, hanem azt, hogy Magyarországnak szüksége van a kisebb országok támogatására. Spišiákban fel-

41 SNA, MZV, 193. doboz, 173/43. 1943. szeptember 8.

42 MNL OL, K-63, 464.csomó, 177/1943. sz. alatt. 1943. szept. 13.

43 Dagmar Čierná-Lantayová: Podoby Česko-Slovensko Madarského vzťahu 1938–48. Bratislava. 1992. 29.

merült a kérdés, hogy mi az oka ennek? Szlovákiára azért van-e szükség, hogy az etnikai Magyarországot védje, vagy azért, hogy utat csináljon a későbbi területi terjeszkedéséhez. Spišiak az utóbbit valószínűsítette. Harmadik okként azt jelölte meg, hogy a kisebb országokkal való megbékélés következtében Magyarországnak szabad keze lenne a nagyobbakkal szemben, Romániát és Németországot említve, mint szóbajöhető államokat. Spišiak azon a véleményen volt, hogy ha a magyar diplomácia Szlovákia függetlenségének megővését támogatja, azt csak azért teszi, mert attól tart, hogy a háború után Csehország és Szlovákia ismét egyesülni fog és ez veszélyes lenne Magyarország területi integritására nézve. A Spišiak jelentésében foglaltakat örömmel vették tudomásul a szlovák vezetők, főleg azt az értesülést, hogy Magyarország nem kívánja Szlovákia önállóságának megszűnését. A bizalmatlanságuk azonban továbbra is fennállt a magyarokkal szemben.

Jozef Tiso és Hitler tárgyalásai a magyar kérdéstről

A szlovák vezetésben Kállay béketapogatózási kísérletei irányukba és a nyugati szövetségesek felé azt a benyomást keltették, hogy mindenáron be akarja biztosítani a német védnökség alatt szerzett területi gyarapodást. Hitler tudta, hogy Tisoékat úgy nyerheti meg, ha Németország garantálja területi integritásukat és államiságuk fenntartását, míg a Szent István-i eszmét elítéli. Hitler Magyarország iránt táplált valódi érzelmeit legjobban az a jegyzőkönyv tükrözi vissza, amelyet a Tiso szlovák államelnökkel 1943. április 22-én⁴⁴ folytatott tárgyalásokról készítettek a német külügyminisztériumban. Tiso panaszkodott a magyarok revíziós törekvései és az ezeréves Szent-István-i birodalom helyreállítására irányuló propaganda miatt, erre Hitler a leghatározottabban kijelentette: „A Szent István-i Birodalom a maga ezeréves határaival soha többé nem fog életre kelni”. Hitler a további megbeszélés során azt is leszögezte: „Németország sohasem tűrné, hogy Magyarország esetleg Szlovákia ellen forduljon,” mivel Németország korábban területi biztosítékot adott Szlovákiának. A Führer kifejtette, hogy „ahhoz nem fér kétség, hogy Magyarország sohasem merésznél megtámadni Szlovákiát.”⁴⁵

A tárgyalások alatt Hitler elismeréssel beszélt Szlovákia vezetőiről, viszont megjegyezte, hogy tulajdonképpen egyáltalán nem volt semmi komolyabb megbeszélőnivalója Tisoval és csak azért hívta meg Salzburgba, mert demonstrálni akarta az egész világ előtt, hogy Szlovákia önálló állam, amellyel Németország baráti kapcsolatban áll. Ugyanezen tárgyalás alatt a magyar–román ellentétre utalva azt is megjegyezte a Führer, hogy ha a jelenlegi háború befejezése után a magyarok és a románok még háborúskodni akarnak egymással, az a Német Birodalmat nem érdekelné, de „Szlovákia bizalommal számíthat Németország

44 Öt nappal Tiso látogatása előtt Hitler (1943. április 18-án) a németországi Klessheimben folytatott tárgyalásokat Horthy Miklóssal, ahol Kállay menesztését követelte. Emiatt megromlott a Horthy–Hitler viszony.

45 Ránki György: Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Budapest. 1983. II. kötet. 114–115.

védelmére”.⁴⁶ Kijelentette, hogy Horthyval a legélesebb formában tudatta, hogy nem bízik Kállayban, aki benne olyan benyomást keltett viselkedésével, mintha Magyarország nem hinne többé Németország győzelmében. Amikor Tiso újra szóba hozta a magyaroknak az ezeréves határ visszaállítására irányuló propagandáját, a Führer megjegyezte, hogy az ezeréves határ a valóságban sohasem létezett, a magyarok csak egyszerűen igényt tartanak minden olyan területre, ahol ez alatt az ezer év alatt valamikor magyarok laktak. A német és a szlovák államférfi megbeszéléseiről készült jegyzőkönyv szemléletesen bizonyítja, hogy Hitler milyen ügyesen kihasználta Tiso félelmét a magyarok újabb területi követeléseivel szemben. Hitler a Tisoval folytatott tárgyalásai során a magyar veszélyt igyekezett Damoklesz kardjaként beállítani és a magyar politikusoktól tartó szlovák politikus feje fölött lebegtetni. Érdekes tanulságként említhetjük, hogy amikor Hitler a magyar politikusokkal beszélt, nem hozta szóba Szlovákiát, mivel tudta, hogy az ő igazi mumusuk, akitől tartanak, az Románia, ezért őket a román veszéllyel riogatta. A Tiso és Hitler közötti beszélgetés valódi lényegére Hitler akkor tért csak rá, amikor felvetette, vajon nem volna-e szükséges a Kis-Kárpátokban néhány német szurony. Ezzel igazolva látta a korábban elfoglalt szlovák területeket, amit így a magyar veszélyre hivatkozva legalizálhatott.⁴⁷

Szlovák politikai és területi elképzelések 1944-ben

A szlovák vezetők közül néhányan 1944-ben béketapogatózási kísérletekbe kezdtek burkolt formában. Nem a nyugattal való együttműködés megteremtésére, hanem inkább Szlovákia önálló államként való létezésének szükségességére próbálták irányítani a figyelmet, illetve a Csehszlovákia megújítására törekvő Edvard Beneš-féle propagandát próbálták tompítani. A szlovák vezetők közül Ferdinánd Čatloš hadügyminiszter és Karol Sidor Szlovákia vatikáni követe lépett a tettek mezejére és ténylegesen is próbálkoztak. Sidor 1944-ben memorandumot készített Szlovákia jövőjével kapcsolatban, illetve tárgyalásokat is folytatott az angolszász hatalmakkal, eredménytelenül.⁴⁸ Čatloš a katonai átállást tervezte a szovjetek oldalára, amit úgy gondolt kivitelezni, hogy a Lengyelország felőli frontot megnyitná. Tervét úgy folytatta volna, hogy a Szlovákia keleti részén tartózkodó német erőket megkerülték volna és bekerítenék a szovjetekkel közösen, majd a magyar egységek ellen vonultak volna Kassánál. Čatloš azt is tervezte, hogy mivel Szlovákia átáll a Szovjetunió oldalára, azonnal hadba lép Magyarország ellen. Ettől azt remélte, hogy a korábban elvesztett területeket is visszaszeresheti és ebben a Szovjetunió is támogatni fogja. Čatloš elképzelései nem váltak valóra, mert 1944 augusztusában kitört a szlovák nemzeti felkelés. Čatloš később eljutott a felkelők területére, de ott letartóztatták őt és fogolyként Moszkvába

⁴⁶ Ránki: Hitler i. m. II. kötet. 116.

⁴⁷ Hitler a Schutzzone területére utalt.

⁴⁸ Karol Sidor béketapogatózási tevékenységét lásd: Pavol Petruf-Dušan Segeš: Memorandum Karola Sidora Slovenská otázka z júna 1943. Historický Časopis. 53. évf. (2005) 1. sz. 123-150.

szállították. A többi szlovák vezető a kivárás és a német orientáció híve volt. Tiso az angolszász hatalmak 1944 július 6-i normandiai partraszállása után továbbra is kitarzott a németek szövetségében. „Csak dolgozzatok nyugodtan továbbra is” adta irányelvül kormánya tagjainak és a közigazgatás vezetőinek. Ehhez azt is hozzátette, hogy Szlovákiának fegyelmezetten ki kell várnia a háború végső fázisát „ha a hadsereg és a lakosság is fegyelmezett marad, ez esetben a győztesek is kénytelenek elfogadni a szlovák álláspontot”⁴⁹ – ez alatt azt értette, hogy Szlovákia önálló státusza tovább élhet.

A szlovák propaganda a Szent István-i eszme magyar oldalról való hirdetésével szemben reciprocitási alapon a Nagy-Szlovákia és a Nagymorva Birodalom elméletét állította szembe. Nagy-Szlovákia területébe beletartoztak volna az első bécsi döntés által elcsatolt, valamint a szlovákok lakta morvaországi területek. Az így létrejövő területről kitelepítették volna a zsidókat, magyarokat, cseheket, és a cigányokat. Hazatelepítették volna az amerikai szlovákokat, így egy számbelileg jelentős, nemzetileg egységes szlovák tömb alakult volna ki, amely ellen tudott volna állni mind a cseh, mind pedig a magyar hatalmi törekvéseknek. Az ezeréves kultúrfölényt hangoztató magyar propagandával a Cirill és Metód kultuszt állították szembe.

1944-ben a szlovák politikai vezetés a front közeledte és a nemzetközi helyzet változásai ellenére sem adta fel revíziós elképzeléseit Magyarországgal szemben. A sajtóban egyre radikálisabb cikkek jelentek meg és már annak a gondolata is felmerült, hogy ne csak azokat a területeket kérjék vissza, amelyeket elcsatoltak az első bécsi döntés alkalmával, hanem azokat is, amelyeket az ezeréves magyar uralom alatt szerintük elloptak tőlük. Ezalatt Miskolc, és a Vácig húzódo területeket értették, azonban a szovjet csapatok előrenyomulása miatt, Szlovákia önállóságát nem őrizhette meg és területén a korábbi államalakulat, Csehszlovákia újult meg 1945-ben.

A szlovák vezetés 1938-44 között mindvégig a területi revíziót kívánta megvalósítani a magyarok irányába, de ezt a németek jóváhagyása nélkül nem teheték. A „magyar kártya”, hogy a korabeli és napjainkig is használt szóhasználatl éljünk, mindvégig előhúzó volt ezen időszakban. A szlovák politikusok ezzel lecsillapíthatták a saját ellenzéküket. Minden gazdasági nehézség és az emiatt kialakuló feszültségek eredendő forrása szerintük az volt, hogy az első bécsi döntésnél aránytalanul nagy területek kerültek Magyarországhoz. A szlovák sajtó, majd a későbbiek folyamán a szlovák történetírás is úgy hívta ezt a területet, hogy „elrabolt vagy elszakított” országrész. Tuka és a szlovák vezetés többször is kísérletet tett, hogy legalább egy kisebb részt diplomáciai úton visszazerezzen, de mint láthattuk, eredménytelenül. A németeknek nem volt érdekük, hogy egyértelműen elutasítsák a szlovák területi revíziót, nekik az volt a céljuk, hogy a szlovák és magyar kormány mindvégig kiszolgálja őket. A szlovák revíziós elképzeléseket a németek üttőkártyaként a magyarok ijesztgetésére használták. Hitler 1944-ben Horthy Miklóst azzal fenyegette, hogyha kilép a háborúból, akkor Magyarország

49 Gejza Medrický: Minister spominá. Bratislava. 1993. 273.

területére a környező államok katonái, így a szlovák csapatok léphetnek, ami azt eredményezheti, hogy elvesznek a korábbi revízió folyamán megszerzett területek. A megosztás ügyes taktikai húzás volt a németek részéről. Mindkét állam féltékenyen szemlélte a másikat és igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy területi integritásukat megőrizzék és az azt biztosító németek kegyeit megszerezzék. Tiso a korábbi magyar területi követelések megakadályozása miatt, illetve saját területi gyarapodásának megvalósítása érdekében mindenképpen Németországot tekintette legfőbb szövetségésének. Szlovákia 1939-44 között az I. bécsi döntés nyomán létrejött határt kívánta felülbírálni, de a magyar politikai vezetés mindvégig ragaszkodott a már kialakult „status quo-hoz”. A két államnak nem volt esélye a megegyezésre, mert nem tudtak felülemelkedni a határrevízió gondolatán. Ha megegyezés is jött volna létre a háború alatt Szlovákia és Magyarország között a határkérdésben, a nagyhatalmak valamint az újjáalakult Csehszlovákia 1945-től a politikai helyzet változása miatt, úgysem ismerte volna el érvényesnek a megállapodást. Olyan kiegyezésre, amelyet a háború után is elismerhettek volna a nagyhatalmak, egyedül 1938-ban lett volna esély a kétoldalú tárgyalások alkalmával, de ezt elmulasztották, aminek a kárát a felvidéki magyaroknak kellett megfizetniük a beneši dekrétumok révén.

VAJDA BARNABÁS

A DUNASZERDAHELYI REFORMÁTUS GYÜLEKEZET KEZDETEI A MAGYAR IDŐK ALATT

A dunaszerdahelyi református gyülekezet az 1938 utáni magyar idők alatt vált önálló, szervezett egyházközséggé.¹ A jegyzőkönyvek szerint² a gyülekezet 1941 novemberében alakult meg hivatalosan, és azonnal azt tervezte, hogy templomot épít. Az 1942-ben beiktatott Pöör Józsefnek azonban 1945 őszén el kellett hagynia a várost, így a református gyülekezetnek egészen az 1990-es évekig környékbeli beszolgáló lelkészei volt, akik vagy magánházaknál (a Kulacs utcai gyülekezeti otthonban), vagy a Fő utcai evangélikus templomban tartották az istentiszteleteket.

A dunaszerdahelyi reformátusok 1938 előtt

A dunaszerdahelyi reformátusoknak, akiknek a jelenléte a településen a 17. század elejétől igazolható, valamikor volt már egy „tornyos és harangos” templomuk, de az idővel elpusztult, nyoma sem maradt. A 19. századból töredékes információk vannak arról, hogy Nyikos József, a hodosi eklézsia lelképásztora 1802 után szolgált a szerdahelyi reformátusok között is.³ Nemcsak ebből tudjuk, hogy Dunaszerdahely a 20. század közepéig Nemeshodos református anyaegyházközség filiája volt Kis- és Nagybonnal, Kisudvarnokkal, Bögöly-, Förgé és Dióspatonnyal egyetemben.⁴

- 1 Jelen tanulmány elkészítését az alábbi két tudományos projekt támogatta: VEGA 1/0163/19: Rôzne podoby slobody v totálnom štáte – politický život, náboženstvo, turizmus a média v (Česko)Slovensku, Madarsku a Východnej Európe 1938–1968. Different forms of Freedom in a totalitarian state - political life, religion, tourism and media in (Czecho)Slovakia, Hungary and Eastern Europe 1938–1968; VEGA 1/0083/20: A Szlovákiai Református Keresztény Egyház a szocializmus alatt 1948–1989. Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku v rokoch socializmu 1948–1989.
- 2 A tanulmány egyik fő forrásul a Dunaszerdahelyi Református Egyházközség Jegyzőkönyvei szolgálnak, ami a gyülekezet tulajdonában van. A továbbiakban a jegyzőkönyv rövidített címére, az idézett vagy hivatkozott jegyzőkönyv dátumára és esetleg az érintett jegyzőkönyvi pontra így utalok: Dsz. Ref. Ehh. Jkv. 1958.06.19.
- 3 Kránitz Zsolt (szerk. és bev.) (2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823– 1952. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 81.
- 4 Kránitz Zsolt (szerk. és bev.) (2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823– 1952. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 37.

Dunaszerdahely kapcsán érdemes megfigyelni a reformátusok térnyerésének folyamatát. Látható, hogy a 19. század végétől a 20. század közepére a városban a kálvini református felekezet létszáma lassan, de stabilan nőtt. A reformátusokra vonatkozó adatok annál érdekesebbek, mivel a megjelölt időszakokon belül a számuk és arányuk nem csupán a városban nőtt, hanem ugyanez a folyamat zajlott le a Dunaszerdahelyi járásban is. Más szavakkal: a Dunaszerdahelyi járásban a magukat reformátusnak vallók egyre nagyobb része élt (és él ma is) Dunaszerdahelyen: százharminc éve csupán a 2%-uk, 1941-ben már a 7%-uk, 2011-ben pedig a járásbeli reformátusoknak mintegy 16–17%-a élt Dunaszerdahelyen.⁵

Magyar idők 1938 után

1941-ig Dunaszerdahelynek nem volt sem önállóan szervezett református gyülekezete, sem református temploma. A helyi reformátusok számára az 1938 ősze után beállt magyar idők azonban, némi túlzással, ideális körülményeket teremtettek az önálló egyházi struktúráik kiépítéséhez. A helyi reformátusokat az 1920-as évektől⁶ a szomszédos falu, Nemesbodos lelkésze, Vágó Ede tiszteletes szolgálta be. Vágó 1942. május 1-jével mondott le, amikor a gyülekezetben már több mint egy éve jelen volt, segédlelkészi minőségben, a Magyarországról érkezett fiatalabb és meglehetősen agilis lelképásztor, Pöör József. Nem sokkal Pöör ideérkezése után, 1941. március 2-án alakult meg a dunaszerdahelyi református gyülekezet első presbitériuma.⁷

Az 1941-es megalakulásakor a helyi reformátusok lélekszámát 500 főre becsülték⁸, de a hivatalos egyházi választói névjegyzékben ennél jóval kevesebb személy szerepelt. A gyülekezet írott nyilvántartásaiban az 1941–1945-ös időszakban mintegy 200–250 főt tartottak nyilván, akik egyházadót fizettek és éltek a sákramentumokkal. A nyilvántartások szerint a dunaszerdahelyi református gyülekezet létszáma a választói névjegyzék alapján így alakult: 1942-ben 209 fő; 1943-ban 211 fő; 1944-ben 262 fő. 1942 végén enyhe növekményt hozott, hogy ekkor Dunaszerdahelyhez csatlakoztak a környékbeli református szórványok: az összes Karcák (11 fő), Csallóközkürt (18 fő), Dunatőkés (1 fő), Ollétejed (7 fő) Pozsonyepertes (3 fő) egyházzaggal.⁹

A szinte a semmiből megalakult gyülekezet, amelyet első állandó lelkésze „három évszázados alvásból feltámadt egyházközségnek” nevezett, anyagi értelemben meglehetősen szerény alapokkal indult, azonban erős életjeleket mutatott. Volt pár száz áldozatra kész hívei; volt egy orgonistája, akire számítani lehetett a helyi evangélikus templomba tartott istentiszteletek alatt; voltak gyerekek, akik

5 Kepecs, József (szerk.) (1999): A felvidék településeink vallási adatai (1880–1941). I. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 155., 181.

6 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1958.06.19., 3a pont.

7 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.05.22., 17-es pont.

8 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.05.22., 17-es pont.

9 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.11.18., 4 pont.

tudtak hittanra járni a helyi református iskolában; egy örökölt családi ház révén volt egy ingatlanja, és a megalakulás után szinte azonnal anyakönyveket és pecsétet is beszereztek.¹⁰

A gyülekezet megszervezése személyi tekintetben nem ment zökkenőmentesen. Vágó Ede lemondása után 1942 májusában a komáromi egyházmegye esperese Tóth Zsigmond nagymadi lelkipásztort tette meg a dunaszerdahelyiek gondozó lelkészévé. Ugyanekkor viszont (1942 nyarán) valakik a segédlelkész Pőört el akarták helyeztetni az egyházközségből. Pőör három hónapot (1942. július 1. – 1942. szeptember 31.) valóban Észak-Komáromban töltött. Azonban a dunaszerdahelyi presbitérium ragaszkodott a személyéhez, sőt bő egyévnyi itt-tartózkodás után a gyülekezet meghívta Pőört állandó lelkészének.

Az állandó református lelkész jelenléte – megtámogatva a berendezkedő magyar államhatalommal – komoly lehetőségekkel kecsegtetett. Ez több forrásból is kiolvasható. Először is abból, hogy a (kis túlzással) szinte semmiből alakult gyülekezet egyáltalán nem más gyülekezet alárendelt filiálája kívánt lenni. Ennek megfelelően Komárom egyházmegye közgyűlése kihagyta a szokásos „filiália” státuszt, és „a Dunaszerdahelyi református gyülekezet megalakulását mint anya egyházközségét” hagyta jóvá. A döntésből és a körülményeiből érződik, hogy a református előljárásság nagyságrendi változást remélt a térségben a Csallóköz központi területein a reformátusok térnyerése által.

A jövőbe vetett intenzív remény és várakozás magyarázza azt is, hogy a világháború minden nehézsége dacára a presbitérium a jegyzőkönyveiben miért mert leírni efféle ambiciózus terveket: „A tervek között [szerepel] a templomépítés mellett kultúrház, lelkész- és tanítólakás, valamint diákokthozon építése”. Miközben a második magyar hadsereg katonáinak a Don mellett teljesedett be a szomorú sorsuk, 1943 februárjában a dunaszerdahelyi presbitérium jegyzőkönyvbe vette: „A református egyház építkezés előtt áll.”¹¹

A reményteljes tervekhez ideálisnak tűnhetett Pőör József személye. Amikor 1942. szeptember 15-én a dunaszerdahelyi evangélikus templomban megválasztották a „kiváló szónok, rendkívül szimpatikus és agilis társaságbeli férfit”, aki ekkor 31 éves és nőtlen volt, a megválasztása újságcikkekbe foglalt nagy társadalmi eseménynek számított. Pőör hivatalosan „a dunaszerdahelyi, a sikabonyi, a kis és a nagyudvarnoki egyesített anyaegyház rendes lelkipásztora” lett¹², vagyis nemcsak a városbeli, hanem a környékbeli reformátusok is lelki és anyagi fellendülést remélhettek a személyétől.

Dunaszerdahelyre való megérkezés után Pőör József szinte azonnal templomépítésbe kezdett. Református templom híján a Vágó Ede vezette presbitérium 1940 őszén írásos szerződést kötött a – többségében szlovák ajkú hívekkel rendelkező – helyi evangélikus egyházzal az ő templomuk használata céljából: „Az evangélikus egyházban 1940. szeptember 8-án felvett jegyzőkönyvben [rögzítették, hogy az ev. egyház] a templomát mindaddig átengedi a ref. egyháznak,

10 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.10.17., 4-es pont.

11 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.02.15., 6-dik pont.

12 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.09.15.

míg az a magáét fel nem építi.”¹³ Hasonló egyezés született az iskola dolgában is, hogy a református gyerekek az evangélikus iskolába járhassanak.

Természetesen mindkét „szolgáltatás” pénzbe került. Ha megnézzük a templomhasználatért kiszabott díjat (1942-ben 10 Pengő) és az evangélikus egyháznak az iskolájukba járó kb. 40 református gyerek utáni „dologi kiadás” címén kért összeget (1940-ben 523 Pengő, 1942-ben 550 Pengő, 1943-ban már 700 P)¹⁴, akkor látható, hogy az iskola bérbevétele sokkal többbe került, mint a templom költségei. A reformátusok 1942 végén megpróbálták az iskola dologi költségeit elhárítani úgy, hogy azt az evangélikus gyülekezet közvetlenül a szülőktől szedje be, ők azonban továbbra is ragaszkodtak hozzá, hogy a kb. 500 pengőt a református egyházközségtől mint testülettől kapják meg egy összegben.¹⁵

Pöör József

Pöör József 1941. január 1-jétől lett Vágó Ede mellett dunaszerdahelyi segédlelkész. Az 1911-es születésű férfi, aki 1933-ban fejezte be lelkészi tanulmányait a pápai Teológiai Akadémián, igazi dunántúli embernek számított. Ifjú kora ellenére nemcsak lelkésztanítói (azaz katechéta) tapasztalatai voltak, hanem 1938-ra már éveket töltött dunántúli református szórványtelepülések gondozásával, és ebben a munkásságban olyannyira elmerült, hogy a Dunántúli Protestáns Lapokban és az Őrség című havilapban kb. 25-30 cikke jelent meg a szórványgondozásról.¹⁶

Pöört a Felvidék visszacsatolása Zalaegerszegen érte („Három évforduló” című beszédében Pöör arra utal, hogy „néhány évvel ezelőtt bekopogott hozzá egy szegény zalai ember”); innen került 1940. október 1-jén Ipolypáztóra, majd 1941. január 1-jétől Dunaszerdahelyre. Nagyon kézenfekvőnek látszik, hogy új szolgálatában szerepe volt a szórvánnyal kapcsolatos tapasztalatainak. Az új lelkész a jelek szerint szinte azonnal nyilvános teret kapott. Ideérkezése után pár héttel, 1941. március 15-én Stadtrucker Gyula dunaszerdahelyi evangélikus lelkész oltári szolgálata mellett ő mondhatta az ünnepi beszédet a dunaszerdahelyi evangélikus templom gyülekezete előtt.¹⁷

Talán épp ez az ambíciózusság volt az oka, hogy a felügyelő lelkészével nem jött ki jól. 1942 júniusában a presbitérium tárgyalta „azt a tudomására jutott tény, mely szerint Pöör József segédlelkésként még [1942] június 1-jével a presbi-

13 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.05.22., 12-es pont.

14 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.10.17., 7-es pont; Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.11.21., 9-dik pont.

15 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.05.26., 7-dik pont.

16 Pöör József életrajza megtalálható itt: Kránitz Zsolt (szerk. és bev.) (2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények, 285.; valamint Kránitz Zsolt (szerk.) (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” II. A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai 1943. Pápa, 267.

17 Pöör beiktatási beszédét egy kisméretű kiadványban nyomtatásban is megjelentették, ld. Pöör József: Három évforduló. Egyházi beszéd. Győr, é. n.

térium és a gyülekezet előzetes megkérdezése nélkül az egyházközségből el akarták helyezni”. A presbitérium azonban úgy határozott, hogy ragaszkodik Pöör személyéhez, mert „a működésével teljesen meg van elégedve, és az egyházközség jövője szempontjából nélkülözhetetlennek tartja”¹⁸.

A gyülekezet tehát „visszahozta Pöört Komáromból Dunaszerdahelyre”¹⁹, és rögtön az eltávolításáról felröppent hírekkel egy időben aláírásokat kezdett gyűjteni az állandó lelkési státuszba való meghívásáért. 1942 júliusában a dunaszerdahelyi gyülekezet tagjai közül mintegy 113-an kérték „Pöör József komáromi segédlelkész úrnak a dunaszerdahelyi lekipásztori állásra való meghívását”²⁰. A lelkész támogató presbiterek mindegyike hűséggel szolgált az 1945-ig tartó időszakban: Nagy István, Farkas Sándor, Kovács Károly, Kosár Lajos, Bögi Lajos, Décsy Gyula, Hodossy Károly, Lély István, Szalacsi Vince, Csomor Lajos, László Béla, Kovács Miklós, és mások.

Innentől felgyorsultak az események. 1942. szeptember 15-én lezajlott „a dunaszerdahelyi, sikabonyi, kis és nagyudvarnoki egyesített egyház lelkészválasztó közgyűlése”, amelynek eredményét a Komáromi egyházmegye eseperese egy hónapon belül jóváhagyta.²¹

Pöör József lelkési beiktatására ünnepélyes kertek között 1942. október 11-én került sor a dunaszerdahelyi evangélikus templomban. A gyülekezet tagjain kívül az eseményen megjelent a város elöljárósága, mások mellett Stadrucker Gyula dunaszerdahelyi evangélikus lekipásztor; Dóka Sándor Dunaszerdahelyi járási főszolgabíró; Srenker Lajos községi bíró; Kosztyál Alfréd dunaszerdahelyi jegyző; Szeiff Géza ügyvéd; Seliánszky Ferenc gimnáziumigazgató; Uhrovics Vendel király közjegyző; valamint három bankigazgató, Wéber Emil, Dobler Kálmán és Széker Vilmos. A beiktatott lelkész a szerdahelyi gyülekezettől, amelyet beiktatási beszédében egy szellemes metaforával „három évszázados alvásból újból feltámadt egyházközségnek” nevezett, „közadakozásból” lelkészruháat és egy új palástot kapott ajándékba.²² Érdekesség, hogy Pöört úgy választotta meg a helyi gyülekezet a dunaszerdahelyi református lelkési tisztségébe, hogy a lelkési felszentelése csak ez után egy évvel, 1943. október 15-én történt meg Pápán.

A beiktatásról beszámoló korabeli sajtó Pöörrel mint egy „kiváló szónok, rendkívül szimpatikus és agilis társaságbeli férfiről” írt²³, emellett fontosnak tartotta felvázolni a lelkész társadalmpolitikai álláspontját is. Egy, a beiktatásáról szóló újságbeszámoló szerint az új dunaszerdahelyi lelkész „a modern idők emberének mutatkozik, aki kiáll az új szociális rend mellett, amelyben hangoztatta, hogy osztálykülönbség és vallásfelekezeti különbség nélküli közös munkát szeretne itt látni, és ezen fog dolgozni”²⁴.

18 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.06.08., 9-es pont.

19 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.10.17., 2-es pont.

20 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.07.21.

21 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.09.15.

22 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 10b oldal.

23 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 10b oldal.

24 Csallóközi Hírlap, 1942. október 25.

Nyomatásban is kiadott beszédei alapján ítélve²⁵ Pöör számára lényeges szempont volt a magyar ősök tisztelete és a mély hazaszeretet. Valószínűleg Horthy Miklós nagyra becülése sem állt távol tőle: „Hálát mondunk azért is, hogy a legválságosabb időkben édes magyar hazánk sorsát egy olyan férfiú kezébe helyezted, ki nemcsak ésszel, hanem szívvel is bölcsen kormányozza ezt az ezeréves országot.” Ez a beszéde, amely Három évforduló címmel jelent meg nyomtatásban, minden bizonnyal azonos azzal a beszéddel, amelyet Pöör a dunaszerdahelyi evangélikus templom gyülekezete előtt mondott el ünnepi beszédként 1941. március 15-én. A nagyívű történelmi eseményekben és nagyívű történelmi képekben fogalmazó szónoklat nemcsak a helyi körülményekre utalt több helyen, hanem a történelmi kontextusra is: „Két esztendeje [...] tért vissza István király megszagott palástjának egy darabja: a hegyes-völgyes, gyönyörű Kárpátalja.”

Az egyházi és a történelmi képek mellett a beszéd harmadik síkja volt az, amit a korabeli sajtó „szociális síknak” nevezett. Pöör hosszan érvelt amellett, hogy a magyarság rab. Nemcsak vallásos értemben az (ti. a bűn rabja), hanem „Rabja a mi népünk a címeknek, rangoknak, kitüntetéseknek, láncoknak, csillogó medáliáknak. Rabja a társadalmi elkülönülésnek.” Hosszasan sorolta a nagybirtokrendszer és a zsellérség közt feszülő különbséget, az „óriási társadalmi ellentétet”: „Öt, hat hold jut egy embernek, évtizedek óta nem bírnak terjeszkedni.” A beszédben Pöör szó szerint mondja, hogy nem a marxi falanszter kommunizmus egyenlőségére vágyik; nem a „csőcselék uralmára”, hanem arra a szociális szabadságra, amelyben esélyük van a sokaknak: „Adjatok lehetőséget arra, hogy éljenek [...] Ezt kéri minden emberpalánta.” A kinyomatott beszéd egy helyütt utal a „fajtisza magyarokra”, az Amerikába kivándorlók okán pedig megpendíti, hogy „miközben ők sírva meneteltek, [aközben] Árpád fejedelem verekei országútján, prédáját előre számolgatva, jött rongyos batyujával a galíciai zsidó”.

Bár ezek a beszédfordulatok a kor szelleméhez tartoztak (azaz egyáltalán nem voltak egyediek, és Pöör beszédebe is csak egy helyen olvasunk ilyet), nem kizárt, hogy Pöör kokettált a szélsőjobbos eszmékkal. A dunaszerdahelyi izraelita hitközség valószínűleg ez alapján is egy antiszemita református pap hírében tartja számon az egyszerű szülőktől származó, a hivatalos nyilvántartások szerint mérsekelt akadémiai képességekkel rendelkező és a magyaron kívül más nyelvet nem beszélő Pöört.

A lelkész, a Dunaszerdahelyi református gyülekezet első, és az 1990-es évekig egyben utolsó helyben lakó lelkésze volt, 1945 októberéig tartózkodott Dunaszerdahelyen. 1944 őszén az iskolai tanítás a háború miatt megszakadt, illetve idő előtt befejeződött. Az evangélikus iskolát, ahova a református gyerekek is jártak, kórház céljaira lefoglalták. A református istentiszteleteken kántorkodó Révész Zoltán bevonult katonának, helyette az evangélikus lelkész fia, „Stadruker Ernő gimnáziumi tanuló” ült az orgonához.²⁶ Pöör kívárta a háború végét, és egészen 1945 kora nyaráig Dunaszerdahelyen tartózkodott. Még a személyes jelenlétében

25 Pöör József: Három évforduló. Egyházi beszéd. Győr, é.n.

26 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.10.26., 7-dik és 8-dik pont.

tárgyalták meg, hogy az ún. anyásoknak, vagyis az 1938 után betelepült magyar állampolgároknak távoznuk kell Csehszlovákiából, és ez érintette őt is. A presbitérium ekkor még dédelgette azt a reményt, hogy a tartózkodás meghosszabbítása íránt esetleg kérvényt lehetne beadni a „járási kormánybiztoshoz” (azaz komisszárhoz).²⁷ Azonban az 1945. október 7-i presbiteri gyűlésről fennmaradt jegyzőkönyvben az egyetlen feljegyzett pont a lelkész távozása: „A presbitérium fájdalommal veszi tudomásul, hogy Pöör József lelképásztor úr a körülmények kényszerű hatásának engedve 1945. szeptember 15-én elhagyta gyülekezetünket, és egy évi szabadságot kért, amit a jelen gyűlés meg is szavazott.”²⁸

Pöör József még hosszú évekig „kiutasított lelkésznek” tartotta magát, mintegy jelezve, hogy Dunaszerdahelyről nem jött volna el, ha nincs a kényszer. 1945-ben mint „kiutasított lelkész” visszatért előbb Adorjánházára, majd még ugyanabban az évben Székesfehérvárra. Ezután 1972-es nyugdíjazásáig egy sor dunántúli kistelepülésen szolgált: Adorjánházán, Győrszemerén, Rajkán, Bőnyrétalapon, Tápszentmiklóson. Mintha visszahúzta volna a szíve a Felvidékre, mert amikor viszonylag későn, 1960 augusztusába (49 évesen) házasságot kötött Bajcsy Irénnel, akkor olyan asszonyt választott, aki a csallóközi Tanyról származott. Időskori pályája semmi különöset nem tartalmaz, de az sem mondható, hogy elfeledettségben hagyták volna. 1964-ben a Dunántúli Egyházkerület Győr-Sopron-Pápai Egyházmegye tanácsbírója lett, 1972-ben nyugdíjba vonult és Nemesszalókon élt.²⁹

Pöört egyes adatok szerint „1945. szeptember 15-én távolították el a csehszlovák hatóságok a városból”, noha ő maga egy bő hónappal későbbi dátumot, „1945. október 22”-ét adta meg saját kezű életrajzában mint dunaszerdahelyi állomásának végső dátumát. A dunaszerdahelyiek úgy tudták, hogy „Kaposvárra költözött vissza”. A valóságban gyermekevéinek helyszínére, Adorjánházára ment, és nem tudunk róla, hogy ezután bármikor viszontlátták volna Dunaszerdahelyen. Távozása után a dunaszerdahelyi református gyülekezetnek majdnem 50 évig, 1991-ig nem volt állandó, helyben lakó lelképásztor. Ha Pöörnek 1945 őszén mint „anyásnak” nem kellett volna kényszerből távoznia, szerintem valószínűleg élete végéig a dunaszerdahelyi gyülekezetben maradt volna.

Református vonatkozású telekügyek

Joggal tartja-e Pöör Józsefet a dunaszerdahelyi izraelita hitközség egy antiszemita református pap hírében, s ha igen, mi ennek az alapja? Az általam ismert

27 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1945.06.10., 3-dik pont.

28 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1945.10.07.

29 Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL). DREL I. 1. z. Törzslapok. TtREL I. 8. d. 7. Csajág. 6. Dunaszerdahely. 1. VeML VIII. 71. 37. Pápai Állami Tanítóképző Intézet értesítői. 1932/33. 26. Pápai Református Kollégium értesítői, továbbá Kránitz Zsolt (szerk.)(2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” I. A Dunántúli Református Egyházkerület lelkési anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 285, és Kránitz Zsolt (szerk.)(2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” II. A Dunántúli Református Egyházkerület lelkési önéletrajzai 1943. Pápa, 267.

forrásokban, főleg a református gyülekezet háború alatti ingatlanügyi kapcsán lehet alapja annak, hogy a Pöör vezetése alatt álló, és a visszacsatolás utáni magyar államhatalom támogatását (legalább részben) bíró gyülekezet az anyagi gyarapodását (minimum részben) a kiszolgáltatott helyi zsidó közösség kárára akarta megvalósítani.

Az 1940 körül megszerveződni kezdő gyülekezet szinte azonnal elkezdett telket keresni templomépítés céljára, sőt 1941-ben vett is egy telket Dunaszerdahelyen valahol a Vasúti soron, azaz a mai Jesenský úton. 1942-ben és később is a presbitérium arról ír a jegyzőkönyvekben, hogy Lévald Aurél és Székely Miksa tulajdonosoktól 3500 Pengőért vettek egy „templomtelket” és annak vételárát rendben „ki is fizették a Járási Hitelszövetkezet útjain”.³⁰

Más forrásokból úgy tűnik, hogy a dunaszerdahelyi református gyülekezet presbitériuma igyekezett kihasználni a magyar idők általános antiszemitizmusát.

1943 nyarán fel merült az „ún. kis zsinagóga és a hozzá tartozó telek ügye”. Ha hihetünk a jegyzőkönyveknek, akkor a presbitérium azt kérte az illetékes Közjóléti Szövetkezettől, hogy az árverés nélkül, tehát jutányos áron juttassa neki a nyilvánvalóan egyre inkább gazdátlanra váló dunaszerdahelyi kis zsinagógát. A presbitérium mintegy 15.000–20.000 Pengő vételárral tervezett³¹, és a kis zsinagóga épületének megszerzésére tett kísérlet 1943 másik felében is zajlott. Egy 1943. szeptember 23-ra datált jegyzőkönyv szerint az Országos Földhitelintézet révén az ingatlant (aminek területét az iratok 4 kh. 814 négyzetöglben adták meg) és a rajta lévő felépítményeket Komárom vármegye Közjóléti Szövetkezetére írták át azzal, hogy „a szövetkezet 21.500 P-ért a református egyházközségnek kívánja juttatni”.³² Ezzel egyidőben már nemcsak a kis zsinagóga volt az ügylet tárgya, hanem a hozzá tartozó polgári épületek, lakások is. 1943 végén a „Dunaszerdahelyi 40. sz. tkvi betétben 182-183 hrsz. alatt vezetett ingatlan és a rajta lévő kis zsinagóga és egy szoba-konyhás lakásnak a megszerzése ügyében”³³ Pöör József azt jelentette a presbitériumnak, hogy „Komárom vármegye Közjóléti Szövetkezete [...] értesítette az egyházközséget, hogy [...] eladja a dunaszerdahelyi 40. sz. tkvi betétben foglalt 182-183. hrsz. alatt vezetett ingatlant az egyházközségnek 21.500 P vételáron.”³⁴

A kis zsinagóga mellett volt egy másik ingatlanügy is, amelyben a reformátusok kihasználni igyekeztek a zsidóság kiszolgáltatott állapotát. 1944 nyarán a dunaszerdahelyi földhivatal „felszabadult zsidólakásokból” juttatott ingatlant az egyházközségnek „lelkészlakás céljaira a Csillag utca 343. sz házban havi 130 P lakbérért az összes mellékhelyiségekkel együtt”.³⁵ Ugyanekkor, tehát a dunaszerdahelyi zsidóság erőszakos elhurcolásának napjaiban több olyan döntés vagy határozat is ismert református berkekből, amelyek a gyülekezet vezetőségének

30 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1942.11.18., 1b pont.

31 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.07.29., 8-dik pont.

32 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.09.23., 4-dik és 5-dik pont.

33 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.09.23., 5-dik pont.

34 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1943.11.21., 11-dik pont.

35 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.06.28., 6-dik pont.

mohóságt jelzi az elhurcolásra és kifosztásra ítélt zsidóság kárára. 1944 június végén Kuczy Lajos gondnok indítványozta, hogy a presbitérium próbáljon „a felszabadult lakásokból egy helyiséget szerezni az Ifjúsági Kör részére”³⁶, a lelkipásztor pedig Kuczy szavaira rákontrázva bejelentette, hogy „az egyik üresen maradt Dukesz-féle lakást Takács Ferenc bérbe vette, és hogy [a presbitérium] kérje ifjúsági otthon céljaira a volt kis internátust, a régi zsidó menzát.”³⁷

Ezeknek az ingatlanügyleteknek a pontos kimenetelét a kutatás jelen fázisában nem ismerem. Csak a kis zsinagógáról tudjuk azt 1944 elején, hogy „a kis zsinagóga megvétele a miniszter nem hagyta jóvá”.³⁸ Tulajdonképpen mindegy is, hogy tudták-e a dunaszerdahelyi református atyafiak, hogy a „felszabadult” és az „üresen maradt” lakások mögött micsoda emberi szenvedések húzódtak meg. Nyilvánvaló, hogy a reformátusoknak ezek a háború alatti lépései, ahogy anyagi gyarapodásra akarták kihasználni a helyi zsidóság kiszolgáltatott állapotát, a háború után nem szült jó vért.

Feltűnő egybeesésnek tartom, hogy az emberpróbáló idők közben, 1944 nyarán több kulcspresbiter lemondott a funkciójáról. Gaál Dezső és Dr. Berczy Károly lemondása mellett³⁹ különösen fájó volt Nagy József lemondása, aki a döntését egy levélben főleg azzal indokolta, hogy „köztünk az egyetértés nagyban csökkent”. Pöör többször elmondta a lemondásokat tudomásul vevő presbiteri gyűlésen, hogy meglátása szerint „idegen beavatkozás nyomai” és „kívülálló bomlasztó hatások” okozták a gyülekezeten belüli törést.⁴⁰ Levelében Nagy József, aki református presbitersége mellett a dunaszerdahelyi vasútállomás főnöke is volt, nem beszélt nyíltan. Azt sejtethetjük, hogy az ő esetében (lévén egy gazdagon adakozó családról és egy magasabb beosztású és közismert életű közszereplő) nem valószínű, hogy anyagi okai lettek volna a lemondásnak. A presbitérium egy szép szavú jegyzőkönyvi köszönettel búcsúzott el lemondott főgondnokáról. Feltételezhetjük, hogy a derék állomásfőnök döntése mögött erkölcsi okok álltak, és egyáltalán nem lehetetlen, hogy főleg az bántotta, ahogy a Jézus Krisztus szolgálatára rendelt gyülekezet zsidó honfitársaival bánt...

Amikor véget ért a második világháború, a dunaszerdahelyi református gyülekezetnek nemhogy temploma nem volt, de még hivatali helyisége is alig. Pöör József kényszerű távozása után előbb Tóth Zsolt helyettes lelkész vitte a dunaszerdahelyi református hivatalt, majd 1947 nyarán visszajött a hodosi Vágó Ede mint gondozólelkész.⁴¹

36 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.06.28.

37 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.08.13.

38 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.01.19., 6-dik pont.

39 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.07.15., 3-dik pont.

40 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1944.06.28., 3-dik pont.

41 Dsz. Ref. Ehk. Jkv. 1957.12.12.

Felhasznált irodalom

- Kepecs, József (szerk.) (1999): A felvidék településeink vallási adatai (1880-1941). I. kötet. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.)
- Kránitz Zsolt (szerk. és bev.) (2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- Kránitz Zsolt (szerk. és bev.) (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai 1943. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- Nagy Attila – Nagy Iván – Novák Veronika – Simon Attila – Vajda Barnabás (2012): Dunaszerdahely. Várostarténeti monográfia. Dunaszerdahely, Dunaszerdahely Város Önkormányzata, Csallóközi Barátok Társulása.
- Simon Attila – Tömösközi Ferenc (2019): Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918-1938). Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar.
- Vajda Barnabás (2019): Dunaszerdahely 1945–1989. Első rész: Források Dunaszerdahely 1945–1989 közti várostarténetéhez. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar.
- Vajda Barnabás (2018): Ateizmus és vallásosság Dunaszerdahelyen 1948–1989. In: A hit és a közösség szolgálatában. Életutak a szlovákiai református keresztény egyházban. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar - Református Teológiai Kar, 45-58.

ÖNRENDELKEZÉS, NYELVI HATÁROK, BÉKEKÖTÉS

Bányai László, a Magyar Népi Szövetség ultrabalos alelnöke, aki a romániai magyar kisebbség érdekeivel szemben szovjet érdekeket képviselt a Magyar Népi Szövetségben, 1945. november 15-ére összehívatta a szervezet vezetőségét. Erről, és a következményekről Lakatos István, a Román Szociáldemokrata Párt Magyar Tagozatának elnöke, a Romániai Magyar Hitel-és Gazdasági Szövetkezetek elnöke, Márton Áron perének negyedrendű vádlottja számolt be a kéziratban lévő Emlékirataiban. Bányai meghívta Petru Groza miniszterelnököt, és Vasile Luca (Luka László) ultrabalos pártvezért, a Román Kommunista Párt titkárát, akiről azt írja Lakatos István, hogy neki senki nem mert ellentmondani. Előbb Petru Groza miniszterelnök arról beszélt, hogy a magyar-román határt légiesítik, úgy lehet átmenni rajta, mint ha ott se lenne. Ezután Bányai László – aki házassága révén rokonságba került Gerő Ernővel – indítványozta, hogy a Magyar Népi Szövetség vezetősége jelentse ki, hogy az erdélyi magyarság Romániához akar tartozni. Az indítvány óriási felháborodást keltett, Kurkó Gyárfás elnök egyenesen azt jelentette ki, hogy „ezt így nem lehet megszavazni, mert a székelyek agyonvernek”.¹ Ezután ügyvédek szerkesztettek egy látszólag elfogadhatóbb, de tartalmilag hasonló szöveget. Ezt a szöveget, anélkül, hogy ismertették volna a magyar közvéleménnyel, a küldöttek többsége, azok, akik nem mertek szembe szállni a szovjet akarattal, megszavazta. Ezt később Tatarescu külügyminiszter az erdélyi magyarok kívánságaként olvasta fel a párizsi béketárgyaláson.

Lakatos István azt írja, hogy a cenzúra miatt a sajtó nem írhatott arról, hogy a Magyar Népi Szövetség vezetősége a romániai magyarok feje fölött intézkedett. „De azok, akik ellene szavaztak, elmondták barátaiknak, ismerőseiknek, mi történt Marosvásárhelyen. Voltak, akik azonnal felkeresték Gyulafehérváron Márton Áron római katolikus püspököt, aki abban az időszakban az erdélyi magyarság legkiemelkedőbb szellemi vezetője volt, nemcsak a katolikusok előtt, hanem az egész magyar társadalom előtt, mint világító fátyla tündökölt.”² Márton Áron úgy ítélte meg, hogy a Magyar Népi Szövetség küldötteinek nem volt felhatalmazása egy ilyen nyilatkozatra és a Szövetség nem is tekintheti magát az erdélyi magyar társadalom kizárólagos képviselőjének. Az erdélyi magyar társadalomnak a Magyar Népi Szövetséggel legalább azonos jogú képviselői a magyar felekezetek, melyek csaknem teljesen átfogják e társadalmat. Ugyanakkor ott volt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a maga 200 000 fős tagságával és ott voltak a magyar szövetkezeti tömörülések 600 000 taggal. Márton Áron első

1 Lakatos István: Emlékirat. Kézirat, TLA Teleki László Intézet Könyvtára. Jelzet: 368/1987. 40.

2 Uo. 43.

megbeszélésre Szász Pállal, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökével, és Venczel József jogász-szociológussal egykori tanítványával, ekkor már munkatársával ült össze. Venczel József ekkor a kolozsvári Bolyai Egyetemen szociológiát és matematikai statisztikát tanított. Elhatározták, hogy a párizsi békekonferenciára ki kell küldeni egy jogilag, statisztikailag jól alátámasztott memorandumot, amit a fennálló jog szerint akkor még büntetlenül meg is tehettek, hiszen a második világháború befejezése óta még nem volt döntés a háború utáni országhatárokról.

A memorandum megfogalmazása érdekében 1945 decemberében ült össze a már tágabb kör Venczel József kolozsvári lakásán. Ezen az erdélyi magyar gazdasági szervezetek vezetői, tudósok, nemzetközi jogászok voltak jelen, ez utóbbiak a Bolyai Egyetem professzorai. Megfogalmazták a memorandumot, melyben írásba foglalták, hogy kétmillió ember sorsát nem lehet ígéretekre bízni, megbízták Venczel Józsefet Erdély etnikai térképének megrajzolására, és gondoskodtak a memorandum angol nyelvre történő fordításáról. A memorandumot aláírta Márton Áron, Vásárhelyi János református püspök, Szász Pál, Korparich Ede a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek elnöke és Lakatos István.³ Az őt aláíró az általuk vezetett intézmények által túlnyomó arányban és akár többszörös lefedéssel is képviselték a romániai magyarságot, hiszen egy katolikus, egy református tagja lehetett az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek, vagy az említett szövetkezeti egyesüléseknek is.

A Venczel József által megrajzolt etnikai térkép kisebb területet szánt Magyarországnak, mint amit a második bécsi döntés adott, de a Székelyföld természetesen a terv szerint Magyarországhoz került volna. A második bécsi döntés a túlnyomóan román többségű Máramaros és Beszterce-Naszód megyéket is Magyarországhoz csatolta, a Venczel-térkép szerint ezek a második világháborút követő békeszerződéssel Romániához kerültek volna. A túlnyomóan magyar Székelyföldet Kolozs megye, a Szilágyság, és Bihar, meg Szatmár megyék kötötték volna össze a „trianoni” Magyarországgal. A Venczel-térkép szerint tehát kisebb terület maradt volna Magyarországnál az 1940-ben hozzánk került részhez képest, de ezen a kisebb területen nagyobb arányban éltek volna magyarok. A térkép szerint Magyarországhoz került volna 1 350 000 magyar és 850 000 román. Lakatos István ezeket az adatokat közli, kis létszámban németek is voltak a területen. Csak a magyarok és románok között számolva, így 61% magyar és 39% román került volna Magyarországhoz.⁴ Ezt az arányt *önkéntes* átköltözések ennél is egyértelműbbé tették volna. Az 1941-es magyar népszámlálás idején a második bécsi döntéssel visszakerült területen csak 54% volt a magyarok aránya.

A memorandum aláírt angol szövegét a térképmelléklettel átadták Nékám Sándor bukaresti magyar követnek. Ő azt eljuttatta, a békecsináló nagyhatalmakhoz. Az amerikai delegáció tagjaival, akik közül többet személyesen ismert, még találkozott is. Az amerikaiak támogatták a nyelvi határok elvét. A franciák és a Szovjetunió élesen ellenezték, számukra már eldöntött tény volt, hogy kié

3 Uo. 34-35.

4 Uo. 39.

lesz Erdély. A britek közömbösek voltak, vagy nem nyilvánítottak véleményt. 1946. május 7-én ülésezett a békekonferencia külügyminiszteri tanácsa. Lakatos István írja: „Amint később értesültünk, az 1946. május 7-én megkezdett külügyminiszteri értekezleten az Egyesült Államok képviselője tényleg indítványozta a trianoni békeszerződés módosítását, de Franciaország és a Szovjetunió ragaszkodott ahhoz az elvi elhatározáshoz, hogy a tengelyhatalmak által eszközölt határmódosításokat nem szabad elismerni, Magyarországot meg kell büntetni, mert végig kitarzott a németek mellett.”⁵. Ehhez tényként hozzá kell fűzni, hogy a Márton Áron és munkatársai által készített tervezet nem a tengelyhatalmak által kijelölt határok mellett érvelt, hanem a kevert etnikumú Erdélyben a legoptimálisabb nyelvi határt jelölték ki *ők*, akik ismerték a helyi viszonyokat. És e terv szerint kisebb terület maradhatott volna Magyarországnál, mint amit a tengelyhatalmak 1940-ben adtak. A másik tény, amit a szovjet-francia érveléshez hozzá kell tenni: Nékám Sándor, akinek Rákosi ugyanazokat mondta, mint ami szovjet-francia részről Magyarország megbüntetését illetően elhangzott, azt válaszolta Rákosinak, hogy Romániát pedig azért jutalmazták meg Erdéllyel, mert közelebb van a Szovjetunióhoz, így át tudott állni.

Márton Áron tehát egyértelműen a nyelvi határok álláspontját vallotta. Nem kívánta vissza Nagy-Magyarországot, amiről máig sokan álmodnak. Nem fogadta el a megcsontításunkat se. Az 1946. május 7-i párizsi döntés után, annak tudatában, a csíksomlyói pünkösdi búcsú szószerkén még utójára 150 000 ember előtt kifejtette, hogy a nemzetközi béke „elsősorban a nemzetek egyenjogúságának és önrendelkezési jogának tiszteletével” érhető el.⁶ A következő fejezetben, ahol Márton Áron néplélektani zsenialitását emeljük ki, még kitérünk az 1946-os pünkösdi beszédre. Nagyon fontos tudni: *Márton Áron ezután nem beszélt többé határkérdésről*. Mint ahogy Trianon után is, úgy a második világháború után is el tudta fogadni azt, amin nem tud változtatni, és az így kiindulási alappá lehetett számára. Majd pedig amikor 1948-ban a román ortodox egyházzal karöltve a kommunista kormány betiltotta az erdélyi románok görögkatolikus egyházát, akkor Márton Áron e román katolikusokat befogadta az erdélyi római katolikus magyar templomokba, üldözött románokat támogatva ezzel.

A párizsi békekonferencia, még az 1947-es döntés előtt, 1946. május 7-én arról határozott, hogy visszaállítják az 1938 előtti határokat. Magyarországon ez a trianoni szerződésnek megfelelően hatalmas összefüggő magyar nyelvterületek ismételt elcsatolását jelentette. Márton Áront ez készítette arra, hogy beszéljen erről az 1946-os csíksomlyói pünkösdi búcsún. Bibó István pedig május második felétől az akkori *Új Magyarország* című lapban folytatásokban elkezdte publikálni *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című terjedelmes tanulmányát, ami még ebben az évben könyv alakban is megjelent. Nem fér kétség hozzá, hogy a végleges, 1947-es döntés előtt a béketárgyalások kimenetelére próbált befolyást

5 Uo. 42-43.

6 Márton Áron beszéde, Csíksomlyó, 1946. pünkösdi. In: Márton Áron: Bértalálás. Márton Áron hagyatéka. 2. köt. Sorozatszerkesztő: Dr. Marton József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 61.

gyakorolni. Ő is a nyelvi határok elvét képviselte, éppúgy, mint Márton Áron. Magyarországon a rendszerváltozás után hallottam néhányszor „nagy magyarokat”, akik Bibó István szapulták, mert ebben a tanulmányában „levégásra éret más nyelvű területeket” említ.⁷ Nekik, akik jobbára a rendszerváltozás után lettek „nagy magyarrá”, azt szoktam mondani, hogy Márton Áron ugyanezt az álláspontot képviselte. Bibó István írt egy bizonyos *nemzeti materializmus* hiábavalóságáról, amit az első világháború utáni döntés eredményezett, s amiben valamennyi kelet-közép-európai kisállamnál, nemzeti igazolási kényszertől vezérelve, az értékek háttérbe szorultak. Ebben „*nemzeti öndokumentáció*” által, minden egyes országban bármí, ami a nemzetet érintve történt, az mind a „*nemzet nevében, a nemzet érdekében*” történt.⁸ (Kiemelések Bibó Istvántól; V.L.) Márton Áron sem spiritualizálta túl a nemzetet. Azt a szemléletet, ami a nemzetet, a vérségi köteléket első helyre tette, több helyen is pogányságnak minősítette, és a fajelmélettel is összefüggésbe hozta. Ő is vallotta, hogy van nemzeti materializmus. „*A túlzó nemzeti gondolat a természetfölöttiség eszméjét nyomja, s földi szintéren mozgó, tisztán anyagelvi törekvés; amely ezeknek az irányzatoknak a bölcseleti alapját és gyakorlati célkitűzéseit képezi, a keresztény szellem elé emelt gátakat.*”⁹ Márton Áron értékrendi alapon vizsgálta a nemzetet, és nem tette első helyre. Első helyen a teremtő Isten van. Bibó István már a békecsináló nagyhatalmak felelősségét fogalmazta meg abban, hogy lettek „*jógyerek nemzetek és rosszgyerek nemzetek*”. Lettek, akiknek követelnivalójuk volt, és lettek, akiknek féltelnivalójuk volt. Az első világháborút lezáró békekötések előtt is és azután is. Kialakult egy „*hamis nagyolás*”¹⁰ (Kiemelések Bibó Istvántól; V.L.)

Azt látta Bibó István 1946 májusában, hogy a párizsi békekonferencia ugyanott tart, ahol az első világháború után, nem vont le következtetéseket abból, hogy ha az első világháborút hamar követte a második, akkor ők, a békecsináló nagyhatalmak valamit rendezetlenül hagytak. Azt látta 1946 májusában, hogy a békekonferenciának most sincs semmi elvi alapja. „Mit várjunk a mai békekonferenciától, mely *betegesen fél bármiféle elvi alap világos és kötelező elfogadásától?* Hiábavalók a végső, humanus és demokratikus célokról szóló állásfoglalások, ha *nincs konkrétan alkalmazható elvi alap a békekötés centrális kérdésének, a határviták elintézésének számára.*”¹¹ Bibó István e könyv terjedelmű tanulmányában a népek önrendelkezési jogát nevezte meg annak, ami a legitimitás elvének demokratikus formát ad, és ezt hiányolta az akkor összeült „új” békekonferenciától, ami a régi slendriánságot hordozta. A magyar közvélemény képtelen volt napirendre térni „a békétárgyalások páratlanul kiábrándító és lesújtó látványa felett: a felett

7 Bibó István: A kelet-európai kisállamok... In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. II. köt. 204.

8 Uo. 224-225.

9 Márton Áron: Eszmék harca. Előadás, Kolozsvár, 1939. szeptember 26. szeptember 26. In: Márton Áron: Eszmék harca. Márton Áron hagyatéka. 15. köt. Sorozatszerkesztő: Dr. Marton József. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2017. 171.

10 Bibó István: A kelet-európai kisállamok... i. m. 236.

11 Uo. 260-261.

a minden eddigi mértéket – különösen a *trianoni mértéket is* – messze meghaladó *felületesség*, formalizmus és ötletszerűség felett, amellyel a magyar békeszerződés függő és döntő kérdései végső elintézését nyertek és nyernek.”¹² Ott lehetett Bibó Istvánban a gondolat, hogy *talán* valamilyen befolyással lehet még a döntésre. De ha nem is bízhatott ebben, leírta a magyar nép érzéseit – éppúgy, ahogy Márton Áron is a nép érzéseit mondta ki, amire a nép nem kapott lehetőséget.

Bibó Istvánt a térség konszolidációja érdekelte, amit nem szolgálhat sem a nagyhatalmak önmaguknak tulajdonított igazságossága, sem a nagyhatalmak kis szövetségeinek meggyőződése saját „érdemeikről”. Az első világháború utáni „békecsinálók nem voltak képesek arra”, hogy az önrendelkezés elvét, amit hangoztattak, érvényesítsék. Nyugat-Európában, jórészt történetileg kialakult államhatárokkal, legitimitást adó államkeretek voltak. Kelet-Közép-Európában, a császárok, cárok, szultánok miatt a középkorban kialakult határokkal adott államkeretek sérülést szenvedtek, és a szuverenitás sem érvényesült. A nyugati békecsinálók államokat alakítottak itt, a népek megkérdezése nélkül határokat tologattak, melyek mögött nem lehetett legitimitás. Bibó István 1946-ban, nyolc évvel a második világháború előszobáját jelentő müncheni egyezmény után írta tanulmányát. Párizsban a Szovjetunió és a franciák azzal érveltek, hogy az 1938-as határokat kell visszaállítani, mert nem fogadhatók el a tengelyhatalmak által kialakított határok. A müncheni egyezményt az angolok és franciák, valamint az olaszok is aláírták, a Nyugat adott szabad kezet Hitlernek a keleti terjeszkedésre, nem állítható tehát, hogy mindössze a „tengelyhatalmak” műve a müncheni egyezmény, amit 1938. szeptember 30-án írtak alá. Hitler, a Nyugat előző napi jóváhagyásával, október 1-én megkezdte Csehország túlnyomóan németek által lakott területének, a Szudéta-vidéknek a megszállását. Bibó Istvánnak nem lehetett könnyű ezután, 1946-ban az önrendelkezésre, a nyelvi határookra hivatkozni. Ezért a népszavazások értelméről szóló fejezetét így kezdi: „Szegezzük le mindenestre, hogy a népek önrendelkezési joga nem Münchennt jelent, hanem népszavazást.”¹³ Nem a cseh-német viszonyról ír Bibó, de ehhez hozzátehetjük, hogy a túlnyomóan németek által lakott Szudéta-vidéknek Németországhoz csatolásával nem az volt a baj, hogy ezzel németek által lakott területek kerültek anyaországukhoz, hanem az volt a baj, hogy ez a határváltozás nem népszavazással, hanem – nyugati asszisztencia mellett! – diktátummal történt.

Guglielmo Ferrero, aki Bibó István mestere volt a genfi egyetemen, *Az ókori civilizáció bukása* című, rögtön az első világháború utáni években írt könyvében (nekem az 1924-ben megjelent magyar kiadás van meg), az antik történelem fordulóját, a Római Birodalom bukását állítja „korunk emlékezetébe”. Könyve végén Ferrero az első világháború utáni káoszról, eluralkodó szegénységről, bizonytalan politikai helyzetbe került országokról ír, s ezért „Európa nagy részben a háború folytán végegyengülésben van s a nyomor szélén áll”. A demokratikus kormányformát tartja a diktatúra és erőszak idején az egyedül lehetséges kor-

12 Bibó István: A békeszerződés és a magyar demokrácia. Válasz, 1946. október. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. II. köt. 278-279.

13 Bibó István: A kelet-európai kisállamok... i. m. 251-252.

mányformának, de ez az Egyesült Államokat, Angliát és Franciaországot leszámítva akkor sehol nem mutatott fel sikereket. Ferrero az első világháborúban győztes nagyhatalmak felelősségét fogalmazta meg abban, hogy a náluk lévő viszonylagos rendet és gazdasági erőt kötelességük lenne arra felhasználni, hogy a labilis demokráciák e stabil hatalmakkal közös teherbíró alapra kerüljenek. Ha Európa kétharmada nem konszolidálódhat, akkor a gazdag és erős hatalmakat is nemsokára elnyeli az örvény.¹⁴ Bibó István 1946-ban genfi mesterére hivatkozva írja: „a lelkiismeret elemi követelménye az, hogy *csak szabad beleegyezésből szütlethetik kötelezettség*” – ez pedig csak azon az ellenmondáson keresztül történhet meg, hogy a kényszerjellegű békekötéshez „elég szabadságot s a követelt áldozatokhoz elég előnyt vegyítsünk ahhoz, hogy a szerződés erkölcsi kötelezettségvállalással lehessen”.¹⁵ Vagyis a győzők felelősséggel tartoznak a legyőzöttért. A nagyhatalmaknak érdeke a kis országok minden tekintetben való jóléte. A legyőzötteket és a kis országokat nem lehet olyan helyzetbe hozni, amiben nincs vesztenivalójuk, különben Európa egyensúlyát veszti és nem lesz béke. „*Komolytalan dolog a demokráciára való hivatkozással indokolni azt, hogy egy terület lakossága oda kerüljön, ahova nem akar tartozni.*”¹⁶

Németh László 1943-ban Nagyváradon, a második bécsi döntéssel 1940-ben négy évre visszakerült észak-erdélyi magyarokat figyelmeztette: „Ne feledjék el, hogy kisebbségből kisebbségbe jönnek.”¹⁷ E paradox gondolat mögött – magyarok kisebbségben Magyarországon – az áll, hogy Németh László szerint a korszak hatalmi módszereit a hatalmi központoktól távol edződött erkölccsel lehet ellenpontozni, azzal a szemlélettel, amit a magyarok kisebbségben, akár a magyar nyelvterület közepén, de ordas eszméktől távol, kimunkáltak. Zajlott a második világháború – aminek az volt a tétje, hogy ki szerzi meg a világ feletti uralmat –, és Németh László éppúgy, mint Bibó István és Márton Áron, az erőszakmentesség elkötelezettje volt. Németh László azt írta visszaemlékezésében, hogy 1939-ben, Csehország megszállása után kezdte írni a *Kisebbségben* című könyvét, amikor látta, hogy bizonyos pozíciókban lévő, német származású, nevükben a XIX. században magyarosított személyek – van ahol hűmagyaroknak nevezi őket – visszánémetesedtek. Összetett probléma ez, amiről Karácsony Sándor és zenei megközelítésben Kodály is sokat írt. Németh László magyarként Magyarországon vállalta a kisebbségi sorsot: „*A Kisebbségben* mélyén az útvesztés kérdése ül szélesebb történeti távlatban; amit Ady úgy fejezett ki: hogy veszett el a magyar a magyarban, hogy bomlott fel ... a nemzet öntudata.”¹⁸ Márton Áron kisebbségi helyzete egyértelmű: az anyanyelvi kisebbsége Romániában, ka-

14 Guglielmo Ferrero: *Az ókori civilizáció bukása*. Pantheon Irodalmi Intézet kiadása, Budapest, 1924. 146-147.

15 Bibó István: *A kelet-európai kisállamok...* i. m. 255.

16 Bibó István: *A békeszerződés és a...* i. m. 284.

17 Németh László: *Nagyvárad* beszéd. Elmondta: 1943. május 15-én a nagyvárad Református Kőr irodalmi estjén. In: Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 738-742.

18 Németh László: *Negyven év. Pályatörténet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 20-21.

tolikusként a vallási kisebbsége az ortodox államvallás mellett; és egyértelmű az erkölcsi tekintetben vett kisebbsége is, mert ő sem azonosult a korszak hatalmi módszereivel, saját személyében mutatta fel azt, hogy a hatalmi módszereket a kisebbségben kimunkált erkölcsökkel lehet ellenpontosítani. De eközben, ahogy azt e könyvben végig láttuk, Bibó István is éppúgy kisebbségi volt Magyarországon, ahogy Németh László is. Ő sem azonosult a korszak hatalmi módszereivel. Márton Áron és Bibó István nem számításból tették, amit tettek, nem számításból mondták, amit mondtak. *Józanok voltak* a részeg korukban.

A békeszerződés és a magyar demokrácia című tanulmány az Illyés Gyula által szerkesztett Válasz 1946. októberi számában jelent meg. Ekkorra az Új Magyarország már folytatásokban leközelítette hatalmas tanulmányát a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról, és éppen ezekben a hetekben önálló kötetként is megjelent az. A Válasz első folyama 1934-től 1938-ig tartott, Illyés indította újra 1946 októberében, és ezután, az 1949-es újabb megszűnéséig itt jelentek meg Bibó István legismertebb, jelentős tanulmányai. Az új folyam első számában ismét a békeszerződéssel volt kénytelen foglalkozni, mert ekkorra már a májusi helyzetnél is inkább egyértelmű lett annak kimenetele. Az volt a szándéka Bibónak, hogy a demokrácia eszméjét mentse az igazságtalan nyugati demokráciáktól és keleti áldemokratáktól. Láta, hogy hatástalan lesz a demokráciára való hivatkozás abban a helyzetben, amit a győztes hatalmak *már megint* teremtenek. Ebben a helyzetben, amit még tovább hatványozott az, amit Csehszlovákiában, a demokrácia nevében a magyarokkal műveltek, indokolhatónak látszott a demokrácia elutasítása – és ez az éppen soros legnagyobb antidemokraták, az akkor egyébként szintén demokráciáról papoló kommunisták malmára hajtotta a vizet. A demokrácia kifejezése üres frázissá lett. Ebben a helyzetben „kialakult egy nagy tömegű, letről felszívó, felülről lehúzó, amorf kispolgárság, mely teljes sikerrel közvetíti az úri középosztály eszmevilágát a nagy proletártömegek felé is.”¹⁹ Feltétlenül meg kívánom jegyezni, hogy ez az *amorf kispolgárság*, melynek jó része az 1990-es rendszerváltozástól már újra képes közvetíteni az „úri középosztály” eszmevilágát, mérsékelt, mert csak uralkodó széljárások felé forduló érdekérvényesítő képességével, mindig megszerezte a megszerezhető pozícióit, és így 1950-től négy évtizedig más eszmevilág folyamában úszott. Pedig széllel szemben is lehet... Mivel Bibó István és Márton Áron régen elkezdődött társadalmi folyamatokra reagáltak, talán nem jelent eltérést a folyamatnak az ő életük lezárulta után változó szakaszára utalni.

Bibó István ezt írja a Válasz 1946. októberi számában: „Valóban az *angyalok szavával* kell szólania annak, aki ilyen helyzetben úgy tud hangot adni a csalódásnak és a keserűségnek, hogy ezen a hangon keresztül kifejezésre tudjon jutni minden meg nem érdemelt egyéni szenvedés és mindaz a sok diszonzán érzés, melyet ez a békemű felkavart; *de ugyanakkor* mégse válják ez a hang *se* idétlen rikácsolássá, *se* monoton panaszkodássá, s ne fojtsa meg azokat az erőket, melyek a demokráciában önmagára találó, szabad, emberhez méltó Magyarország felé

19 Bibó István: A békeszerződés és a... i. m. 271.

visznek. *Próbáljuk megtalálni ezt a hangot.*”²⁰ Angyalok hangját kereste Bibó István, olyan hangot, mely úgy fejezi ki a nép keserű érzéseit, hogy közben felemeli a népet. Ez az angyali hang szólalt meg az 1946-os csíksomlyói pünkösdi búcsú szöszékén.

Azzal kezdte Márton Áron, hogy „olyan társadalmi rendet akarunk, amely Isten gondolatának megfelel”. Márton Áron, az evangéliumi életalakító, az egész életén végighúzódo evangelizációs törekvése arra irányult, hogy a belsőt, a gondolkodást rendbe tegye. Az embernek kell megjavulni, hogy a világ jobb legyen. Aztán ha a gondolkodás rendben van, akkor a kimondott szavak és a tettek felleljenek is meg Isten akaratának. A helyes gondolkodás, a tiszta szó és az Istennek tetsző élet az, ami olyan társadalmat eredményez, „amely kizárja az emberi önkény érvényesülését, ... biztonságos jogrendet tart fenn, és amely megvédi minden polgár elidegeníthetetlen jogait minden hatalom támadásával szemben”. Világosan látta, hogy a modern kori értékrend válságát az okozza, hogy az ember letért arról a biztos alapról, amit Isten az ő szava által és a természettörvényben is megadott. „Tudjuk, mert megtapasztaltuk, hogy nincs rendezett emberi élet, ha nem igazodik az Istentől adott rendhez. Ezért választottuk a *téveteg emberi elme találmányai helyett* az isteni bölcsesség biztos útját.”²¹ Márton Áron *előbb az általános, eleve adott rend feltételét fogalmazza meg*, mert bármekkora sérelmet érte is az erdélyi magyar népet, *ettől a rendtől sérelmet elszenvedve se lehet letérni*. Gondoljunk bele: sokszor lehet hallani, hogy sokan száz évvel Trianon után, a Trianon és a második világháború utáni békediktátum sérelmeit sorolják anélkül, hogy megkeresnék, hogyan lehet ebből a helyzetből felemelkedni. Ha ez a szemlélet nem megy túl a sérelmek – természetlen – sorolásán, akkor csak annyi a baj, amit Bibó István fentebb *monoton panaszkodásnak* nevezett. De ha azt, amit a magyar úri társadalom felelőtlenége után a nagyhatalmaktól kaptunk, még a románok gyűlöletével is összekötik, akkor előáll az, amit Bibó István *idétlen rikácsolásnak* nevezett.

Több szövegben idéztem már azt, amit Márton Áron 1932-ben Felvidékre, a kassai *Új Élet* című folyóiratba írt, más szövegei mellett, fontos néhány mondat ez ahhoz, hogy lássuk Márton Áronnak a Trianonhoz való viszonyát – ezért érdemes kitérni rá az 1946-os pünkösdi beszéd tárgyalása közben is. „A halállal nagyon rokon ájultság elég hosszan tartó ideje, mi a 918-as eseményekre következett. S aztán az eszmélés. A lassú magunkhoz térés, mikor Erdély fogta még szédülő fejét, de már erőlködött, két kézre markolta a gondolkozását, hogy az *új helyzetet öntudatába szedje s számoljon vele, mint nagy valósággal*, és belefúrta szemeit a horizontba, hogy a ködön keresztül is, és a jövő felé futó utak kusza táncával is az igaz irányt kivegye.”²² Márton Áron 1932-ben, Trianon után 12 évvel, nem mutogatott vissza Trianonra, hanem előre nézett. Arról szólt itt Márton Áron, hogy az új helyzetet, a trianoni traumát, amit nem tudtak megváltoztatni, valóságként *kénytelenek voltak elfogadni*, és innen kiindulási alappá lett az a

20 Uo.

21 Márton Áron beszéde, Csíksomlyó, 1946. pünkösöd... i. m. 59.

22 Márton Áron: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Új Élet (Kassa) 1932. évf. 4. sz.

bizonytalan jövő felé. Ez egyéni, személyes katasztrófák számára is terápiás tanács lehet, de Márton Áron nemzeti léptékben fogalmazta meg. Ha nem fogadjuk el azt, amin nem tudunk változtatni, akkor az lenyom, összetör, lent maradunk; ha azonban elfogadjuk azt, amin nem tudunk változtatni, akkor az kiindulási alap lesz a továbbiak számára, ahonnan emelkedni is lehet. Az szócséplő trianonozás, Bibó István definíciója szerint, lehet merőben csak monoton panaszkodás, de például „oláhozva” lehet az idétlen rikácsolás is. Márton Áron pedig kiindulási alapot teremtett a továbbiak felé.

Az általános erkölcsi elv megfogalmazása után – amitől a legnagyobb sérelmek mellett se szakadhatunk el –, a magyar népnek a nagyhatalmaktól elszenvedett sérelmeit mondta ki 150 000 ember előtt, mert a nép nem mondhatta ki azt, ami őt nyomta. Bibó István leírta, hogy a párizsi békekonzferencia nagyhatalmainak semmi elvi alapja nincs a rendezésre. Ugyanerre reagált Márton Áron. „Sorsunkat azonban *másik oldalon* a világ hatalmasságai tartják a kezükben. S amikor mi a jobb, rendezettebb, igazságosabb, emberibb jövő kialakításán gondolkozunk, aggódva figyeljük, hogy *vajon a föld hatalmassai mit terveznek felőlünk?* ... Az igazságos és tartós békét ígérték. És *bíztunk* abban, hogy ez alkalommal csakugyan *a mellőzhetően erkölcsi elvek alapján, és nem hatalmi és politikai szempontok szerint döntenek. Az 1946. május 7-iki párizsi határozatokról kiadott közlemények megzavarták eddigi hitünket.*” Jellemző a fogalmazásban a „másik oldalon” kitétel. Bibó Istvánnak a szociálpszichológiai alaposítással írt jogelméleti, társadalomtörténeti, politikatörténeti elemzése arról szólnak, hogy a nagyhatalmak a népek feje fölött döntenek. Márton Áronnak ez a fogalmazása pedig azt közli, hogy *a nép kontrasztját a föld hatalmasságai jelentik*. Ha a világ sorsát intéző nagyhatalmak – melyeknek létét el kell fogadni, mindig voltak és mindig lesznek – nem jelentenék a nép kontrasztját, akkor nem a nép ellenében döntenének; ha pedig nem a nép ellenében döntenének, akkor elfogadnák az *önrendelkezés* elvét. Márton Áron beszédében az ENSZ előző évben, 1945-ben aláírt Alapokmányára hivatkozik, ami szerint az ENSZ „a nemzetek egyenjogúságának és önrendelkezési jogának tiszteletben tartásával kívánja elérni” azt, hogy béke legyen a földön. Az 1946-os csíksomlyói beszédben visszautalt az első világháborút lezáró békeszerződésekre is: „A múltkori békeszerződésnél az önrendelkezés jogán számos népnek tették lehetővé, hogy fajtestvéreivel együtt és egy államban éljen, tőlünk akkor ezt a jogot megtagadták. Igazságunk tudatában és a változatlan természeti és isteni törvények alapján kérjük azokat, akiknek fölöttünk hatalma van – minden hatalom onnan felülről adatott –, *ne feszítsék népünket egy újabb ítélettel a régi keresztre.*”²³

Beszéde végén közölte, hogy azért szolt erről, mert a püspöknek kell kimondania azt, amit a népnek nincs módja kimondani. Akkor 150 000 ember volt ott, hatalmas tömeg, hatalmas feszültséggel, elkeseredéssel. Márton Áron egyetlen szavával népfelkelést robbanthatott volna ki, nem ezt tette. *Az angyalok szavával* szólott, és úgy vezette le a népben összegyűlt feszültséget, hogy nevének nevezte

23 Márton Áron beszéde, Csíksomlyó 1946. pünkösöd... i. m. 60-63.

az igazságtalanságot. A tömeg fegyelmezetten, rendbontás nélkül hazavonult, és másnap egész Erdély tudta, hogy miről beszélt a püspök Csíksomlyón. Bibó Istvántól tudjuk, hogy ha egy népet a demokrácia nevében sérelem ér – ez történt velünk a trianoni országcsontkítással és azzal is, hogy a második világháború után a demokráciáról beszélő nagyhatalmak elutasították a nyelvi határok eszméjét –, akkor az a nép a szociálpszichológia törvényszerűsége szerint szembekerül a demokrácia eszméjével. Márton Áron zsenialitása erről a kényszerpályáról vitte le az erdélyi magyarokat. Márton Áron nem sodródott, és a népet sem engedte sodortatni. A nyugati demokráciák cserben hagytak, a keleti diktátor is hangoztatta e kifejezést, de Márton Áron a demokrácia szívós elkötelezettjeként elment Marosvásárhelyre, és ott 1946. október 27-én arról beszélt, hogy *emberi életet csak a demokrácia biztosíthat, ami „védekezés az önkény, az erőszak és a diktatúra minden formája ellen”*.²⁴

Németh László nyomán láttuk, hogy Bibó István és Márton Áron egyaránt kisebbségben éltek, mert nem azonosultak a korszak hatalmi törekvéseivel, melyek a világot akarták maguk alá gyűrni. Az ő példájuk mutatja, hogy a kisebbségi lét, ami nem merő anyanyelvi körülmény, hanem erkölcsi jellemző, nem enyhítő körülmény. A kisebbségi lét azok vállalása, akik szembe mennek az árral, a kisebbségi lét olyan szembenézés, amiben felelősségtöbblet mutatkozik meg. A kisebbségi lét, mint vállalás, tükröz a világrontók számára – e tükröz megmutatja, hogy így is lehet, nem csak úgy. Ahol és amikor visszaélnék a demokrácia fogalmával, ott és akkor, akik a fő sodortól eltérő utat választanak, kisebbségi helyzetet vállalnak.

24 Márton Áron körlevele, 1946. IX. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1988. 178.

MIKLÓS PÉTER

PARASZTPÁRTI PORTRÉK

Bevezetés

Az 1939 és 1949 között működő, radikálisan baloldali, ugyanakkor magyar nemzeti elkötelezettségű, a magyar népiség szellemi értékeit és anyagi kultúrájának szellemi örökségét föl vállaló, elsősorban a szegényparaszti, a mezőgazdasági cseléd és agrárproletár társadalmi rétegek érdekképviseletét zászlajára tűző Nemzeti Parasztpártnak a tagsága és szavazói bázisa ugyan a fentebb említett csoportokból került ki, az 1945-ös parlamenti választásokon hétszázalékos eredményt ért, 1947-ben pedig több mint nyolc százaléknyi voksot elnyert szervezetnek komoly értelmiségi háttere és holdudvara is volt, amelynek tagjai elsősorban a népi írók csoportjából kerültek ki.

Esszémben az idei esztendei (2021) évfordulókhöz kapcsolódóan négy olyan alkotó értelmiségi közéleti és művészeti, illetve tudományos pályáját vázolom föl röviden, akik személyükben szorosan kötődtek a Nemzeti Parasztpárthoz, hiszen tagjai, vezetői, illetve települési, vagy parlamenti képviselői voltak.

A tudós könyvtáros és művelődéstörténész Várkonyi Nándor a párt pécsi csoportjában tevékenykedett, az író Tamási Áron a fővárosi törvényhatóságban képviselte a szervezetet, az irodalomtörténész, költő és műfordító akadémikus Keresztury Dezső parasztpárti művelődéspolitikusként vallás- és közoktatásügyi miniszter volt a koalíciós években, míg a párt egyik vezetője és több kormány tagja volt a kriptokommunista Erdei Ferenc, akinek – meglehetősen dicstelen politikai pályája ellenére – mint tudományos szervezőnek és társadalomkutatónak helye van tudománytörténetünkben.

„Amit senki sem vállalt volna, azt ő lelkesedéssel csinálta”

Erdei Ferenc

Az ötven éve, 1971. május 11-én, Budapesten elhunyt Erdei Ferenc érdekes alakja a huszadik századi magyar politika- és tudománytörténetnek, de munkássága meglehetősen vitatott. Egyrészt szinte halálától kezdődően egyfajta kultusza figyelhető meg, amelyet a szociológia tudományának művelői, illetve (elsősorban baloldali, de legalábbis „népi” elköteleződésű) értelmiségeik ápolnak. Másrészt a rendszerváltozás idejétől – titkos kommunista párttagsága, s a Rákosi-korszakot és a Kádár-diktatúrát kiszolgáló közéleti tevékenysége miatt – súlyos kritikával illetik mind munkásságát, mind személyét.

Az 1910. december 24-én született, makói hagyományos parasztcsaládból való Erdei Ferenc a második világháború előtt a népi írók mozgalomával, s az arra szellemi holdudvarként tekintő Nemzeti Parasztpárttal tartott kapcsolatot. Nem véletlen, hogy a párt – a baloldali elkötelezettségű, a kommunistákkal együttműködő és a földtulajdon nélküli agrárproletárokat (a „hárommillió koldust”) képviselő politikai csoportosulás – éppen Makón alakult meg 1939-ben. A szegedi egyetemen jogi diplomát szerző (a Tisza-parti városban a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjaként és Radnóti Miklós barátjaként számon tartott) Erdei ebben az időszakban komoly társadalomtudományi munkásságot fejtett ki. Elsősorban szociográfiai könyvei, valamint a földműves szövetkezetekkel foglalkozó elméleti tanulmányai (amelyekben, hollandiai és svájci tanulmányújtai nyomán a kisparaszti gazdaságokban, s a belőlük szerveződő termelési és értékesítési szövetkezetekben látta a magyar agrárium jövőjét) érdemelnek említést.

A második világháborút követő időszakban aktív szereplője lett a nagypolitikának. 1944 decemberében titkos tagként belépett a Magyar Kommunista Pártba, s kriptokommunistaként (rejtett, más pártban működő kommunistaként) továbbra is a Nemzeti Parasztpártban tevékenykedett, mint annak alnöke, illetve főtitkára. Emellett a református egyházi közéletnek is ismert alakja volt, egy ideig a tiszántúli egyházkerület főgondnokaként dolgozott. Parasztpárti politikusként és a református felekezet reprezentánsaként jelent tehát meg a politikai színtéren úgy, hogy közben a kommunista párt utasításait hajtotta végre.

A koalíciós években és a Rákosi-korszakban több esztendőn keresztül kormánytag volt. 1944 decembere és 1945 novembere között belügyminiszter, 1948 szeptemberétől 1949 júniusáig államminiszter, 1949 júniusától 1953 júliusáig földművelésügyi miniszter (1952. augusztus 14-től a Rákosi Mátyás vezette kabinetben), 1953 júliusától 1954 októberéig igazságügyi miniszter, 1954 októbere és 1955 novembere között ismét földművelésügyi miniszter, majd 1955 novemberétől 1956 október végéig miniszterelnök-helyettes (ezt a posztját még Nagy Imre első ötvenhatos forradalmi kormányában is sikerült megtartania).

Belügyministersége alatt került sor például a politikai alapú döntéseket hozó és a jogi kereteket semmibe vevő népbíróóságok létrehozására és működtetésére, valamint magyarok százezreinek málenkij robotra hurcolására a Szovjetunióba. Földművelésügyi ministersége idején tombolt a mezőgazdaságban az államosítás és a szövetkezetesítés, ekkoriban „verték be” a tulajdonnal rendelkező gazdák jó részét a szövetkezetekbe. Ebben az időben megjelent írásaiban már a nagyüzemi gazdálkodás (ami lényegében a modern, „kapitalista típusú” – tehát legalább nem a Széchenyi István által egy évszázaddal korábban kárhozottatott „feudális típusú” – táblás gazdálkodás) híve volt. Igazságügyi ministersége korszakában nem volt jogállam: a parlament csak formális intézmény volt, évi néhány üléssel, az ügyészségek és a bíróságok pedig az állampárt vezetőinek utasításait hajtották végre.

Balogh István – közismert nevén: Balogh páter – katolikus pap, 1944 és 1947 közötti miniszterelnökségi államtitkár az 1960-as évek elején készült visszaemlékezéseiben így fogalmazott Erdeiről: „Ennek az országnak több kárt senki sem okozott, mint Erdei Ferenc, aki egy parasztpártinak öltözött kommunista. [...] Amikor ki kellett fosztani a kastélyokat, elrabolni mindent, akkor ő volt a belügyminiszter, amikor a parasztot, visszakapott földjéről be kellett terelni a kolhozokba, akkor földművelésügyi miniszter volt, mikor a magyar alkotmányt össze kellett törni, az ezeréves alkotmányt szétzúzni, akkor igazságügyi miniszter volt. Amit senki sem vállalt volna, azt ő lelkesedéssel csinálta. [...] 1956-ban természetesen Nagy Imre kabinetjében volt, és ő vezette az oroszokhoz azt a katonai küldöttséget, amelynek Maléter is a tagja volt. Malétert fejbe lötték, ő az Akadémia főtitkára lett, most a Hazafias Népfront főtitkára.” (Balogh rosszul emlékezett. Maléter Pált, a forradalom honvédelmi miniszterét ugyanis 1958. június 16-án kötél által végezték ki a kádári megtorlások részeként.)

Erdei fő terepe 1956 után a tudomány világa volt: a Magyar Tudományos Akadémiának 1948-tól levelező, 1956-tól rendes tagja. Az akadémia főtitkáráként, majd alelnökeként tudományszervezéssel foglalkozott. Ennek jegyében professzionalizálta az agrárgazdasági kutatóintézet és a szociológiai kutatóintézet munkáját, illetve könyvsorozatok (köztük az újraindult Magyarország felfedezése című szociográfiai széria) létrejöttét koordinálta. Később a Hazafias Népfront főtitkáráként és az Elnöki Tanács tagjaként egyik kezdeményezője volt az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark megalapításának.

Erdei Ferenc tehát opportunista és elvtelen politikus volt, aki saját személyes érdekei jegyében kiszolgálta a Rákosi- és a Kádár-diktatúrát. Társadalomtudósként természetesen komoly érdemei vannak, s alakja Závada Pál *A fényképész utóköra* (2004) című regénye egyik karakterével, Dohányos László figurájával kortás irodalmunkban is megjelent. Történelmi és tudományos szerepe mérlegelésekor Madách Imre bölcsességére kell gondolnunk, amely szerint az esendő ember „sárból, napsugárból összegyúrva / tudásra törpe, és vakságra nagy”.

Helyünk a világban

Keresztury Dezső

A kivételes műveltségű, keresztény gyökerű, az európai humánnum által vezérelt, a magyar nemzeti sorskérdések mellett elkötelezett, ugyanakkor a szociális igazságtalanságok ellen föllépő Keresztury Dezső tudós alkotó volt: költő, műfordító, irodalomtörténész, esszéista, akadémikus. 1945 után pedig egy rövid ideig – ameddig a kommuniszták hagyták – kultuszminiszter.

A huszonöt éve, 1996. április 30-án Budapesten elhunyt Keresztury Dezső költő, műfordító, kritikus, esszéista, irodalomtörténész, akadémikus, művelődéspolitikus. 1904. szeptember 6-án Zalaegerszegen született. A budapesti egye-

tem magyar–német szakát végezte el, egy-egy szemesztert Bécsben és Berlinben eltöltve). Az Eötvös Collegium tagja (később igazgatója is), s Horváth János legendás irodalomtörténész professzor tanítványa és kollégája volt.

Dolgozott a német fővárosban magyar lektorként, majd a budapesti, németül kiadott *Pester Lloyd* munkatársaként. Miközben mint a *Nyugat* második nemzedékéhez tartozó költő gyakran publikált szépirodalmi szövegeket, kutatóként magyar irodalomtörténettel foglalkozott. Elsősorban a tizenkilencedik századdal kapcsolatos vizsgálódásai időállóak. Az Arany Jánosról írott könyvei mind a mai napig megadják szerzőjük helyét az irodalomtudományi kutatástörténetben. Műfordítóként főleg német klasszikusok – mint például Goethe, vagy Schiller – munkáit ültette át magyarra.

Illyés Gyula és Kovács Imre meghívására belépett a Veres Péter vezette Nemzeti Parasztpártba 1945 őszén. Egy későbbi visszaemlékezése szerint azért csatlakozott a baloldali, ugyanakkor erősen magyar nemzeti érzelmű, s szociálisan érzékeny, a leszakadó magyar vidéki cseléd- és törpebirtokos réteg – a „tízmillió koldus” – érdekképviseletét fővállaló politikai szervezethez, hogy a szovjet megszállás után „gyanús elemként” kezelt íróbarátai (mint Kodolányi János, Szabó Lőrinc vagy Németh László) védelmében el tudjon járni.

Az 1945 novemberében megalakult, Tildy Zoltán vezette koalíciós kabinet vallás- és közoktatásügyi minisztere lett negyvenegy évesen. Mint kormánytagként adott első nyilatkozatában megfogalmazta: azt érezte kötelességének, hogy „a széles néprétegek, a parasztság és a munkásság kulturális egyenjogúsítását minél előbb” megvalósítsa. Parlamenti mandátumot tudatosan nem vállalt, hogy szabadabban, pártkötöttségektől mentesen, szakpolitikusként tevékenykedhesen. A nyolcosztályos általános iskolai rendszer stabilizálása, a pedagógusok anyagi körülményeinek javítása, a tanyai tanítói szolgálat újjászervezése fontos küldetése volt, de a nemzetközi kulturális kapcsolatok fejlesztése, a külföldi tanulói és kutatói ösztöndíjak szükségessége mellett is kiállt, valamint az irodalmár és a képzőművész alkotók – a független és szabad munkához szükséges – támogatása érdekében szintén komoly lépéseket tett.

Szabó Zoltán író – parasztpárti politikus, diplomata, később a diktatúra elől elmenekült londoni emigráns magyar értelmiségi – így emlékezett vissza Keresztury Dezső 1947 márciusi lemondására (amelyet a kommunista párt komoly sajtótámadása előzött meg): „Eltávolításának valóságos oka az volt, hogy a tárcát a kommunisták ki akarták venni a parasztpárt kezéből, s a kisgazdapártnak adni azzal a feltétellel, hogy a kisgazdapárt Ortutayt jelöli [...] Keresztury, aki a demokratikus Magyarország utolsó e névre érdemes kultuszminisztere volt, zokszó nélkül és némi megkönnyebbüléssel tért vissza a közoktatási ügyek vezetésétől a közoktatáshoz, de mivel a kommunista párt úgy vélte, hogy a leendő tanárok tanítását nem lehet ilyen, csak egyenességével és műveltségével kitűnő férfú kezében hagyni, Kereszturyt az Eötvös Kollégium éléről elmozdították [...], bár az olyan ember, mint Keresztury, s az olyan embertípusok, amilyenek a sztálinisták, alkatilag összeférhetetlenek.”

Ma már tudjuk: Ortutay Gyula – egyébként tudós néprajzkutató, későbbi akadémikus – kigazda politikusként a kommunista párt titkos tagja is volt. Első miniszteri lépése a kötelező iskolai hitoktatás eltörlésének javaslata volt, amelyet akkor a széleskörű társadalmi tiltakozás meggátolt, 1948 nyarán azonban levezényelte az egyházi iskolák államosításának dicstelen és erőszakos folyamatát.

A Magyar Tudományos Akadémia tagjává is megválasztott Kereszturyrak, mint alkotónak a versei, műfordításai, irodalomtörténeti munkái és ismeretterjesztő publicisztikai művei élete végéig rendszeresen megjelentek. Az európai műveltségű és katolikus gyökerű, a humánium által vezérelt és a magyar nemzeti sorskérdések iránt elkötelezett, ugyanakkor a szociális igazságtalanságok ellen föllépő irodalmár több kitüntetésben is részesült, mind a hazai, mind a nemzetközi szinten. Egyéb szakmai és állami elismerések mellett megkapta a József Attila-díjat (1968), a Herder-díjat (1976) és a Széchenyi-díjat (1996).

A második világháború idején írt, 1946-ban megjelent *Helyünk a világban* című esszéjében Európa-értelmezéséről és a magyarság évezredes, sajátos Kelet és Nyugat közötti hídszerépéről írt. Szerinte kontinensünk – s benne hazánk – küldetése „az egység állandó sugárzásában megőrizni a változatosságot, a teremthető kezdeményezést legősibb s legdrágább örökségünket: az egyéniséget s szabadságot, önmagunk megismerésének, kifejtésének s megőrkítésének vágyát és képességét.”

Otthonosság és idegenség

Tamási Áron

Szinte közhelyszámba megy az a kijelentés, amely szerint az ötvenöt esztendeje, 1966. május 26-án elhunyt Tamási Áron a székelység írója. Balladai sűrűségű és lírai tömörségű, szinte szikár elbeszélő prózája kétségtelenül elsődleges szocializációs közege, az erdélyi nép nyelvi világát idézi, miközben annak népi, kulturális, gazdasági, társadalmi sajátosságait és nagy sorskérdéseit is bemutatja. De ennél irodalomtörténetileg jóval jelentősebb, hogy műveiben, prózai szövegeiben, színpadi munkáiban és esszéiben egyaránt az emberi élet – eszmetörténeti értelemben vett – „nagy kérdéseire” keresi a választ.

S meg is adja, az *Ábel Amerikában* (1934) című regényében a következő szavakkal. „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne – ismétellem el magamnak. És éreztem, hogy a szívem megtelik nagy és általános meleggel, a lelkem megtelik a derűs idő nyugalmaival és a szemem megtelik a hajnal harmatával. Lassan felálltam, és azt mondtam. – Igaza van: késedelem nélkül haza fogok menni, hogy otthon lehessen valahol ezen a világon! Igaza van: nem is lehetünk más célra ebben az életben, mint hogy megismerjünk mindent, amennyire lehetséges: a tarka és zezugos világot, a megbocsátandó embereket, az egymásra morgó népeket; s amikor mindent megismertünk, amennyire lehetséges, akkor visszamenjünk oda, ahol otthon lehetünk.”

Az otthonosság és az idegenség, a kisebbségi lét kihívása és a többségi nemzet ereje, a természet közelében, azzal – s önmagával – harmóniában élő lény és a világljáró, otthonát – s önmagát – kereső ember kettőssége és ellentétpárja hatja át Tamási Áron alkotói világát. Olyan témákat dolgozva föl, hol direkt módon, hol pedig burkoltan, mint például az elidegenedés: mind gazdasági, mind társadalmi, mind érzelmi értelemben. Ezzel a problémafelvetéssel pedig a világirodalom színterének nagy egzisztencialista (így Albert Camus, vagy Jean-Paul Sartre) alkotóinak adja a sajátosan magyar – sőt, tágabban értelmezve: közép-európai – párhuzamát.

A sokgyermekes székely családban felnőtt Tamási Áron 1897 szeptemberében született Farkaslakán (eredeti keresztnéve a János volt, amit csak felnőtt fejjel változtatott meg). Egy gyermekkori baleset következtében súlyos kéz sérülést szenvedett, s mivel a kétkezi munkára kevésbé volt alkalmas, tanult. Székelyudvarhelyen érettségizett, majd harcolt az első világháborúban, később a kolozsvári egyetem jogi karára járt, aztán pedig több helyen dolgozott, többféle munkakörben, s az 1920-as évek közepén az Amerikai Egyesült Államokban élt.

Hazatérve, irodalmi műveinek sikere – amelynek alapja azok egyedi nyelvezete, ugyanakkor egyetemes mondanivalója volt – után mind az erdélyi, mint a trianoni Magyarország kulturális életének megbecsült alakja lett. Tagja volt a Kemény János szervezte erdélyi Helikon-körnek. Munkásságát a két világháború közötti politikai kurzus éppúgy elismerte, mint az 1945 utáni. 1940-ben Corvin-koszorúval tüntették ki, 1943-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett (ahonnan 1949-ben politikai okokból zárták ki), 1954-ben – Nagy Imre első kormánya idején – megkapta a Kossuth-díjat.

A magyar törvényhozásnak 1945 és 1947 között lehetősége volt tíz (majd tizenkét) tagot választani soraiba az ország szellemi elitjéből. Így akkor – többek között a tudós Szent-Györgyi Albert, a szobrászművész Pátzay Pál és a festőművész Szőnyi István mellett – Tamási Áron is nemzetgyűlési képviselő volt. A szegényparaszti és mezőgazdasági cselédséget, valamint a vidéki értelmiségi réteget a politikai színtéren megjelenítő Nemzeti Parasztpárt tagjaként fővárosi képviselőként (mint törvényhatósági bizottsági tag) tevékenykedett, a mozgalom 1956-ban, Petőfi Párt néven való újjászervezése idején pedig annak egyik vezetője volt.

1956 ősze és 1957 tavasza között az írószövetség társelnöke, amelynek 1956. decemberi *Gond és hitvallás* című nyilatkozatában a magyar írók hitet tettek a nemzeti függetlenség ügye és az elbukott ötvenhatos forradalom értékei mellett. „A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és írói életünk jövőjének napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellől tolmácsoljuk is mindenkinek. A közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságának és szívből az ifúságnak. [...] Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzetújjászületett. Ebben a hűségben hitvallásunk alapján gondolni és védeni fogjuk a magyarság szellemét.

Erkölc legyen munkánk talpköve, műveinkben találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor” – olvasható a dokumentumban.

Tamási Áron örökérvényű prózai munkáinak – amelyek közül kiemelkednek az Ábel-trilógia kötetei – költőiségére, ugyanakkor nyelvi eszköztárának mesteri szűkszavúságára már a húszas évek végén fölhívta a figyelmet az író és kritikus Németh László, amikor a következő megállapításokat tette. „A költött mű olyasformán különbözik az írott műtől, mint a tokaji a csigertől. Töményebb. A költőben van valami pazar nagylelkűség: nézd, ebben a percben mindenemet odaadom, az író beoszt és hígítgat s vigyáz, hogy holnapra is maradjon. Tamási Áron novelláinak talán azt lehetne bűnül róni, hogy túlon túl zamatosak. Mint tékozló kamasz, egyszerre veti oda egész, emlékkincsét, az egész székeley világot, melyben felnőtt s a dolgokat nevükön nevezni tanulta.”

A világ valódi értelme

Várkonyi Nándor

A százhuszonöt éve született Várkonyi Nándor kultúrakutató, irodalomtörténész, tudós könyvtáros munkásságának íve a Dunántúl szellemi értékeinek, Petőfi Sándor irodalmi emlékezetünkben elfoglalt helyének és a huszadik század első fele magyar irodalmi törekvéseinek a méltatásától egészen az ősi kultúrák, s az emberi tudás gyökereinek és útjainak szintetizáló kísérletéig terjedt.

Néhány évvel ezelőtt Jókai Anna *Válaszoltam* című interjúkötetének hódmezővásárhelyi bemutatóján lehettem az író nő beszélgetőpartnere, aki akkor azt mondta, hogy pályája kezdetén a saját hangja megtalálásában – amelyet keresztény alapokon álló „spirituális realizmusnak” nevezett, s amely nem jelent mást, mint a valóság leírásán keresztül is a természetfölöttit, az istenit megmutatni az emberi életekben, döntésekben, cselekvésekben – három magyar szerző volt rá nagy hatással: Hamvas Béla, Kodolányi János és Várkonyi Nándor.

Várkonyi Nándor 1896. május 19-én született Pécsen, a nyitrai piarista gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti egyetem bölcsészkarán, magyar–francia–filozófia szakon végzett. Néhány évvel később, az első világháborúban szerzett betegsége következtében előbb egyik oldalon, majd teljesen elveszítette a hallását. Szülővárosába visszaköltözve családot alapított, ahol a pécsi egyetemi könyvtár munkatársa volt, s előbb doktori fokozatot, majd egyetemi magántanári címet szerzett a magyar és a világirodalom kapcsolatainak témakörben.

A pécsi Janus Pannonius Társaság egyik alapító tagja, majd alelnöke, a *Sorsunk* című, 1941 és 1948 között megjelent folyóirat szerkesztője, 1945 után egy ideig a Nemzeti Parasztpárt pécsi szervezetének vezetője. Közben pedig szakadatlanul és legendásan sokat dolgozott az emberi tudás, az írás, a könyv és a kulturális emlékezet tudáselemeinek egymásra rakódó hagyományrétegei történetjének a rekonstrukcióján. Szerkesztőként, tudósként, alkotó emberként kiterjedt levelezést folytatott, amelyek közül (ifjabb Kodolányi János sajtó alá

rendezésében) Kodolányi Jánossal váltott levelei vaskos kötetben láttak napvilágot.

Kodolányinak írta a következőket, 1950. március 12-én. „A misztikus szemlélet lényege az, hogy minden dolognak két jelentőséget tulajdonít: az egyik a közvetlenül adott, érzékelhető jelentés, a reális tény, – a másik a misztikus, az érzékfölötti, az erkölcsi jelentés. (Az isteni »értelme« a dolgoknak.) Az erkölcs nem származtatható a dolgok érzéki és értelmi rendjéből, semmiféle racionális okoskodással etikai rendszert alkotni nem lehet, a jó és a rossz értelmetlen. Az erkölcs, mint második jelentés, mint érzékfölötti valóság rejlik a dolgokban, s ezt fölismerhetjük bennük; a jó és a rossz a fölismerés dolga, nem a magyarázaté. S egyúttal a világ, a dolgok mélyebb, valódi »értelme« is.”

Saját kutatásairól és említett szintéziskísérletéről ezt vallotta Bertha Bulcsunak adott interjújában 1974-ben: „Lényege: az emberi művelődés történetének új koncepciója. Ennek az alapvető mozzanata, képletesen szólva kissé az emberiségnek az a felismerése, hogy kozmikus lény, tehát alkalmazkodnia kell a környezetéhez, beleértve a kozmikus környezetet is. Az emberiség bűnbe esik, s ami utána történik az az elveszett paradicsom visszavárásának története.”

A szülővárosában, 1975. március 11-én elhunyt Várkonyi Nándor műveinek kiadása és teljes szövegű megjelentetése évtizedes munka eredményeként valósult meg, s így tetralógiája (*Szíriat oszlopai, Az elveszett paradicsom, Az ötödik ember, Varázstudomány*) kötetei ma már kézbe vehetők. Az irodalomtudományi kutatások (s ennek részeként például Tüskés Tibor irodalomtörténész, szerkesztő és Nagy Imre irodalomtörténész professzor művei) elismeréssel számon tartják és értő módon elemzik munkásságát, leszármazottai pedig (idén januárban elhunyt fia, Várkonyi Péter és unokája, Kende Katalin) ápolják emlékét, gondozzák hagyatékát és működtetnek róla irodalomtörténeti forrásértékű és komoly tudományos színvonalat képviselő oldalt a világhálón.

Végezetül fölmerülhet a kérdés, hogy mennyire aktuálisak napjainkban Várkonyi Nándor gondolatai. Válaszként álljon itt egy részlet, a fontosabb már idézett, Bertha Bulcsu készítette interjúból. „Az eszközök megvannak hozzá, hogy a földgolyóból pusztaságot csináljunk. Egy ládányi magbombában, ebben az új frigidában elegendő energia van ehhez. Az ember egyelőre berondította a tengert. Az a kérdés, hogy az emberiség el tudja-e szánni magát ekkora ostobaságra. Félek, hogy adott esetben az ember képes lenne rá.”

A KÖTET SZERZŐI

Dr. Kincses Katalin Mária CSc
egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar; tudományos főmunkatárs, VERITAS Történet-
kutató Intézet és Levéltár

Dr. habil. Marjanucz László CsC
nyugalmazott egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar

Dr. Olasz Lajos PhD
főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző
Kar

Dr. habil. Fazekas Csaba PhD
egyetemi docens, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Dr. Giczi Zsolt PhD
egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalom-
tudományi Kar

Kása Csaba
ügyvivő szakértő, Magyarságkutató Intézet

Dr. Bogoly József Ágoston CSc
irodalomtörténész, volt egyetemi docens

Dr. Janek István PhD
tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudomá-
nyi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

Dr. habil. Vajda Barnabás PhD
egyetemi docens, Selye János Egyetem

Virt László
szociológus, teológus

Dr. habil. Miklós Péter PhD
címzetes egyetemi tanár, Kodolányi János Egyetem; szakmai tanácsadó, Tor-
nyai János Múzeum

BÁLINT SÁNDOR
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉÉRT
ALAPÍTVÁNY

ISBN 978-615-6112-08-8

Kiadta

a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
(6724 Szeged, Bálint Sándor u. 18/B. I/2.)

Megjelent Szegeden, 2021-ben

Felelős kiadó: az alapítvány kuratóriumi elnöke

Kiadványmenedzser: Dr. Miklós Péter

Nyomás és kötés: s-Paw Bt.

6794 Üllés, Bem József u. 7.

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.